

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
YEREVAN STATE UNIVERSITY

ԲԱՆԲԵՐ

ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ
ВЕСТНИК ЕРЕВАНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
BULLETIN OF YEREVAN UNIVERSITY

ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
ОБЩЕСТВЕННЫЕ НАУКИ
SOCIAL SCIENCES

ՇՐՔ 3   **ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ**
СЕРИЯ 3   **ПРАВОВЕДЕНИЕ**
VOLUME 3   **JURISPRUDENCE**

№ 3 (144)

ԵՐԵՎԱՆ - 2014

Հանդեսը լույս է տեսնում տարեկան երեք անգամ: Հրատարակվում է 1967 թվականից:
Журнал выходит три раза в год. Издается с 1967 года.
The Bulletin is published thrice a year. It has been published since 1967.

«ԲԱՆԲԵՐ ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ»
"БАНБЕР ЕРЕВАНИ АМАЛСАРАНИ"
"BANBER YEREVANI HAMALSARANI"

Գլխավոր խմբագիր՝ **Սիրզոյան Յ. Ղ.**
խմբագրական խորհուրդ.
Ալեքսանյան Ա. Ս., Ավետիսյան Լ. Վ. (գլխ. խմբագրի տեղակալ), **Գարուզյան Ա. Յ.,**
Գոնչար Ն. Ա. (գլխ. խմբագրի տեղակալ), **Խաչատրյան Ա. Կ.,** **Հարությունյան Է. Ա.,**
Հովակիմյան Ա. Է. (պատասխ. քարտուղար), **Հովսեփյան Լ. Ս.,** **Սիմոնյան Ա. Յ.**

Главный редактор: **Мирзоян Г. К.**
Редакционная коллегия:
Аветисян Л. В. (зам. главного редактора), **Алексян А. С.,** **Арутюнян Э. А.,**
Габузян А. А., **Гончар Н. А.** (зам. главного редактора), **Овакимян А. Э.**
(ответ. секретарь), **Овсепян Л. С.,** **Симонян А. Г.,** **Хачатрян А. К.**

Editor-in-chief: **Mirzoyan H. Gh.**
Editorial Board:
Aleksanyan A. S., **Avetisyan L. V.** (Deputy editor-in-chief), **Gabuzyan A. H.,**
Gonchar N. A. (Deputy editor-in-chief), **Harutyunyan E. A.,** **Hovakimyan A. E.** (Executive Secretary), **Hovsepyan L. S.,** **Khachatryan A. K.,** **Simonyan A. H.**

ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ - ПРАВОВЕДЕНИЕ - JURISPRUDENCE

խմբագրական խորհուրդ. - **Գարուզյան Ա. Յ.** (պատասխանատու խմբագիր), **Անտոնյան Յու. Մ.** (Մոսկվա), **Գևորգյան Կ. Ա.,** **Խաբրիևա Տ. Յա.** (Մոսկվա), **Կուրի Հելմուտ** (Ֆրայբուրգ), **Հարությունյան Գ. Գ.,** **Հայկյանց Ա. Ս.,** **Ղազիմյան Գ. Ա.,** **Սեդրյան Ա. Գ.,** **Յակովլև Կ. Ֆ.** (Մոսկվա)

Редакционная коллегия: **Габузян А. А.** (ответственный редактор), **Айкянц А. М.,**
Антонян Ю. М. (Москва), **Арутюнян Г. Г.,** **Геворкян К. А.,** **Казинян Г. С.,** **Кури**
Хельмут (Фрайбург), **Мегрян С. Г.,** **Хабриева Т. Я.** (Москва), **Яковлев В. Ф.** (Москва)

Editorial Board: **Gabuzyan A. H.** (managing editor), **Antonyan Yu. M.** (Moscow), **Gevorgyan K. A.,** **Ghazinyan G. S.,** **Harutyunyan G. G.,** **Haykyants A. M.,** **Khabrieva T. Ya.** (Moscow), **Kury Helmut** (Freiburg), **Meghryan S. G.,** **Yakovlev V. F.** (Moscow)

© Բանբեր երևանի համալսարանի - 2014
© երևանի պետական համալսարանի հրատարակչություն - 2014

ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

«ԻՐԱՎՈՒՆՔ» ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍԱՄԵԹՈՂԱԲԱՆԱԿԱՆ ԵՎ ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԱՐԹՈՒՐ ՎԱՂԱՐՇՅԱՆ

Ամեն մի ամբողջական և հետևողական իրավական տեսության կամ փիլիսոփայության հիմքում ընկած է կոնկրետ իրավահասկացություն: «Իրավունք» հասկացության նման նշանակությունը շատ պատկերավոր արտահայտել է Վ. Ներսեսյանցը. «Ինչպես սերմի մեջ է տրված բույսի որոշակի ապագան, այնպես էլ իրավունքի հասկացության մեջ գիտական-վերացարկված (խտացված և կենտրոնացված) տեսքով բովանդակվում է որոշակի իրավաբանական տեսություն, իրավագիտության որոշակի հայեցակարգի (և տիպի) տեսական-իրավական հմաստ և բովանդակություն: Այսպիսով, եթե իրավունքի հասկացությունը խտացված իրավաբանական տեսություն է, ապա իրավաբանական տեսությունը՝ իրավունքի ծավալում հասկացությունն է»¹:

Իրավահասկացության զանազան տարբերակների գոյությունը, իրավունքի վերաբերյալ կարծիքների բազմազանությունը կարող են դառնալ տարբեր գաղափարաքաղաքական մոտեցումների ու դիրքորոշումների առաջացման պատճառ, հետևաբար՝ դառնալ քաղաքական գործողությունների նախադրյալ, ծնել բախումներ: Ժամանակակից աշխարհի շատ բախումների (միջազգային, ներպետական՝ սոցիալական, ազգային և այլն) պատճառը հիմնականում իրավական հիմնախնդիրներ են: Այսպես, Ա. Մատյուխինը՝ 1999 թ. Հարավսլավիայի ռեֆակտման կապակցությամբ ԱՄՆ և ՌԴ տարածայնությունների հիմնական պատճառ է համարում աշխարհայացքային տարբերությունները: Ամերիկացիները վկայակոչում էին մարդու իրավունքների խախտումները Կոսովոյում, իսկ ռուսները՝ ագրեսիայի անթույլատրելիությունը: Ռուսաստանը ԱՄՆ-ին մեղադրում էր իրավունքի ուժն ուժի իրավունքով փոխարինելու, իսկ ԱՄՆ-ը Ռուսաստանին՝ այն դիկտատուրան պաշտպանելու համար, որը, բացի ուժից, այլ լեզու չի ճանաչում²:

Բերված օրինակը ցույց է տալիս, որ «իրավունք» հասկացությունն ունի շատ մեծ և կարևոր տեսամեթոդական ու գործնական-կիրառական նշանակություն: Փորձենք վեր հանել այդ նշանակությունը դրա գործառնությունների միջոցով: Տեսական աստիճանի մշակված ամեն մի հայեցակարգ ունի իր առջև ծառայած խնդիրներ, որոնք լուծելու համար տեսությունը գործում է որոշակի ուղղություններով, այսինքն՝ կատարում է գործառնություններ: «Գործառնությ» հասկացությունը վերագրելով տեսական հա-

¹ Վ. Ս. Ներսեսյանց, Իրավունքի և պետության տեսություն, Եր., 2001, էջ 29:

² Տե՛ս Матюхин А. Государство в сфере права: институциональный подход. Алматы, 2000, էջ 487-488:

նակարգերին՝ մենք փորձում ենք նկարագրել, բնութագրել այդ տեսության հենց պահանջվող, պատշաճ գործողությունը³: Որպես գիտության սոցիալական կոչումն ու առաքելությունը բնութագրող հասկացություն՝ «գործառույթների» կատարումը կարելի է վերապահել ոչ միայն տեսություններին, այլ նաև հասկացություններին և հատկապես հիմնարար իրավական հասկացություններին, ինչպիսիք են, օրինակ, «իրավունք», «պետություն» և այլն: «Իրավունք» հասկացության գործառույթները դրա կոնկրետ ծառայական ընդունակություններն են:

Տեսական առումով «իրավունք» հասկացության բնորոշումն անհրաժեշտ է հայեցակարգերի միջև ընտրություն կատարելու համար: Գործող դրական իրավունքի բովանդակության կազմավորման, այն փոխելու և զարգացնելու հարցի էությունն ամենից առաջ ընտրության, իրավունքի հասկացության այս կամ այն տարբերակը նախընտրելու խնդիր է⁴: Այս տեսանկյունից հարցի ցանկացած լուծում սուբյեկտիվ-սոցիալական ստեղծագործության դրսևորում է: Դա պայմանավորված է մարդկանց կամքի հարաբերական անկախությամբ: Այդ ազատությունը դրսևորելու մեծ տեղ կա իրավական պատկերացումների, նախապատվությունների, իրավաստեղծագործության ոլորտում⁵:

Իրավական հայեցակարգերը կարող են կողմնորոշված լինել կամ դեպի իրավունքի բովանդակությունը, կամ իրավունքի ձևակազմական հատկությունները: Հնարավոր է նաև երրորդ տարբերակը՝ երկու մոտեցումները հաշտեցնող, խառը հայեցակարգ: Այսինքն՝ «իրավունք» հասկացության բովանդակային վերլուծություն իրականացնող հետազոտողը, իր ուշադրությունը կենտրոնացնելով իրավունքի ծագման, իմաստի, վերջնական նպատակների վրա, ի վերջո հանգում է ինչ-որ գլխավոր սկզբունքի՝ որպես իրավունքի գլխավոր էության: Օրինակ՝ բնական իրավունքների կամ արդարության ու իրավահավասարության: Նման եզրահանգումը նշանակում է, որ իրավունքը մեկի տեսանկյունից պետք է ապահովի բնական իրավունքները, իսկ մյուսի տեսանկյունից՝ իրավահավասարությունը: Այսպես, իրավունքի նորմատիվ հասկացության դեպքում իրավունքի համակարգի ներքին տրամաբանական կապը մոլորում է առաջին պլան: Դա առաջին հերթին պայմանավորված է «իրավունք» հասկացությանը տրված բնորոշմամբ: Հ. Քելզենը, իր կարծիքով, իրավունքը մաքրեց մետաֆիզիկայից և այն բնորոշեց որպես աստիճանականորեն կառուցված նորմերի հերթականություն: Ըստ Քելզենի՝ յուրաքանչյուր նորմ իր պարտադիր ուժը վերցնում է ձևով նման ավելի բարձր նորմից: Հետևաբար, իրավագիտության խնդիրն է վերլուծել միայն նորմատիվ նյութը, բայց ոչ իմաստը և նպատակահարմարությունը, որոնք արդեն իրավունքի տեսության առարկայական ոլորտի հիմնահարցեր չեն:

«Իրավունք» հասկացության բնորոշումից կախված՝ լուծվում է իրավական հիմնախնդիրների մեծ մասը: Օրինակ՝ «իրավունք» և «օրենք» հասկացությունների հարաբերակցության հարցի լուծումը իրավահասկացության որևէ վարկածում կարող է դիտարկվել դրանց տարբերակման հա-

³ Տե՛ս **Протасов В. Н.** Теория государства и права. Проблемы общей теории права и государства. М., 2001, էջ 33:

⁴ Տե՛ս «Проблемы теории государства и права». М., 2001, էջ 348:

⁵ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 349:

մատչելի, որն առաջացնում և միաժամանակ պատասխան է տալիս նոր իրավական հիմնախնդիրների (ինչ են օրենքը, իրավական և ոչ իրավական օրենքը և այլն): Բայց իրավահասկացության տարբերակը կարող է այդ երկու հասկացությունները (նկատի ունենք օրենքը լայն իմաստով) դիտարկել որպես հոմանիշներ կամ սուկ իրավունքի արտահայտման ձև՝ իրավական սովորույթի և դատական նախադեպի կողքին: Այսպիսով, «իրավունք» հասկացության բնորոշումը հանգեցնում է իրավունքի ընդհանուր տեսության որոշակի սկզբունքների, հայեցակարգերի, կառուցակարգերի, ինչպես նաև՝ իրավական որոշակի մտածողության: Հետևաբար, «իրավունք» հասկացությունը առաջին հերթին կատարում է տեսամեթոդաբանական գործառույթ:

«Իրավունք» հասկացությունը կատարում է նաև **կիրառական իրավական գործառույթ**: Մարդկանց գիտակցության և կամային վարքագծի առանձնահատկությունների աղբյուր կարող են լինել զանազան գործոններ: Դրանցում կարևոր տեղ ունեն այս կամ այն իրավական հայացքները, հայեցակարգերը, որոնց մարդիկ ցանկանում են հետևել կամ հարկադրված են հետևելու: Այլ կերպ ասած՝ ամեն մի իրավական հայեցակարգ ունի կիրառական-գործնական նշանակություն, և այդ իմաստով այն տրամաբանորեն արդարացնում է իր գոյությունը⁶: Այդ նշանակությունը կարող է տեղ գտնել ինչպես իրավաբանական պրակտիկայում, այնպես էլ կրթական, իրավաստեղծ և հոգեմտակերպային ոլորտներում: Այդ կապակցությամբ Ս. Ն. Մարչենկոն գրում է. «Ակնհայտության պատճառով անհրաժեշտություն չկա ապացուցելու, որ իրավահասկացության հիմնախնդիրների բավարար լուծումն ունի ոչ միայն տեսական և նույնիսկ ոչ այնքան տեսական, որքան գործնական նշանակություն: Հստակ պատկերացումն այն մասին, թե ինչ է իրավունքը, որոնք են դրա ձևերը կամ աղբյուրները, ինչը պետք է դիտել որպես «իրավական», ունի անանցողիկ և անզնահատելի նշանակություն ինչպես իրավաստեղծ, այնպես էլ իրավապահպան և իրավաիրացնող գործունեության համար»⁷:

Գործնական իրավաբանական ոլորտում իրավունքի կոնկրետ կիրառման գործընթացում իրավաբանները երբեմն դիմում են իրավունքի ընդհանուր տեսության, նաև «իրավունք» հասկացության բնորոշման օգնությամբ, որպեսզի կարողանան հայտնաբերել, մեկնաբանել և գործողության մեջ դնել հնարավոր որոշումները: Պրակտիկ իրավաբաններն իրավունքի նորմերի սովորական կիրառողի դեր չեն կատարում: Իրավական իրադրությունները որակելիս անզնահատելի դեր է կատարում «իրավունք» հասկացության բնորոշումը, հատկապես եթե այն լայն կամ իրավաբանական տիպի բնորոշում է: Այս հիմնախնդիրն իրավագետներն անվանում են իրավունքի ոգուն հետևել: Այսինքն՝ իրավաբանը կատարում է ոչ միայն ձևական-դոգմատիկ տրամաբանական աշխատանք, այլև պարտավոր է, բացի «օրենքի տառից», բռնել նաև «օրենքի ոգին»: Իսկ այդ ոգին առաջին հերթին «իրավունք» հասկացության բնորոշման մեջ է:

Իրավական շատ համակարգերում նկատվում է հանրային իշխանու-

⁶ Տե՛ս «Проблемы теории государства и права», էջ 349:

⁷ **Марченко М. Н.** Источники права. М., 2005, с. 24.

թյան անհարկի միջամտությունը իրավական գործունեության տարբեր ուղորտներին, ընդ որում՝ երբեմն նաև ճիշտ չհասկացված «հանրային շահերի» դիրքերից: Այս դեպքերում հանրային իշխանությանը կարգի իրավիրելու միջոցներից մեկն էլ համապատասխան կառուցակարգերի միջոցով (օրինակ՝ սահմանադրական արդարադատության) տվյալ երկրին բնորոշ իրավահասկացողության տարբերակի կիրառումն է:

Արդի աշխարհի իրավական համակարգերին բնորոշ մյուս գիծը նորմատիվ իրավական տեքստերի անընդհատ աճող քանակն է, առավել մանրամասնեցված ու տեխնիկական կանոնների առաջ գալը: Իրավական տեքստերի նման աճն արդյունավետ չէ, որովհետև հանգեցնում է դրանց չկատարման: Մյուս կողմից՝ որքան էլ զարգացած լինի մանրամասն կարգավորումը, այն չի կարող ներառել բոլոր իրական դեպքերը՝ կազուսները: Իսկ իրավունքի բնորոշումը և դրան համապատասխանող էությունն ու սկզբունքները պարունակում են շատ ավելի նոր և չնախատեսված իրադրություններ: Հետևաբար, այն հասարակական հարաբերությունների կարգավորման հիմք լինելու գործնական մեծ հնարավորություններ ունի: Իրավահասկացության տարբերակը, իրեն բնորոշ իրավական էությամբ և սկզբունքներով, «անթիվ-անհամար» իրավական տեքստերի «դատարկ ձևակերպումների» կամ հակասությունների, բացերի, անհասկանալի դրույթների օպերատիվ հաղթահարման հիմք է: Իրավունքի բացերի լրացման լավագույն ձևը իրավաստեղծագործության միջոցով դրանք վերացնելն է: Սակայն իրավունքի կիրառմանը ներկայացվող պահանջներից մեկն էլ օպերատիվությունն է: Իրավաստեղծագործության ճանապարհով օրենքի բացի վերացումը շատ դանդաղ գործընթաց է, որը իրավակիրառումը զրկում է արդյունավետությունից: Իրավունքի կիրառման օպերատիվության ու արդյունավետության ապահովմանն է ուղղված հենց իրավաբանական համանմանության միջոցով իրավունքի բացը հաղթահարելու՝ օրենքներով նախատեսված հնարավորությունը: Իրավունքի համանմանությունը քննարկվող դեպքի նկատմամբ ամբողջ իրավունքի կամ իրավունքի ճյուղի կամ իրավական ինստիտուտի ընդհանուր դրույթների ու սկզբունքների կիրառումն է⁸: Իրավունքի համանմանությունը նշանակում է օրենսդրությամբ չկարգավորված հարաբերության նկատմամբ իրավունքի ընդհանուր դրույթների և իմաստի կիրառում: «Ընդհանուր սկզբունքներ և իրավունքի իմաստ» ասելով հասկանում են իրավունքի և իրավական կարգավորման համաիրավական և ճյուղային սկզբունքները, ուրեմն նաև՝ իրավահասկացությունը: Իսկ դա նշանակում է, որ իրավաբանական տեսությունը (հայեցակարգը) ճանաչվում է գործող իրավունքի աղբյուր իրա-

⁸ Համանմանության կիրառման ուղորտների հարցը իրավունքի տեսության մեջ վիճելի է: Կան հեղինակներ, ովքեր գտնում են, որ համանմանության կիրառումը թույլատրվում է ամենուր, որտեղ չկա դրա հատուկ արգելք (տե՛ս «Общая теория права и государства. Под ред. В. В. Лазарева». М., 1994, էջ 176): Այլ հեղինակների կարծիքով՝ իրավունքի բացերը համանմանության միջոցով կարող են լրացվել միայն այն դեպքում, եթե դա ուղղակիորեն թույլատրված է օրենքով (տե՛ս **Комаров С. А.** Общая теория государства и права. М., 1997, էջ 317): Կարծում ենք՝ ճիշտ է վերջին տեսակետը: Իրավունքի բացերի լրացում համանմանության միջոցով՝ որպես հանրային իրավական իրավագործություն, կարող է իրականացվել միայն այն ուղորտներում, որտեղ դա ուղղակիորեն թույլատրված է օրենքով:

վունքի համանմանության կիրառման ոլորտում: Համաձայն ազատական-իրավաբանական իրավահասկացողության՝ ձևական (իրավական) հավասարությունը իրավունքի հիմնարար և համընդհանուր սկզբունքն է, որի կոնկրետացումներ են համարվում հասարակական հարաբերությունների իրավական կարգավորման մնացած բոլոր նորմատիվ իրավական ձևերը⁹:

Իրավաստեղծ գործունեության ընթացքը ևս կարիք ունի մեթոդաբանական, տեսական ավելի բարձր, ընդգրկվում զինվածության, իրավաբանական ավելի բազմերանգ արտացոլման¹⁰: Իրավաբանական ակտերի որակը և արդյունավետությունը մեծապես կախված են օրենսդիրների հատկապես իրավաբանական արհեստավարժությունից: Իրավակիրառ մարմինները, դատարանները կշահեն իրավունքի ընդհանուր տեսության իմացությունից: Իրավունքը գործողության մեջ դնելը անբաժան է այն լավ կամ ճիշտ հասկանալուց, իրավաբանական երևույթները ամբողջական համատեքստում ըմբռնելուց:

Այսպիսով, իրավահասկացությունը, իրավակազմավորումը (իրավաստեղծագործությունը), իրավակենսագործումը և իրավակիրառումը սոցիալական նպատակներին, իդեալներին հասնելու միջոց են¹¹: Դրանք լինելով փոխկապակցված և փոխապայմանավորված, բայց և այնպես այդ փոխհամագործակցության մեջ որպես առաջնային, կապող, համակարգակազմիչ հանդես է գալիս իրավահասկացությունը:

Իրավունքը և իրավահասկացողությունը կարևոր դեր են խաղում քաղաքականության ոլորտում: Քաղաքականությունը, քաղաքական ինստիտուտները, որպես կանոն, ենթարկված են իրավական կարգավորման, այսինքն՝ դրանք ծագում են, գոյություն ունեն և գործում են իրավունքի, իրավական գաղափարների հիման վրա և դրանց շրջանակներում: Բանական, կառուցողական, գիտականորեն հիմնավորված քաղաքականությունը չի կարող լինել հակաիրավական: Հակառակ դեպքում այն կարող է վերածվել ոչ լեգիտիմ, ժողովրդի և հասարակության շահերին հակասող գործընթացի¹²:

Իրավունքի և քաղաքականության հարաբերակցության խնդիրը բարդ հիմնահարց է, որ մեկնաբանելիս պատմականորեն հանդիպում են նաև տարբեր բնույթի «շեղումներ», պատեհապաշտություն: Օրինակ՝ խորհրդային իրավագիտությունը և պրակտիկան իրավունքը դիտում էին պրագմատիկ, կիրառական տեսանկյունից, որպես իշխանության գործիք, զենք, լծակ, այլ ոչ թե ինքնուրույն համամարդասիրական, սոցիալական և մշակութային արժեք: Խորհրդային իրավագիտությունը խարսխված էր իրավունքի

⁹ Տե՛ս **Нерсесянц В. С.** Общая теория права и государства. М., 1999, էջ 490:

¹⁰ Իհարկե, իրավունքի դրականացման, այն իրավական օրենքի վերածելու գործընթացը, իրավունքի օբյեկտիվ որակների ու պահանջների հաշվառման անհրաժեշտությունից բացի, կախված է բազմաթիվ այլ օբյեկտիվ ու սուբյեկտիվ գործոններից՝ տնտեսական, սոցիալական, քաղաքական, հոգևոր, մշակութային և այլն: Օրենքի անհամապատասխանությունն իրավունքին կարող է լինել տիրող կարգերի իրավաբացասող բնույթի, օրենսդրի հակաիրավական դիրքորոշման կամ տարբեր տեսակի սխալների, բացթողումների ու թերությունների, ցածր իրավական և օրինաստեղծ մշակույթի և այլնի հետևանք (տե՛ս «Проблемы общей теории права и государства». Под общей ред. В. С. Нерсесянца. М., 1999, էջ 71): Սակայն ակնհայտ է, որ այդ գործընթացում իրավահասկացությունը երկրորդական դեր չի կատարում:

¹¹ Տե՛ս «Проблемы теории государства и права». М., 2001, էջ 350:

¹² Տե՛ս «Российская правовая политика». М., 2003, էջ 39:

նկատմամբ քաղաքականության գերակայության դրույթի վրա: Դրան լայնորեն նպաստում էր նաև խորհրդային դրական նորմատիվիստական իրավահասկացությունը: Մինչդեռ անառարկելի է այն, որ իրավունքը և քաղաքականությունը պետք է ներդաշնակորեն փոխգործակցեն, այլ ոչ թե հակասեն միմյանց: «Քաղաքականությունը պետք է լինի իրավական, իսկ իրավունքը նպաստի պետական բանական քաղաքականության իրականացմանը»¹³:

Արդի պայմաններում, երբ հռչակված են իրավական պետության, իրավունքի (օրենքի) գերակայության, մարդու իրավունքների առաջնայնության գաղափարները, պետք է նշել, որ դրանք բոլորը կոչված են մերժելու քաղաքականության գերակայությունը իրավունքի նկատմամբ: Բայց իրականում ոչ միշտ է և ոչ ամենուր է, որ այդ պահանջը կենսագործվում է: Իրավունքը և իրավահասկացության վարկածը պետք է կատարեն քաղաքական կյանքի արդյունավետ կայացման գործառույթ, արտահայտեն և պաշտպանեն արդարությունը, արմատախիլ անեն կամայականությունը¹⁴: Ահա թե որոնք են իրավունքի գործառույթները քաղաքականության ոլորտում: Ասվածը կարելի է ամփոփել հետևյալ ձևակերպմամբ. «Իրավունքը զսպաշապիկ է իշխանության համար»:

Իրավունքի և քաղաքականության հարաբերակցության հարցում ակնհայտ են իրավունքի գերակայության առավելությունները, որը ենթադրում է քաղաքականության ենթաիրավականություն: Այսինքն՝ սովորական, ժողովրդավարական քաղաքական-իրավական ռեժիմը կառուցվում է իրավական հունով, իրականացվում է իրավական միջոցներով, պետք է համապատասխանի իրավական իդեալներին (այդ թվում՝ «իրավունք» հասկացությանը): Մի խոսքով՝ քաղաքականությունը պետք է լինի իրավական:

Քաղաքականությունը իրավական դարձնելու միջոցներից մեկն էլ իրավահասկացության տիպն է կամ տարբերակը: Եթե նույնիսկ ընդունում ենք քաղաքականության նկատմամբ իրավունքի գերակայության դրույթը, և իրական քաղաքականությունը տարվում է իրավական հունով, դա չի նշանակում, որ իրավունք և քաղաքականություն հարաբերակցության խնդիրը լուծվում է ընդմիջտ: Այն իրավունքի և իրավականության ոգով լուծելու համար շատ մեծ նշանակություն ունի իրավահասկացությունը: Մասնավորապես՝ եթե պաշտոնական պետական իրավական հայեցակարգը և իրավաբանական պրակտիկան ելնում են իրավունքի հասկացության դրապաշտական, նորմատիվիստական դիրքերից, ապա իրավունքի և քաղաքականության հարաբերակցությունը վերածվում է զուտ և միայն օրինականության հիմնախնդրի: Այսինքն՝ իրավունքի և օրենքի համընկնման դեպքում քաղաքականության խնդիրն իր իսկ սահմանած օրենքների պահպանումն է, դրանց հունով ընթանալը: Այսպիսի լուծումը ազատություն է տալիս քաղաքականությանը: Քաղաքականության սահմանափակման երաշխիք է դառնում ինքնազսպումը: Սակայն ինքնազսպված քաղաքականությունը սովորաբար բացառիկ երևույթ է: Քաղաքականությունը և իշխանությունը միշտ հակված են կամայականության, քանի որ միշտ և ա-

¹³ Նույն տեղում, էջ 44:

¹⁴ Տե՛ս Гусейнов А. А. Моральная демагогия как форма апологии насилия // "Вопросы философии", 1995, № 5:

մենուր ձգտում են ազատվել ամեն տեսակի վերահսկողությունից, իրավական կարգավորումից: Չունենալով իրավական որևէ զսպաշապիկ՝ քաղաքականությունը կարող է դիմել օրենքների վերածնունդ, դրանք հարմարեցնել իր շահերին և նպատակներին: Սա շատ վտանգավոր է անցումային պայմաններում, երբ կայուն իրավական մերժողականությանը գումարվում են քաղաքականության երկակիությունը, իշխանության սերտաճումը օլիգարխիկ և քրեածին տարրերի հետ:

Իրավունքի հասկացությունը՝ կառուցված իրավունքի՝ որպես օբյեկտիվ գաղափարի, և օրենքի՝ որպես նրա դրսևորման ձևերից մեկի տարբերակման հայեցակարգի վրա, օրենքից բացի, ի դեմս իրավունքի, ներգրավում է նոր, լրացուցիչ զսպաշապիկ: Այդպիսի զսպաշապիկի դեր է կատարում իրավունքը, որը պահանջում է, որ օրենքը լինի իրավական, իրավունքին համապատասխանող: Այդպիսի պահանջն արգելում է պետությանը դրսևորելու «օրինական կամայականություն», օրինաստեղծագործության միջոցով իրավունքի նկատմամբ հաստատելու քաղաքականության առաջնայնություն: Իրավահասկացության իրավաբանական տարբերակը քաղաքականությանը, օրինականության պահանջից բացի, ներկայացնում է նաև իրավականության պահանջ, որն արտահայտում է «իրավական օրինականություն» հասկացության միջոցով¹⁵: Իսկ դա նշանակում է, որ քաղաքական հիմնախնդիրները պետք է լուծվեն իրավունքի շրջանակներում, իրավունքի միջոցով, իրավունքի օգնությամբ, այնպիսի իրավունքի, որը չի հակադրված օրենքին, իսկ վերջինս համապատասխանում է բարոյականությանը, արդարությանը, իրավահավասարությանը, մարդու բնական իրավունքներին, սահմանադրությանը:

«Իրավունք» հասկացությունը կատարում է արժեքաբանական գործառույթ¹⁶: Իրավունքի արժեքը կարելի է քննարկել երկու հարթություններում: Լայն կամ սոցիալական հարթությունում իրավունքը, ինչպես և այլ սոցիալական նորմերը հիմնական ձևեր ու միջոցներ են, որոնց օգնությամբ իրականացվում է մարդկանց վարքագծի, հասարակական հարաբերությունների կարգավորումը: Դրանց արժանիքն այն է, որ սոցիալապես անհրաժեշտ են, գիտակցական և նպատակաուղղված ներգործության միջոցներ են, հնարավորություն են տալիս հասարակական կյանքը զերծ պահելու քաոսից: Երկրորդ հարթությունում իրավական արժեքաբանությունը ենթադրում է իրավունքի ու օրենքի տարբերակումը և հարաբերակցությունը: Այս տեսանկյունից իրավական արժեքաբանությունն իմաստ ունի միայն իրավաբանական իրավահասկացության այս կամ այն վարկածի հիման վրա կամ դրա շրջանակներում: Այս իմաստով դրականությունը, նորմատիվականությունը չունեն արժեքաբանություն:

¹⁵ «Իրավական օրինականությունը» ենթադրում է օրենսդրության իրավական բնույթը, այսինքն՝ ՀՀ Սահմանադրությունը, օրենքները պետք է ճիշտ արտահայտեն իդեալական իրավունքը, իրավական սկզբունքները, համամարդկային արժեքները, ազատ, ժողովրդավարական պետության իրավական իդեալները:

¹⁶ Արժեքները շրջակա աշխարհին հատուկ սոցիալական բնորոշումներն են և վեր են հանում դրանց դրական կամ բացասական նշանակությունը մարդու և հասարակության համար: Արժեքաբանությունն իր հերթին ուսմունք է արժեքների մասին: Իրավական արժեքաբանությունը ուսումնասիրում է իրավունքի՝ որպես արժեքի հասկացման և մեկնաբանման հիմնախնդիրները:

Իրավաբանական իրավահասկացության դեպքում խոսքը իրավունքի դիրքերից օրենքի իրավական իմաստի և նշանակության գնահատման կամ առկա, էմպիրիկ, իրական իրավունքի (դրական իրավունքի) արժևորման, ինչպես նաև պետության իրավական որակների գնահատման մասին է, դրանք իրավունքի պահանջներին, նպատակներին համապատասխանեցնելու մասին: Եթե այս տեսանկյունից մոտենանք իրավունքին, ապա այն, լինի բնական թե ազատական իրավունք, միայն օրենքի՝ դրական իրավունքի և պետության արժեքն ու նպատակն է: Օրենքը և պետությունն ունեն որոշակի արժեք միայն որպես իրավական երևույթներ: Ըստ այդմ՝ կարելի է պնդել հետևյալ իմպերատիվ բանաձևը՝ **օրենքը (կամ դրական իրավունքը) և պետությունը պետք է լինեն իրավական: Իրավական օրենքը և իրավական պետությունը իրավունքի նպատակն են:**

Իրավական արժեքաբանության՝ որպես մոտեցման առաջացումը կապված է բնական-իրավական հայացքների ծագման հետ, բնական իրավունքը և դրական իրավունքը սահմանազատելու հետ: Առաջինը բնական իրավունքի տեսությունն էր, որ առաջադրեց այդ տարբերակումը: Ըստ բնական-իրավական արժեքաբանության՝ բնական իրավունքը՝ որպես իսկական իրավունքի օբյեկտիվ հատկությունների և արժեքների կենսագործում, դրական իրավունքը գնահատելու պատշաճ օրինակ է, այն արժևորելու նպատակ և չափանիշ: Այսպիսով, բնական իրավունքի հասկացության մեջ իրավունքի այս կամ այն օբյեկտիվ հատկությունների հետ միասին (իրավական հավասարություն, ազատություն և այլն) ներառվում են նաև տարբեր տեսակի բարոյակրոնական բնութագրեր, և բնական իրավունքը ներկայանում է որպես որոշակի արժեքաբովանդակային բարոյաիրավական համալիր, որի դիրքերից արժեքավորում կամ գնահատվում է դրական իրավունքը կամ դրական օրենսդրի դիրքորոշումը¹⁷:

Արժեքաբանության մեկ այլ վարկածի հիմքում ընկած են իրավահասկացության ազատական-իրավաբանական հայեցակարգը, ինչպես նաև՝ իրավունքի և օրենքի տարբերակման և նրանց միջև որոշակի հարաբերակցության մեթոդաբանական մոտեցումը: Այսպիսով, սկզբունքային դիրքորոշման դեպքում հաշվի են առնվում ինչպես բնական-իրավական, այնպես էլ իրավաբանական-դրապաշտական տեսությունների ռացիոնալ հատիկները, և միաժամանակ հնարավորություն է ընձեռնվում հաղթահարելու դրանցից ամեն մեկին բնորոշ թերությունները և սահմանափակությունները: Ազատական-իրավաբանական արժեքաբանության տեսակետից իրականում կա միայն այն, ինչն առկա է ձևական հավասարության սկզբունքում կամ դուրս է բերվում վերջինից: Իրավունքը՝ որպես ձևական հավասարություն, համարվում է օրենքի և պետության համար նպատակ, իսկ դա

¹⁷ Բարոյական կամ նյութական բովանդակության հետ զուտ իրավական չափանիշների զուգակցումը հանգեցնում է այն բանին, որ բնական-իրավական տարբեր հայեցակարգերն արդարության մասին, հակառակ իրենց հավակնություններին՝ լինել համընդհանուր և բացարձակ արժեք, իրականում վերածվում են հարաբերական արժեքի և արտահայտում են առօրեական պատկերացումները բարոյականության մասին ընդհանրապես և իրավունքի բարոյական արժեքների մասին մասնավորապես: Այդ ամենի հետևանքով իրավական արժեքաբանության երկրորդ հարթության վրա օրենքի իրավական արժեքի հիմնախնդիրները փոխվում են դրա բարոյական, կրոնական, երբեմն նաև գաղափարական գնահատականներով:

նշանակում է, որ օրենքը և պետությունը պետք է կողմնորոշված լինեն իրավունքի պահանջների կենսագործմանը, և հենց միայն դա է նրանց նպատակը, իմաստը, սոցիալական ողջ նշանակությունը:

Իրավունքի հասկացությունն ունի ուսուցողական, կրթիչ, դաստիարակիչ ներուժ: Առաջին հերթին, «իրավունք» հասկացությունը պատրաստ է ծառայելու ոչ միայն տեսությանը, այլև իրավագիտակցությանը, լինի դա գիտական թե առօրեական, հասարակական թե անհատական: Իրավական ոլորտում կենտրոնացված են շատ արժեքներ: Իրավունքի տեսության մեթոդաբանական կամ փիլիսոփայական մասը դրանցից առանձնացնում է առաջնայինները (նախ և առաջ իրավունք հասկացությունը), կառուցում է հասկացությունների և արժեքների ստորակազմությունը, հիմնավորում է դրանց տրամաբանականությունը:

Կրթիչ-դաստիարակիչ գործառույթի միջոցով իրավունքի հասկացությունը ներդրվում է սոցիալական կյանքի սուբյեկտների արժեքների համակարգում: Դրանով իսկ այն իրավունքի սուբյեկտներին համոզում է իրենց սոցիալական կեցությունը հարմարեցնել իրավունքի, հասարակական բարիքի և արդարության իրավական իդեալներին: Իրավահասկացությունը և դրա վարկածների մասնագիտական իմացությունը նպաստում են բնակչության իրավական մշակույթի մակարդակի բարձրացմանը, օգնում են դաստիարակել հարգանք իրավունքի և այլ իրավական երևույթների նկատմամբ: Իհարկե, շատ կարևոր է, որ բուն իրավահասկացությունը լինի առաջադիմական: Միայն այդ դեպքում այն կրթության և դաստիարակության միջոցով կխթանի հասարակական և իրավական առաջադիմությունը: Այս գործառույթի կոչումն է նաև համոզել և հիմնավորել, որ ոչ իրավականը հակասում է մարդու առաքելությանը և հակահասարակական է: Միաժամանակ, այն նախազգուշացնում է իրավական իդեալներից շեղվելու կործանարար հետևանքների մասին:

Այս տեսանկյունից իրավունք հասկացության նման դերը կարելի է անվանել նաև գաղափարախոսական: Իրավունքի հասկացությունը համարվում է իրավական գիտակցության այնպիսի բաղադրատարրի առաջնային մաս, ինչպիսին է իրավական գաղափարախոսությունը: Այն, փաստորեն, անհատի և հասարակության իրավական աշխարհայացքի հիմքն է: Օրինակ՝ այդպիսի ստեղծարար և կառուցողական նշանակություն ունի բնական իրավունքի տեսությունը: Իրավունք հասկացության բնորոշումը և դրա հիմքի վրա կառուցված իրավունքի ընդհանուր տեսությունն արդի իրավաբանի գիտելիքների պաշարի առաջին և անհրաժեշտ մասն են: Իրավաբանական կրթություն ստացող ուսանողի լավ ուսուցումը պետք է առավելապես հիմնվի իրավունքի ընդհանուր տեսության ուսումնասիրության, իմացության վրա և, ընդհակառակը, ավելի քիչ ենթադրի գիտելիքների հասարակ կուտակում: Անհատների արժեքային-աշխարհայացքային կողմնորոշումը շատ կարևոր է հատկապես մեր հասարակության զարգացման ներկա փուլում:

«Իրավունք» հասկացությունը կատարում է նաև գիտական կանխագուշակման գործառույթ՝ պարունակելով կամ առաջադրելով տեսականորեն հիմնավորված վարկած: Այսպես, մարքսիզմը, իրավունքը կապելով դասակարգային հասարակության հետ և այն համարելով դասա-

կարգային երևույթ, կանխատեսում էր դրա «մահը» կոմունիստական ոչ դասակարգային հասարակարգում: Իրավունքի ազատական-իրավաբանական տեսությունը, հիմնավորելով իրավունքի հասկացությունը և էությունը իրավահավասարության սկզբունքի միջոցով և կիրառելով պատմական զարգացման դիալեկտիկական մոտեցումը, հիմնավորում է հումանիտար-իրավական տիպի պետության և իրավունքի, ինչպես նաև ցիվիլիստական հասարակության սեփականության և իրավունքի գալուստը¹⁸:

Իրավունքի և պետության տիպաբանության այս կամ այն տարբերակի հիմքում ընկած է իրավունքի և պետության որոշակի հասկացություն: Ինչպիսին իրավունքի և պետության հասկացությունն է, այնպիսին էլ դրանց պատմական զարգացման տիպաբանությունն է: Ըստ պետության և իրավունքի առաջացման ազատական-իրավաբանական տեսության, իրավունքը և պետությունը ծագում, գործում, զարգանում են և մինչև օրս սոցիալական կյանքում գոյություն ունեն որպես հասարակական հարաբերություններում մարդկանց ազատության իր էությամբ միասնական եղանակ, կարգի և կեցության ձև, ազատության ճանաչման և իրականացման երկու փոխկապված բաղկացուցիչ տարրեր: Իրավունքի և պետության տիպաբանության ազատական-իրավաբանական հայեցակարգը գտնում է, որ իրավունքի և պետության տիպերը մարդկանց ազատության ճանաչման և կազմակերպման պատմական հիմնական ձևերն են, որոնք արտահայտում են ազատության առաջադիմական փուլերը: Չեռևաբար, իրավունքի և պետության տիպաբանության հիմնական չափանիշը մարդուն որպես իրավունքի սուբյեկտ, ինչպես նաև պետության սուբյեկտ ճանաչելու պատմական ձևն է: Ըստ այս հայեցակարգի՝ իրավունքի և պետության պատմական ձևերն են՝ էթնոսային տիպը, դասային տիպը, անհատական տիպը¹⁹: Այսպիսի մոտեցումը հնարավորություն է տալիս կանխագուշակելու ապագայում պետության և իրավունքի նոր տիպը՝ հումանիտար-իրավական:

Այսպիսով, իրավունքի փիլիսոփայության և տեսության մեթոդաբանական հիմնարար «իրավունք» հասկացությունն ունի և՛ գիտատեսական, և՛ գործնական-կիրառական նշանակություն, որն արտահայտվում է դրա գործառնություններում: «Իրավունք» հասկացությունը՝ որպես իրավագիտության առաջնային և հիմնարար հասկացություն, որպես ամեն մի իրավա-

¹⁸ Տե՛ս **Վ. Ս. Ներսեսյանց**, Ցիվիլիզմի մանիֆեստը, Եր., 2000:

¹⁹ Չին աշխարհի պետություններում անհատները համարվում էին ազատ և պետության սուբյեկտներն էին դեմերի (տոհմերի) անդամները: Չռոմում՝ հռոմեական քաղաքային համայնքը (civitas) և նրա անդամները (քվիրիտները): **էթնիկական տիպի** իրավունքի և պետության պայմաններում ազատներն իրավունքի և պետության սուբյեկտներն են, իսկ անազատները՝ օբյեկտները: Ստրկատիրության հաղթահարումը հանգեցնում է միջին դարերի **դասային տիպի** իրավունքի և պետության ձևավորմանը: Ազատության էթնիկական չափանիշն իր տեղը զիջում է դասային ազատությանը: Այս տիպում ստրուկներ չկան, և այդ իմաստով բոլորն ազատ են, սակայն այդ ազատության չափը հասարակության տարբեր դասերի մոտ տարբեր է: Ազատությունը այստեղ կրում է դասային սահմանափակումներ: Հասարակության անդամների ներդասային իրավասուբյեկտության հավասարությունը զուգակցվում է միջդասային անհավասարությամբ: Դասային տիպին գալիս է փոխարինելու **անհատական տիպը**, որը կարելի է անվանել նաև հասարակության զարգացման անհատական-քաղաքացիական տիպ: Այս դեպքում արդեն մարդն իրավունքի և պետության սուբյեկտ է ոչ թե որպես որոշակի էթնոսի կամ դասի անդամ այլ որպես քաղաքացիական ինքնուրույն անհատ:

կան հայեցակարգի հիմք, կատարում է տեսամեթոդական, կիրառական, քաղաքական, արժեքաբանական, կրթադաստիարակչական, գաղափարական կողմնորոշիչ, կանխագուշակող գործառույթներ: Նշված գործառույթներն «իրավունք» հասկացությունը կատարում է և՛ բուն պետության, և՛ իրավունքի տեսության, և՛ ողջ իրավագիտության համակարգում և թե՛ քաղաքացիական հասարակության առանձին կառուցվածքային բաղադրատարրերի ենթահամակարգերում:

Բանալի բառեր – *իրավահասկացություն, իրավունքի էություն, իրավունքի նպատակ, իրավական օրենք, իրավահասկացության գործառույթներ, իրավական արժեքաբանություն, իրավահասկացության տիպ*

АРТУР ВАГАРШЯН – *Теоретико-методологическое и практическое значение понятия "право".* – Понятие "право", которое являет собой методологическую проблему философии и теории права, имеет прикладное и научно-теоретическое значение, что проявляется в его функциях. Право как первичное и фундаментальное понятие правоведения и основа каждой правовой доктрины выполняет целый ряд функций: теоретико-методологическую, прикладную, политическую, воспитательную, ориентировочную, прогностическую, нормативную. Эти функции данное понятие выполняет как в системах государства и теории права, так и правоведения в целом, а также в подсистемах отдельных структурных элементов гражданского общества.

Ключевые слова: *правопонимание, сущность права, цель права, правовой закон, функции правопонятия, правовая аксиология, тип правопонимания*

ARTHUR VAGHARSHYAN – *Theoretical-methodological and Practical Value of the Concept of «Law».* – The issues on the meaning of the concept of «Law» are discussed in the article presented. The author states that the notion of law, as the main methodological problem of the theory and philosophy of law, has both scientific and practical-application value, which is reflected in its functions. Concept of «Law» as the primary and fundamental concept of the legal science, as a basis for legal doctrine, performs the following functions: theoretical-methodological, implementation, political, estimative, educational-pedagogical, orientation, prognostic. The mentioned functions are performed by the concept of «Law» in the systems of both state and legal theory, as well as of the entire legal system and the subsystem of certain structural components of the civil society.

Key words: *legal concept, legal nature, the goal of the law, legal law, functions of legal concept, legal estimation, type of legal concepts*

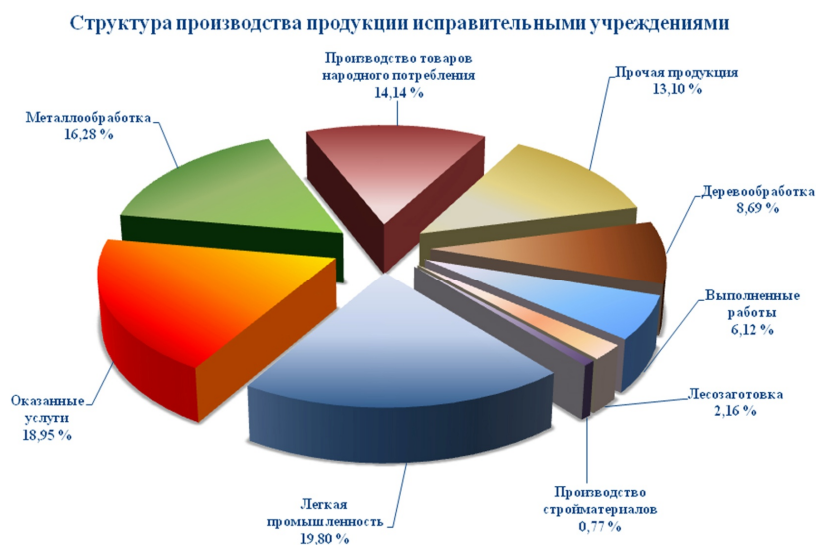
ПРОИЗВОДСТВЕННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ (на примере Российской Федерации)

ЕЛЕНА АНТОНЯН

Исправительные учреждения обладают значительными трудовыми ресурсами. На производственных объектах подразделений уголовно-исполнительной системы Российской Федерации и их партнеров ежемесячно трудится более 140 тыс. осужденных.

Несмотря на проведенное реформирование предприятий исправительных учреждений, их производственный потенциал сохранен и продолжает динамично развиваться. Ежегодно исправительными учреждениями производится продукции, выполняется работ и оказывается услуг более чем на 30 млрд. рублей. Значительную часть (почти 50%) продукции исправительные учреждения выпускают для собственных нужд, а также по заказам силовых министерств и ведомств.

Труд осужденных, которые нередко являются маргинальными элементами, возможен только под надзором государственных уполномоченных органов. Надзор требует от работников уголовно-исполнительной системы специальной подготовки и выдвигает к ним особые требования¹. Укрупненная структура производства продукции в исправительных учреждениях выглядит следующим образом:

¹ См. Шамсунов С. Х. Труд осужденных к лишению свободы в России (организационно-правовые проблемы). Рязань, 2003, с. 239.

Ряд подразделений ФСИН России являются единственными в стране изготовителями отдельных сертифицированных изделий машиностроения и электротехники либо занимают доминирующее положение в соответствующих отраслях промышленности (трубопроводная арматура, тягодутьевые машины, высоковольтные предохранители и разъединители, понижающие и измерительные трансформаторы, экранирующая плетенка).

В уголовно-исполнительной системе созданы специализированные производственные мощности по выпуску продукции автомобилестроения, сельхозтехники; оборудования для приготовления и транспортировки пищи; металлоизделий, в том числе зданий сборно-разборных, металлической тары, инструмента; вентиляционного, подъемно-транспортного, аварийно-спасательного, пожарного оборудования; трубопроводной арматуры, насосов и редукторов; строительных материалов, электротехнической продукции; изделий деревообработки, корпусной и мягкой мебели; форменной и специальной одежды и обуви, металлофурнитуры.

Длительное время подразделения уголовно-исполнительной системы России являются надежными партнерами и поставщиками продукции для государственных и коммерческих потребителей.

Основные задачи управления ФСИН:

– создание условий для привлечения осужденных к труду в центрах трудовой адаптации, учебно-производственных и лечебно-производственных (трудовых) мастерских, а также на иных объектах;

– профессиональное обучение осужденных с учетом потребностей соответствующих учреждений, а также прогнозных потребностей в рабочих кадрах по укрупненным группам профессий, востребованных на рынке труда;

– укрепление и развитие материально-технической базы подразделений трудовой адаптации осужденных и учреждений начального профессионального образования (далее – профессиональные училища ФСИН), повышение эффективности производственного оборудования и техники, бесперебойная работа инженерных сетей и энергетических объектов, а также опасных производственных объектов (далее – ОПО) и применяемых на них технических устройств, их модернизация и обновление, экономия материальных и топливно-энергетических ресурсов²;

– использование в работе подразделений трудовой адаптации осужденных и производственно-хозяйственной деятельности учреждений уголовно-исполнительной системы прогрессивных научно-технических разработок и технологий, новых форм и методик профессионального обучения, повышение технического уровня и качества продукции, внедрение передового опыта;

– обеспечение единства требований к надзорной и инспекторской деятельности в области промышленной безопасности;

– совершенствование трудовой адаптации и профессионального обучения осужденных, повышение экономической эффективности;

– разработка проектов и аналитических программ трудовой адаптации и профессионального обучения осужденных для представления в установленном

---

² См. <http://www.fsin.su>

порядке на рассмотрение руководства ФСИН и органов власти;

- контроль за экономным и рациональным использованием территориальными органами ФСИН бюджетных ассигнований, выделяемых на оплату топливно-энергетических ресурсов, приобретение энергетического и технологического оборудования, обеспечение учебного процесса в профессиональных училищах;

- обеспечение бесперебойной работы энергетического хозяйства уголовно-исполнительной системы, в том числе в чрезвычайных обстоятельствах и аварийных ситуациях;

- сбор и анализ информации о результатах производственно-хозяйственной, надзорной и инспекторской деятельности, подготовка информационно-аналитических материалов, предложений по совершенствованию и перспективному развитию этих направлений деятельности уголовно-исполнительной системы;

- рейтинговая оценка всех направлений деятельности;

Структура управления³.

Отдел организации деятельности центров трудовой адаптации осужденных:

- организует деятельность производственного сектора УИС, направленную на привитие осужденным трудовых навыков для последующей адаптации в обществе;

- создает условия для трудовой занятости осужденных в зависимости от вида исправительного учреждения, совершенствует производственно-хозяйственную деятельность уголовно-исполнительной системы и повышает экономическую эффективность труда;

- разрабатывает и внедряет оптимальные методы привлечения осужденных к труду для повышения эффективности трудовой адаптации осужденных;

- привлекает производственный потенциал подразделений УИС к реализации федеральных и региональных целевых программ социально-экономического развития и к взаимодействию с органами государственной власти на федеральном и региональном уровнях в сфере трудовой адаптации осужденных;

- реализует концепцию развития уголовно-исполнительной системы до 2020 года, утвержденную распоряжением правительства РФ от 14.10.2012 № 1772-р, в части вопросов, касающихся деятельности УТАО ФСИН, а также контроль за их осуществлением в территориальных органах ФСИН;

- готовит предложения по созданию, реорганизации и ликвидации подразделений трудовой адаптации осужденных.

Отдел планирования и контроля:

- контролирует деятельность отделов УТАО в сфере промышленного производства и трудового использования осужденных, а также курирует подразделения ФСИН, расположенные в Приволжском федеральном округе;

- информационно-аналитически обеспечивает оперативное управление про-

---

³ См. <http://www.fsin.su>

изводством УИС, а также решение вопросов трудовой занятости осужденных;

- прогнозирует результаты работы промышленного сектора УИС и координирует взаимодействие с отделами и управлениями ФСИН по обеспечению трудовой занятости осужденных;

- получает, анализирует и систематизирует информацию о производственно-хозяйственной деятельности предприятий УИС, прогнозирует результаты работы на ближайшую и отдаленную перспективу и разрабатывает задания по трудовому использованию осужденных.

Отдел организации производства для внутрисистемных нужд:

- использует производственный потенциал учреждений УИС для обеспечения уголовно-исполнительной системы промышленной продукцией;

- координирует деятельность подразделений УИС, выпускающих продукцию внутрисистемного назначения, при рациональном и эффективном использовании производственного потенциала;

- изучает потребности в новых видах продукции для внутрисистемных нужд, помогает подразделениям УИС расширить ассортимент выпускаемой продукции;

- содействует подразделениям УИС создать необходимые условия для трудовой адаптации осужденных на лесозаготовительных и лесоперерабатывающих работах, а также организовать внутрисистемные поставки продукции;

- координирует производственно-хозяйственную работу подразделений, входящих в лесопромышленный комплекс УИС, совершенствует работу лесной и деревообрабатывающей промышленности.

Отдел профессионального образования и профессиональной подготовки осужденных:

- организует подготовку осужденных, не имеющих профессии (специальности), в профессиональных училищах с учетом потребностей исправительных учреждений, а также региональных рынков рабочей силы;

- организует и координирует подготовку и утверждение документов, регламентирующих деятельность профессиональных училищ (лицензирование, аккредитация), и отправку их в соответствующие органы образования;

- осуществляет начальное профессиональное образование и профессиональную подготовку, дающие осужденным конкретную специальность и соответствующую квалификацию;

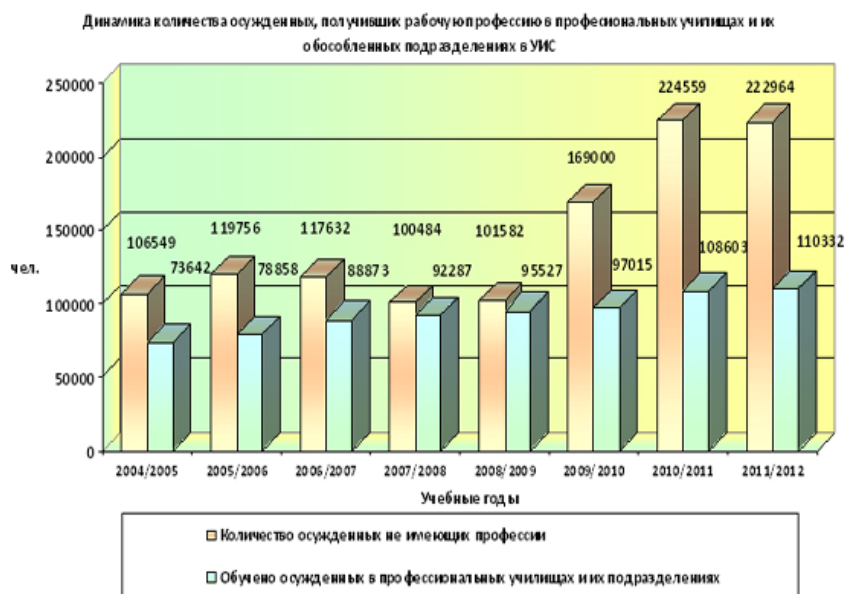
- укрепляет и развивает материально-техническую базу профессиональных училищ и их филиалов, повышает эффективность использования оборудования и техники, следит за экономией материальных ресурсов;

- определяет объемы и доводит до территориальных органов лимиты бюджетных ассигнований, контролирует своевременное и эффективное их использование.

Энергомеханический отдел:

- развивает производственно-техническую базу, повышает эффективность использования технологического и энергетического оборудования, обеспечи-

вает бесперебойную работу инженерных сетей и электроагрегатов, экономию топливных ресурсов в подразделениях УИС;

- разрабатывает, привлекая к сотрудничеству проектно-технологические институты, нормативы расхода топливно-энергетических ресурсов, инструкции и методические рекомендации по их рациональному использованию;

- распространяет и внедряет передовой опыт эксплуатации оборудования в учреждениях УИС, способствующий рациональному использованию топливно-энергетических ресурсов;

- координирует нормативную и инструктивно-методическую базу, регламентирующую эксплуатацию и ремонт подразделениями УИС котельного и энергетического хозяйства.

Инспекция технического надзора:

- осуществляет непосредственное административно-техническое руководство кустовыми инспекциями технического надзора уголовно-исполнительной системы, а также государственный надзор за соблюдением требований промышленной безопасности при проектировании, изготовлении, монтаже, приемке, эксплуатации и ремонте паровых котлов, грузоподъемных кранов и лифтов, кранов-трубоукладчиков, автоподъемников, трубопроводов и т. п.;

- выявляет неисправности, анализирует причины аварий, совершенствует технический надзор на подконтрольных объектах, устраняет недостатки, в том числе за счет профилактических работ;

- взаимодействует с Ростехнадзором в области промышленной безопасности и государственного технического надзора, в том числе привлекая сторонние организации, имеющие лицензии на деятельность, связанную с повышенной опасностью промышленных объектов;

- содействует подведомственным подразделениям в изготовлении, монтаже, эксплуатации, ремонте и диагностировании поднадзорного оборудования.

Управление:

- организует своевременную подготовку территориальными органами ФСИН инженерно-технических и коммунально-бытовых объектов учреждений УИС к работе в осенне-зимний период;
- рассматривает письма, заявления и жалобы по вопросам, входящим в его компетенцию;
- разрабатывает и внедряет нормативы расходования топливно-энергетических, материальных, трудовых ресурсов с учетом рабочих мест для осужденных и предложения по трудовой адаптации осужденных инвалидов и ограниченно годных к труду;
- обеспечивает безопасные условия труда в исправительных учреждениях и качество продукции (работ, услуг), исполнение экологических требований к производству;
- осуществляет комплекс мер по профилактике производственного травматизма, аттестацию рабочих мест по условиям труда в соответствии с требованиями ст. 212 Трудового кодекса Российской Федерации и приказом Минздравсоцразвития России от 26.04.2011 № 342н, проведение природоохранных мероприятий;
- рассматривает заявки территориальных органов ФСИН на выделение бюджетных ассигнований для приобретения топливно-энергетических ресурсов, реализации мероприятий федеральных целевых, ведомственных целевых и аналитических программ по основным направлениям производственно-хозяйственной деятельности уголовно-исполнительной системы, обеспечивает учебный процесс в профессиональных училищах ФСИН.

Управление принимает участие:

- в работе коллегий, конференций, совещаний, семинаров и иных мероприятиях по рассмотрению вопросов, входящих в его компетенцию;
- в инспекторских, контрольных и иных проверках деятельности территориальных органов ФСИН, а также в расследовании аварий и несчастных случаев, происшедших при эксплуатации ОПО;
- в разработке предложений по совершенствованию законодательства и в подготовке материалов для руководства ФСИН по вопросам, относящимся к его компетенции;
- в согласовании штатной численности подразделений трудовой адаптации осужденных и профессиональных училищ ФСИН;
- в разработке проектов нормативных актов Минюста, актов ФСИН, информационных и методологических материалов по вопросам проведения реформирования промышленного сектора уголовно-исполнительной системы и т. д.;
- в формировании сметы уголовно-исполнительной системы по статьям, касающимся оплаты топливно-энергетических ресурсов, реализации мероприятий федеральных целевых, ведомственных целевых и аналитических программ по основным направлениям хозяйственной деятельности уголовно-исполнительной системы, обеспечения учебного процесса в профессиональных училищах ФСИН;
- в подготовке и проведении всероссийских отраслевых ярмарок и выставок;

– в подготовке мероприятий и программ по разработке и освоению производства изделий для государственных и внутрисистемных нужд в подразделениях трудовой адаптации осужденных, в том числе в подразделениях лесопромышленного комплекса уголовно-исполнительной системы.

Кроме того, управление:

– оказывает методическую помощь территориальным органам ФСИН в развитии маркетинговой деятельности, сбыта и снижении остатков готовой продукции;

– принимает участие в организации рекламных компаний предприятий и учреждений территориальных органов ФСИН, информирует о федеральных и международных выставках и ярмарках.

Таким образом, картина привлечения осужденных к производственному труду показывает, что в России предстоит еще многое сделать, чтобы увеличить число рабочих мест на предприятиях учреждений, исполняющих наказания (сегодня здесь трудятся 34–36 % от общего количества трудоспособных осужденных), и повысить эффективность труда.

Ключевые слова: *исправительные учреждения, уголовно-исполнительная система, производственные ресурсы, осужденные*

ԵԼԵՆԱ ԱՆՏՈՆՅԱՆ – Քրեակատարողական համակարգի արտադրական ներուժը (Ռուսաստանի Դաշնության օրինակով) – Հոդվածում քննարկելով քրեակատարողական համակարգի արտադրական ներուժի վերականգնման հիմնախնդիրները՝ ցույց է տրվում, որ աշխատանքը՝ որպես յուրաքանչյուր հասարակության համար կենսական անհրաժեշտություն, մարդու զարգացման գլխավոր պայմանն է: Ազատագրկման վայրերում դատապարտյալներին աշխատանքի մեջ ներգրավել հնարավոր է միայն արտադրական բազայի գործելու դեպքում: Մինչդեռ ԽՍՀՄ փլուզումից հետո Ռուսաստանի Դաշնությունում միայն վերջերս է սկսել հետզհետե վերականգնվել ազատագրկման վայրերի արտադրական բազան:

Բանալի բառեր – *ուղղիչ հիմնարկներ, քրեակատարողական համակարգ, արտադրական հզորություններ, դատապարտյալներ*

ELENA ANTONYAN – Production Potential of the Penitentiary System (on the Example of the Russian Federation). – Work as a vital necessity in any society is the main condition for the success of a mankind. Engagement of the convicts in the work in prisons is only possible if the latter ones provide a production base. After the collapse of the Soviet Union only now the production base is being step-by-step recovered in the correctional institutions of the Russian Federation. The main issues of the recovery of the production base of the penitentiary system are discussed in the article presented.

Key words: *correctional institutions, penitentiary system, production resources, convicts*

ՔՐԵԱԿԱՆ ՕՐԵՆՍՈՐՔՈՒՄ ՀԱՆՑԱՆՔԸ ԾԱՆՐԱՑՆՈՂ ՀԱՆԳԱՄԱՆՔՆԵՐԻ ՆԱԽԱՏԵՍՄԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՀԱՐՑԵՐԻ ՇՈՒՐՋ

ՄԻՍԱԿ ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ

Քրեական պատասխանատվության տարբերակման միջոցների համակարգում իրենց նշանակությամբ առանձնանում են քրեական օրենսգրքի Հատուկ մասում նախատեսվող հանցանքը ծանրացնող հանգամանքները, որոնց քրեաիրավական նշանակությունը երկակի է: Մի կողմից, դրանք հանցակազմի հատկանիշ են և ազդում են արարքի քրեաիրավական գնահատականի վրա, փոխում են նորմի դիսպոզիցիայի առանձնահատկությունն արտացոլող սանկցիան, քանի որ «օրենքի դիսպոզիցիայում հանցագործության յուրաքանչյուր ընդհանուր տիպային բնորոշմանը, յուրաքանչյուր հանցակազմին միշտ համապատասխանում է տիպային պատիժ, որը նախատեսված է սանկցիայում»¹: Մյուս կողմից, ծանրացնող հանգամանքները չեն մտնում հանրորեն վտանգավոր արարքի այն հատկանիշների համակցության մեջ, որոնք հիմք են տալիս այն բնութագրելու որպես հանցագործություն² և իրենց բովանդակությամբ նույնանում են պատիժն ու պատասխանատվությունը ծանրացնող հանգամանքներին:

Մասնագիտական գրականության մեջ կարծիք է արտահայտվել քրեական օրենսգրքում հանցանքը ծանրացնող հանգամանքները նախատեսելուց հրաժարվելու անհրաժեշտության մասին: Օրինակ՝ Ա. Տեր-Ակոպովը գրում է. «Հանցանքը ծանրացնող հանգամանքների նախատեսումը փակուղային ճանապարհ է քրեական օրենսդրության զարգացման համար, քանի որ այդպիսի հանգամանքների ցանկը անսահմանափակ է: Բացի այդ, հանցակազմերը կառուցելիս հանցանքը ծանրացնող հանգամանքների օգտագործումը պահանջում է ըստ վտանգավորության աստիճանի դրանց համաչափության ապահովում, ինչն ըստ էության անհնար է անել»³: Կարծում ենք, որ հանցանքը ծանրացնող հանգամանքները օրենքում նախատեսելուց հրաժարվելը վտանգի տակ կղնի արդարության և պատասխանատվության անհատականացման սկզբունքի իրականացումը, քանի որ քրեաիրավական քաղաքականության իրավաստեղծ մակարդակում օրենսդրից պահանջվում է տարբերակել քրեական պատասխանատվությունը և նախատեսել յուրաքանչյուր հանցանքի հանրային վտանգավորությանը համարժեք պատիժ: Իսկ հանցանքը ծանրացնող բազմաթիվ հանգամանքներով քրեական օրենսգրքը չծանրաբեռնելու համար պարզապես անհրաժեշտ է ղեկավարվել այդ հանգամանքների

---

¹ Трайнин А. Н. Общее учение о составе преступления. М., 1957, с. 313.

² Стен Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений. М., 1999, էջ 59:

³ Тер-Акопов А. А. Защита личности – принцип уголовного права // "Современные тенденции развития уголовной политики и уголовного законодательства". М., 1994. с. 53.

նախատեսման չափանիշներով և կանոններով, որոնց պահպանումը թույլ կտա բացառել այնպիսի ծանրացնող հանգամանքների նախատեսումը, որոնք չունեն կրիմինալոգիական հիմնավորում, պատահական բնույթի են կամ առաջացնում են քրեական իրավունքի համակարգի գործառության խափանումներ:

Մասնագիտական գրականության մեջ հանցանքը ծանրացնող հանգամանքների նախատեսման կանոնները դասակարգվում են երկու խմբի՝ ըստ բովանդակության և ըստ ձևի⁴: Այդ դասակարգումը համահունչ է նաև քրեական իրավաստեղծման գործընթացում օրենսդրական տեխնիկայի՝ Ա. Վ. Իվանչինի կողմից տրված սահմանմանը, որը, ըստ հեղինակի, ընդգրկում է ինչպես քրեական օրենքի արտաքին ձևի, այնպես էլ բովանդակության մշակումը: Ըստ այդմ՝ իրավունքի բովանդակության և կառուցվածքի ձևավորման գործընթացը հեղինակն անվանում է ներքին օրենսդրական տեխնիկա, իսկ իրավունքի արտաքին ձևավորման մեխանիզմը՝ արտաքին օրենսդրական տեխնիկա⁵:

Ընդհանրացնելով գրականության մեջ արտահայտված մոտեցումները և վերլուծելով ՀՀ քրեական օրենսգրքի (այսուհետ՝ քր.օր.) Հատուկ մասով նախատեսված հանցանքը ծանրացնող հանգամանքները՝ կարելի է ներկայացնել հանցանքը ծանրացնող հանգամանքների բովանդակությանը վերաբերող հետևյալ կանոնները:

1. Ծանրացնող հանգամանքի առկայությունը պետք է բոլոր դեպքերում և անպայման էականորեն բարձրացնի հիմնական հանցակազմով նկարագրված արարքի հանրային վտանգավորությունը⁶: Այդ կանոնը պահպանված չէ, օրինակ, քր.օր.-ի հոդված 217-ի երկրորդ մասի երկրորդ կետում, որը որպես ահաբեկչության ծանրացնող հանգամանք նախատեսում է ահաբեկչության կատարումը հրազենի գործադրմամբ: Ահաբեկչության հասարակ տեսակի օբյեկտիվ կողմի հատկանիշ է, օրինակ, պայթյունը: Դժվար է պատկերացնել, որ պայթյունն ավելի ցածր հանրային վտանգավորություն ունի, քան հրազենի գործադրումը⁷:

Եթե որոշակի հանգամանքի առկայությունը ինքնին չի ազդում արարքի հանրային վտանգավորության աստիճանի բարձրացման վրա, ապա դա պետք չէ նախատեսել որպես ծանրացնող հանգամանք: Օրինակ՝ Ա. Թամազյանը, արտահայտվելով քր.օր.-ի հոդված 104-ի երկրորդ մասի 10.1 կետով նախատեսված ծանրացնող հանգամանքի (զանգվածային անկարգությունների ժամանակ դրա մասնակցի կողմից կատարված սպանությունը) վերացման օգտին, հարց է դնում. թե «...գործող օրենսդրության շրջանակներում ինչպե՞ս է որակվելու և ի՞նչ գնահատական է տրվե-

⁴ Տե՛ս **Костарева Т. А.** Квалифицирующие обстоятельства в уголовном праве. Дис. ... канд. юрид. наук. Казань, 1992, էջ 12:

⁵ Տե՛ս **Иванчин А. В.** Совершенствование Уголовного кодекса Российской Федерации на основе учения о законодательной технике // "Десять лет уголовному кодексу Российской Федерации: достоинства и недостатки" (Научно-практическая конференция) // "Государство и право", 2006, №11, էջ 113:

⁶ Տե՛ս **Кругликов Л. Л., Васильевский А. В.** Дифференциация ответственности в уголовном праве. СПб., 2002, էջ 184:

⁷ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության քրեական իրավունք: Հատուկ մաս», Եր., 2007, էջ 507:

լու, օրինակ, զանգվածային անկարգությունների ժամանակ նրա մասնակցի կողմից պատահմամբ իր դատերը բռնաբարողին հանդիպելու և վրեժի շարժառիթով նրան սպանելու արարքին: Գործող օրենսդրության համաձայն՝ այն, որպես ծանրացնող հանգամանքներում կատարված սպանություն, ենթակա է որակման ՀՀ քրեական օրենսգրքի 104 հոդվածի 2-րդ մասի 10.1 կետով, որի համար և կարող է սահմանվել նաև ցմահ ազատազրկում: Արդարացի⁸ է, արդյոք, նման մոտեցումը: Ոչ, որովհետև հանցանքը ծանրացնող հանգամանք պետք է համարել նրա շարժառիթը, կատարման եղանակը, կատարողների թիվը, տուժողների քանակը, այլ ոչ թե միջավայրը⁹: Փաստորեն, բերված օրինակում քննարկվող կանոնը չի պահպանվել, քանի որ տվյալ դեպքում հանցանքի կատարման ժամանակը և սուբյեկտը ինքնին էականորեն չեն բարձրացնում սպանության հանրային վտանգավորությունը:

2. Ծանրացնող հանգամանքը պետք է տիպային լինի տվյալ հանցակազմի համար: Դա նշանակում է, որ ծանրացնող հանգամանքը պետք է բնորոշ լինի տվյալ հանցագործությանը: Այդ կանոնը պահպանված չէ, օրինակ, քր.օր.-ի հոդված 138-ի երկրորդ մասի ութերորդ կետում, որը որպես բռնաբարության ծանրացնող հանգամանք նախատեսում է բռնաբարության կատարումը կարգապահական գումարտակում պահվող անձի նկատմամբ այդ հաստատության աշխատակցի կողմից: Ըստ քր.օր.-ի հոդված 58-ի՝ կարգապահական գումարտակում պահելը կարող է նշանակվել միայն հանցանք կատարած ժամկետային ծառայության զինծառայողի, այսինքն՝ արական սեռի ներկայացուցչի նկատմամբ, մինչդեռ բռնաբարության տուժող կարող է լինել միայն իգական սեռի ներկայացուցիչը:

3. Հանցանքը ծանրացնող հանգամանքը պետք է բնորոշ չլինի հիմնական հանցակազմով նկարագրված արարքների մեծ մասին: Դա նշանակում է, որ ծանրացնող հանգամանքը չպետք է սովորական լինի հիմնական հանցակազմով նկարագրված արարքների մեծ մասի համար: Օրինակ՝ քր.օր.-ի հոդված 175-ի երկրորդ մասի չորրորդ կետով որպես ավազակության ծանրացնող հանգամանք նախատեսված է ավազակության կատարումը զենքի կամ որպես զենք օգտագործվող այլ առարկաների գործադրմամբ: Սակայն ավազակությունը միշտ կատարվում է կյանքի կամ առողջության համար վտանգավոր բռնությամբ կամ դրա սպառնալիքով, և ավազակության շատ դեպքերի բնորոշ է զենքի կամ որպես զենք օգտագործվող այլ առարկաների գործադրումը: Իսկ դա գործնականում հանգեցնում է քր.օր.-ի հոդված 175-ի առաջին մասի կիրառման ոլորտի խիստ նեղացմանը: Այսպես, ՀՀ ոստիկանության լրատվական ծառայության տրամադրած տեղեկատվության համաձայն՝ 2011 թվականի ընթացքում գրանցվել է ավազակության 106 դեպք, որից 6-ը՝ ավազակության հիմնական հանցակազմով, իսկ 62-ը՝ զենքի կամ որպես զենք օգտագործվող այլ առարկաների գործադրմամբ, 2012 թվականին այդ թվերը համա-

⁸ **Ա. Ա. Թամազյան**, Սպանությունների որակման հիմնախնդիրները, Եր., 2011, էջ 320-321:

⁹ Տե՛ս **Кругликов Л. Л., Спиридонова О. Е.** Юридические конструкции и символы в уголовном праве. СПб., 2005, էջ 97:

պատասխանաբար կազմել են՝ 63, 5, 38, իսկ 2013 թվականին՝ 73, 5, 49: Ինչպես տեսնում ենք, զենքի կամ որպես զենք օգտագործվող այլ առարկաների գործադրմամբ կատարված ավազակությունների մասնաբաժինը ավազակությունների ընդհանուր թվի կեսից ավելին է (58,4 %-67,1 %), իսկ հիմնական հանցակազմով ավազակությունների մասնաբաժինը տատանվում է ընդամենը 5,6 %-ից 7,9 %: Օրինակի համար նշենք, որ Բելառուսի Հանրապետության քրեական օրենսգրքի հոդված 207-ում զենքի կամ որպես զենք օգտագործվող այլ առարկաների գործադրումը նախատեսված չէ որպես ավազակության ծանրացնող հանգամանք¹⁰:

4. Ծանրացնող հանգամանքը չպետք է վերաբերի հանցագործությունների բազմակիության որևէ տեսակին: Այս կանոնն իր հերթին կարելի է մասնատել երկու մասի:

4.1. Ծանրացնող հանգամանքները չպետք է նշում բովանդակեն այլ հանցագործությունների հետ զուգորդվելու մասին: Մասնագիտական գրականության մեջ այդպիսի ծանրացնող հանգամանքները նախատեսող նորմերը (օրինակ՝ սպանությունը՝ զուգորդված մարդուն առևանգելու, պատանդ վերցնելու, ավազակության, շորթման, բանդիտիզմի, սեքսուալ բնույթի բռնի գործողություններով) անվանվում են նորմատիվային ավելորդաբանություններ, որոնք առաջացնում են քրեաիրավական նորմերի անհիմն մրցակցություն: Այս առումով Գ. Գրիգորյանը գրում է. «Օբյեկտիվ իրականության մեջ ավազակության, բանդիտիզմի ընթացքում կատարվող սպանության և դրանք ամրագրող քրեական օրենքների միջև անհրաժեշտ միասնություն չկա: ... սպանությունն իրականում կարող է զուգորդված լինել օդանավ փախցնելու, ծովահենության, դիվերսիայի կամ այլ արարքների հետ, որոնք չեն ընդգրկվել սպանության ծանրացնող հանգամանքներում: Եթե անգամ ծանրացնող հանգամանքներում սպանության հանցակազմի մեջ ընդգրկվեն այն բոլոր արարքները, որոնցով կարող է զուգորդվել, ապա կնշանակեր, թե ստեղծվել է հավասարակշռություն օբյեկտիվ իրականության մեջ առկա գործընթացների և դրանց օրենսդրական ամրագրման միջև: Ակնհայտ է, որ այդպիսի իրավիճակ հնարավոր չէ: Եթե ուշադրություն դարձնենք անձին առևանգելու, պատանդ վերցնելու, ավազակության հետ զուգորդված սպանություններին, ապա դրանք ոչ թե մեղավորի ինքնանպատակ ցանկությունն են, այլ բացառապես հանցագործությունը հեշտացնելու կամ թաքցնելու նպատակ են հետապնդում: Քրեական իրավունքին վաղուց է հայտնի սպանությունը՝ որևէ հանցանք թաքցնելու կամ դրա կատարումը հեշտացնելու նպատակով: Ուստի վերը նշված ծանրացուցիչ հանգամանքները նորմատիվային ավելորդություններ են, որոնք անհիմն մրցակցություն են առաջացնում: Սպանության վերաբերյալ այս նորմի առկայությունը օրենսգրքում կարելի է բացատրել նոր նորմերի ստեղծման զուտ սուբյեկտիվ մոտեցմամբ: Նման մոտեցումները խախտում են անհրաժեշտ կապը, հավասարակշռությունն օբյեկտիվ աշխարհի և դրա օրենսդրական ամրագրման միջև»¹¹:

¹⁰ Տե՛ս «Уголовный кодекс Республики Беларусь». СПб., 2001:

¹¹ Գ. Թ. Գրիգորյան, Քրեաիրավական նորմերի մրցակցությունը, Եր., 2008, էջ 17-18:

Ասվածը չի վերաբերում այն դեպքերին, երբ հանցանքը ծանրացնող հանգամանքը կարող է բովանդակել այլ հանցակազմ: Օրինակ՝ մարդուն առևանգելը, որը կատարվել է կյանքի կամ առողջության համար վտանգավոր բռնություն գործադրելով կամ դա գործադրելու սպառնալիքով (քր.օր.-ի հոդված 131-ի երկրորդ մասի երկրորդ կետ): Նման ծանրացնող հանգամանքների մեղսագրման պարագայում նույն արարքի համար կրկնակի դատապարտման անթույլատրելիության սկզբունքը չի խախտվում, նույնիսկ եթե լրացուցիչ ֆակուլտատիվ օբյեկտով հանցագործությունների որակման կանոնի¹² համաձայն՝ արարքը որակվում է հանցագործությունների համակցությամբ:

4.2. Ծանրացնող հանգամանքները չպետք է նշում բովանդակեն հանցագործությունների ռեցիդիվի կամ հանցագործությունների բազմակիության՝ քր.օր.-ի Ընդհանուր մասում չնախատեսված տեսակների մասին: Այսպես, օրինակ, հանցագործությունների կրկնակիության ինստիտուտի վերացումից հետո քր.օր.-ի հոդված 158-ի երկրորդ մասի երրորդ կետում նախատեսված է «մեկից ավելի անգամ» ծանրացնող հանգամանքը: Կարծում ենք՝ դա չի բխում քրեական օրենքի Ընդհանուր և Չատուկ մասերի փոխկապվածության պահանջից և գործնականում կարող է առաջացնել այն նույն խնդիրները, որոնք ծագում էին հանցագործությունների կրկնակիության ինստիտուտի գոյության պայմաններում: Նույնը կարելի է ասել հոդված 213-ի երկրորդ մասի երկրորդ կետով նախատեսված «կատարվել է որպես արհեստ» ծանրացնող հանգամանքի մասին: Թեկուզ քր.օր.-ի Ընդհանուր մասում հանցանքը որպես արհեստ կատարելը նախատեսված է որպես պատիժն ու պատասխանատվությունը ծանրացնող հանգամանք, այնուամենայնիվ դրա օրենսդրական բնորոշման բացակայությունը և ընդհանրությունները հանցագործությունների կրկնակիության հետ գործնականում կարող են առաջացնել արարքի որակման հետ կապված խնդիրներ: Մասնավորապես, անհասկանալի է, թե արդյոք պետք է համակցությամբ որակվեն շարունակվող հանցագործության ձևով չդրսևորվող վաշխառության դեպքերը, եթե անձը դրանով զբաղվում է որպես արհեստ: Թերևս կարելի է ընդունելի համարել քր.օր.-ի հոդված 141-ի երկրորդ մասի երրորդ կետով, հոդված 142-ի երկրորդ մասի չորրորդ կետով նախատեսված՝ «միևնույն անձի նկատմամբ՝ պարբերաբար» ծանրացնող հանգամանքի նախատեսումը, որն ըստ էության շարունակվող հանցագործության դրսևորում է և չի առաջացնում հանցագործությունների բազմակիություն:

5. Ծանրացնող հանգամանքին պետք է հնարավոր լինի տալ ընդհանրացված, հստակ իրավական բնորոշում: Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը Կոկինակիսն ընդդեմ Չոլնաստանի գործով վճռում նշել է, որ Կոնվենցիայի հոդված 7-ի 1-ին կետը նախատեսված չէ լոկ քրեական իրավունքի հետադարձ կիրառումն ի վնաս մեղադրյալի արգելելու համար: Այն նաև ընդհանուր առմամբ մարմնավորում է այն սկզբունքը, որ

¹² Այդ կանոնը ձևակերպված է քր.օր.-ի հոդված 225-ի երկրորդ մասի սանկցիայում, ինչը, կարծում ենք, ճիշտ չէ, և այն պետք է նախատեսել քր.օր.-ի Ընդհանուր մասի՝ հանցագործությունների բազմակիությանը վերաբերող գլխում:

միայն օրենքը կարող է սահմանել հանցանքը և նախատեսել պատիժը, ինչպես նաև այն սկզբունքը, որ քրեական օրենքը չպետք է ի վնաս մեղադրյալի լայն մեկնաբանության տեղիք տա, օրինակ՝ համանմանությամբ: Սրանից հետևում է, որ հանցանքը պետք է հստակ սահմանված լինի օրենքով: Այս պայմանը բավարարված կհամարվի այն դեպքում, երբ անձը համապատասխան դրույթի ձևակերպումից, անհրաժեշտության դեպքում դատարանների մեկնաբանության օգնությամբ, կարող է հասկանալ, թե հատկապես որ գործողությունների ու անգործության համար է նա ենթակա պատասխանատվության¹³:

Ինչպես հիմնական հանցակազմի, այնպես էլ ծանրացնող հանգամանքներով հանցակազմի կոնկրետացման աստիճանը պետք է բավարար լինի ոչ միայն հետագայում իրավակիրառման դժվարություններից խուսափելու, այլև այն բանի համար, որ ընդունված նորմի բովանդակությունից անձը հստակ պատկերացում կազմի հանցակազմը նախատեսող նորմի գործողության սահմանների մասին:

6. Ծանրացնող հանգամանքը պետք է հնարավոր լինի թույլատրելի ապացույցներով հաստատել քրեական գործով վարույթի ընթացքում: Քրեական օրենքը կարող է բավարար արդյունավետ լինել միայն այն դեպքում, երբ նորմով նախատեսված հանցակազմի բոլոր հատկանիշներն ապացուցելի են¹⁴: Դա նշանակում է, որ հանցակազմի հատկանիշը պետք է ձևակերպված լինի այնպես, որ դրա գոյության փաստը դեպքերի մեծ մասում հնարավոր լինի հայտնաբերել և ապացուցել հավաստիության բավարար աստիճանով, դատավարական առումով թույլատրելի եղանակով և առանց բարոյականությունը ու միջանձնային հարաբերությունները վնասելու:

Հանցանքը ծանրացնող հանգամանքների շարադրման արտաքին օրենսդրական տեխնիկայի կանոնները հետևյալներն են.

1. Հիմնական հանցակազմը անհրաժեշտ է նախատեսել քրեական օրենսգրքի Հատուկ մասի հոդվածի առաջին մասում, իսկ ծանրացնող հանգամանքներով հանցակազմերը՝ նույն հոդվածի հաջորդ մասերում: Ա. Ի. Կորոբեևը ձևակերպել է քրեաիրավական նորմի կառուցվածքի կարգը, ըստ որի՝ քրեական օրենքի մեկ հոդվածում անհրաժեշտ է ամրագրել մեկից ոչ ավելի քրեաիրավական նորմ, և հանցագործության ծանրացնող հանգամանքները հոդվածների մասերում անհրաժեշտ է ամրագրել միատեսակ հաջորդականությամբ՝ կա՛ն ըստ հանցագործության հանրային վտանգավորության աստիճանի աճման, կա՛ն ըստ դրա նվազման կարգի¹⁵: Կարծում ենք՝ առավել նախընտրելի է ծանրացնող հանգամանքների նախատեսում ըստ հանցագործության հանրային վտանգավորության աստիճանի աճման, ինչը պահպանված է քր.օր.-ի Հատուկ մասի

¹³ Տե՛ս Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի Կոկիցակիսն ընդդեմ Հունաստանի գործով վճիռը // «Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարան», Վճիռների ժողովածու, Եր., 2003, էջ 365:

¹⁴ Տե՛ս Кудрявцев В. Н., Дагель П. С. и др., Основания уголовно-правового запрета (Криминализация и декриминализация). М., 1982, էջ 232:

¹⁵ Տե՛ս Коробеев А. И. Советская уголовно-правовая политика: проблемы криминализации и пенализации. Владивосток, 1987, էջ 113:

հողվածների մեծ մասում: Սակայն քր.օր.-ի Հատուկ մասի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ որոշ հողվածներում այդ կանոնը պահպանված չէ: Այսպես, օրինակ, հողվածներ 123-ը, 128-ը, 152-ը, 154.2-ը, 187-ը, 189-ը, 192-ը, 199-ը, 200-ը, 201-ը, 204-ը, 209-ը, 222-225-ը, 225.1-ը, 235-ը, 237-ը, 238-ը, 254-ը, 263-ը, 266-ը, 286-ը, 291-ը, 306-ը, 324-ը, 332-ը, 340-ը, 343-ը, 348-ը, 349-ը, 371-ը, 382-ը, 387-ը, 388-ը, 390-ը, 391-ը, 395-ը տարբեր մասերով նախատեսում են տարբեր հանցակազմեր, որոնք չեն հարաբերակցվում որպես հիմնական և ծանրացնող հանգամանքներով հանցակազմեր:

Մի կողմից նշված հողվածներում «մեկ հողված-մեկ հանցանք» կանոնից շեղումն ընդամենը օրենսդրական տեխնիկայի հարց է և իրավակիրառման դժվարությունների չի հանգեցնում: Սակայն մյուս կողմից քր.օր.-ի Հատուկ մասի մեկ հողվածում երկու կամ ավելի տարբեր հանցակազմեր նախատեսելը բացասաբար է անդրադառնում այդ արարքների համար քրեական պատասխանատվության օրենսդրական տարբերակման վրա: Այսպես, մեկ հողվածում երկու կամ ավելի տարբեր հանցակազմեր նախատեսելու դեպքում օրենսդիրը հաճախ այլևս տրամադրված չի լինում նախատեսել ծանրացնող հանգամանքներ (օրինակ՝ 152, 154.2, 192, 199, 204, 222, 225, 225.1, 291, 324, 343, 382, 387, 388 հողվածներ): Օրենսդիրը ոչ միայն ուշադրություն չի դարձնում հանցավոր արարքի այս կամ այն դրսևորման հանրային վտանգավորության բարձր աստիճանի վրա, այլև հետին պլան է մղվում նույն հողվածում նախատեսվող հանցանքների հանրային վտանգավորության միջև առկա տարբերությունը: Բացի այդ, մեկ հողվածում երկու կամ ավելի տարբեր հանցակազմեր նախատեսելու դեպքում անհնար է դառնում կիրառել իդեալական համակցության վերաբերյալ նորմը: Ենթադրենք, հանցավորը հափշտակում է պայուսակ, որի մեջ առկա է լինում և՛ պայթուցիկ նյութ, և՛ քիմիական զենք: Սակայն անձի արարքը քր.օր.-ի հողված 238-ի առաջին և երկրորդ մասերի համակցությամբ որակելը կհակասի քր.օր.-ի հողված 20-ի առաջին մասի երկրորդ կետում ամրագրված՝ իդեալական համակցության հասկացությանը, քանի որ իդեալական համակցությունն առկա է միայն քր.օր.-ի երկու կամ ավելի հողվածներով նախատեսված հանցագործությունների դեպքում:

Այսպիսով, հանցանքը ծանրացնող հանգամանքներն անհրաժեշտ է նախատեսել հիմնական հանցակազմը նկարագրող հողվածի երկրորդ, երրորդ և հաջորդ մասերում՝ ձեռնպահ մնալով այդ հողվածում այլ ինքնուրույն հանցակազմեր նախատեսելուց¹⁶: Դա կապահովի քր.օր.-ի Հատուկ մասի հողվածների կուռ տրամաբանական կառուցվածքը և միատեսակությունը: Նշված կանոնի պահպանումն արդարացված կլինի նաև մեթոդաբանական տեսանկյունից, քանի որ անձի արարքում ծանրացնող հանգամանքի առկայությունը հավաստելու համար բոլոր դեպքերում անհրաժեշտ կլինի նախ հավաստիանալ հողվածի առաջին մասում ամրագրված հիմնական հանցակազմի առկայությունը:

¹⁶ Թերևս, բացի ծանրացնող հանգամանքներից, քր.օր.-ի Հատուկ մասի հողվածների մասերում կարող են ամրագրվել խրախուսական և դեֆինիտիվ նորմեր:

2. Ծանրացնող հանգամանքները քր.օր.-ի Հատուկ մասի հողվածում ձևակերպելիս հողվածն անհրաժեշտ է ճիշտ բաժանել կառուցվածքային մասերի և համարակալել դրանք¹⁷: «Իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի հողված 41-ի 3-րդ մասի համաձայն՝ օրենքների հողվածները բաժանվում են «մասեր» կոչվող միայն համարակալված պարբերությունների, իսկ հողվածների մասերը կարող են բաժանվել միայն համարակալված կետերի, կետերը՝ միայն համարակալված ենթակետերի: Հողվածները, մասերը և կետերը համարակալվում են արաբական թվանշաններով: Հողվածի ենթակետերը համարակալվում են հայերեն այբուբենի փոքրատառերով: Հողվածների և մասերի համարները տեքստից բաժանվում են միջակետով, իսկ հողվածների կետերի համարները՝ փակագծերով: Հողվածի ենթակետի՝ հայերենի այբուբենի փոքրատառերով նշված համարները տեքստից բաժանվում են միջակետով: Հողվածի մասերը, կետերը և ենթակետերը վերնագրեր չեն ունենում:

Քր.օր.-ի Հատուկ մասի հողվածների կառուցվածքային տարրերն են մասերը և կետերը: Հողվածի մասերի համարակալման կանոնը պահպանված չէ, օրինակ, քր.օր.-ի հողվածներ 152-ում և 154.2-ում: Ինչ վերաբերում է հողվածի մասի կետերի համարակալման կանոնին, ապա այն պահպանված չէ քր.օր.-ի Հատուկ մասի մի շարք հողվածների մասերում: Այսպես, հողված 127-ի 3-րդ մասում, հողվածներ 186-ի, 220-ի, 290-ի և 362-ի 2-րդ մասերում նախատեսված են հանցակազմի տարբեր տարրերին վերաբերող երկու կամ ավելի ծանրացնող հանգամանքներ, որոնք ամրագրված են ոչ թե համարակալված կետերով, այլ պարզապես թվարկված են նույն մասում և իրարից անջատված են «կամ» շաղկապով:

Տարբեր ծանրացնող հանգամանքները հողվածի տարբեր մասերով և տարբեր կետերով նախատեսելը զուտ ձևականություն չէ: Բանն այն է, որ արարքի քրեաիրավական գնահատականի վերջնական արդյունքը ոչ միայն քր.օր.-ի համապատասխան հողվածի, մասի և կետի մատնանշումն է, այլև կոնկրետ ծանրացնող հանգամանքների առկայության շեշտադրումը, ինչը կարևոր է արարքի հանրային վտանգավորության ճիշտ գնահատման և արդարացի պատիժ նշանակելու համար:

3. Քր.օր.-ի Հատուկ մասի հողվածի երկրորդ և հաջորդ մասերում առանձին կետերով նախատեսվող ծանրացնող հանգամանքները պետք է շարադրվեն ոչ թե պատահական հերթականությամբ, այլ ըստ հանցակազմի տարրերի: Որոշ դեպքերում քր.օր.-ի Հատուկ մասի հողվածի տարբեր մասերում համասեռ ծանրացնող հանգամանքները նախատեսվում են տարբեր հերթականությամբ: Օրինակ՝ հողված 177-ի երկրորդ մասում ծանրացնող հանգամանքները նախատեսված են հետևյալ հերթականությամբ՝ մի խումբ անձանց կողմից նախնական համաձայնությամբ, խոշոր չափերով, պահեստարան կամ շինություն ապօրինի մուտք գործելով, իսկ երրորդ մասում՝ այլ հերթականությամբ՝ առանձնապես խոշոր չափերով, բնակարան ապօրինի մուտք գործելով, կազմակերպված խմբի կողմից: Քանի որ հանցանքը ծանրացնող յուրաքանչյուր հանգամանք

¹⁷ Տե՛ս Кругликов Л. Л., Васильевский А. В. Дифференциация ответственности в уголовном праве. СПб., 2002, էջ 192:

պետք է առավելապես վերաբերի հանցակազմի որևէ տարրին, ապա տրամաբանական է թվում դրանց շարադրումը հետևյալ հերթականությամբ՝ օբյեկտին, օբյեկտիվ կողմին, սուբյեկտին և սուբյեկտիվ կողմին վերաբերող հանգամանքներ: Դա մի կողմից կապահովի քր.օր.-ի Հատուկ մասի հոդվածների կառուցման միատեսակությունը, իսկ մյուս կողմից կուղղորդի օրենսդիրն նոր ծանրացնող հանգամանք նախատեսելիս այն ամրագրել ճիշտ տեղում՝ համասեռ ծանրացնող հանգամանքից հետո:

4. Քր.օր.-ի Հատուկ մասի հոդվածի՝ ծանրացնող հանգամանքները նախատեսող մասերը պետք է բովանդակեն հստակ և միատեսակ հղումներ հոդվածի առաջին մասին (նախորդ մասերին)¹⁸: Համաձայն «Իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի հոդված 43-ի 7-րդ մասի՝ «Նույն կամ այլ իրավական ակտին հղումները պետք է կատարվեն հստակ և ուղղակի: Արգելվում է կատարել անորոշ հղումներ»: Սակայն, օրինակ, քր.օր.-ի հոդվածներ 127-ի, 188-ի, 263-ի, 311-ի 3-րդ մասերում տրված է «նույն արարքը» ձևակերպումը, և միանշանակ պարզ չէ, թե հոդվածի որ մասն է նկատի ունեցել օրենսդիրը՝ միայն երկրորդը, թե առաջինը և երկրորդը: Ծանրացնող հանգամանքները նախատեսելիս անհրաժեշտ է ձեռնպահ մնալ «նույն արարքը» ձևակերպումից՝ դրա փոխարեն օգտագործելով «սույն հոդվածի առաջին մասով նախատեսված արարքը», «սույն հոդվածի առաջին կամ երկրորդ մասով նախատեսված արարքները» և նմանատիպ այլ ձևակերպումներ:

Ինչ վերաբերում է հղումների միատեսակությանը, ապա անհրաժեշտ է ձեռնպահ մնալ նաև հոդվածի երկրորդ, երրորդ մասերում հիմնական հանցակազմի մասնակի վերարտադրումից: Օրինակ՝ քր.օր.-ի հոդված 105-ի երկրորդ մասում «Հոգեկան խիստ հուզմունքի վիճակում երկու կամ ավելի անձանց սպանությունը» բառերի փոխարեն ավելի ճիշտ կլիներ օգտագործել «սույն հոդվածի առաջին մասով նախատեսված արարքը, որը կատարվել է երկու կամ ավելի անձանց նկատմամբ» ձևակերպումը: Քր.օր.-ի հոդված 105-ի երկրորդ մասի գործող խմբագրության պարագայում վիճարկման առարկա կարող է դառնալ այն հարցը, թե արդյոք արարքը հոդված 105-ի երկրորդ մասով որակելու համար պարտադիր է, որ անձի մոտ հոգեկան խիստ հուզմունքը ծագած լինի տուժողների բռնության, ծաղրուծանակի, ծանր վիրավորանքի կամ այլ հակաիրավական կամ հակաբարոյական գործողությունների (անգործության) հետևանքով:

5. Ծանրացնող հանգամանքները ձևակերպելիս անհրաժեշտ է պահպանել օգտագործվող հասկացությունների և տերմինների միատեսակությունը: Պետք չէ միևնույն տերմինն օգտագործել տարբեր հասկացությունները բնորոշելու համար և նույն հասկացությունը բնորոշել

---

¹⁸ Օրինակ՝ քր.օր.-ի հոդված 258-ի երրորդ մասը, նախատեսելով խուլիգանության ծանրացնող հանգամանքները, հղում է կատարում հոդվածի ոչ թե առաջին, այլ երկրորդ մասին, իսկ չորրորդ մասը՝ երկրորդ և երրորդ մասերին: Կարծում ենք, որ ծանրացնող հանգամանքները նախատեսելիս մեծանոթությամբ սկզբունքորեն ընդունելի է, եթե, իհարկե, հոդվածի երրորդ մասով ծանրացնող հանգամանքի առկայությունն էականորեն բարձրացնում է հանցանքի հանրային վտանգավորությունը միայն հոդվածի երկրորդ մասով նախատեսված հատկանիշների առկայության դեպքում:

տարբեր տերմիններով¹⁹: Այդ կանոնն ամրագրված է նաև «Իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի հոդված 36-ի 4-րդ մասում՝ «Նորմատիվ իրավական ակտում միևնույն հասկացությունը սահմանելիս կամ միևնույն միտքն արտահայտելիս պետք է կիրառվեն միևնույն բառերը, տերմինները կամ բառակապակցությունները՝ որոշակի հերթականությամբ: Իրավական ակտում տարբեր հասկացությունները չեն կարող օգտագործվել միևնույն տերմինով»: Օրինակ՝ քր.օր.-ի հոդված 178-ի երկրորդ մասի 1.1 կետով որպես խարդախության ծանրացնող հանգամանք է նախատեսված «պաշտոնական դիրքն օգտագործելով» կատարելը, իսկ հոդված 215-ի երրորդ մասի առաջին կետով՝ «պաշտոնատար անձի կողմից պաշտոնական դիրքն օգտագործելով» կատարելը: Գործնականում դա կարող է հանգեցնել տարատեսակ մեկնաբանությունների: Օրինակ՝ արդյո՞ք խարդախությունը կարող է որակվել հոդված 178-ի երկրորդ մասի 1.1 կետով, եթե այն կատարել է պաշտոնատար անձ չհանդիսացող հանրային ծառայողը՝ իր պաշտոնական դիրքն օգտագործելով: Եթե ոչ, ապա ինչո՞ւ է հոդված 215-ի երրորդ մասի առաջին կետում հատուկ շեշտվում նաև սուբյեկտը՝ պաշտոնատար անձը, իսկ եթե այ՛ո, ապա ինչո՞ւ է հոդված 215-ի երրորդ մասի առաջին կետի կիրառման ոլորտը սահմանափակվել միայն պաշտոնատար անձանց շրջանակով:

6. Ծանրացնող հանգամանքի օրենսդրական ձևակերպման մեջ չպետք է նշվի «ակնհայտ» բառը: Քր.օր.-ի հոդված 29-ի հինգերորդ մասը սահմանում է, որ դիտավորյալ հանցագործության ծանրացնող հանգամանքների համար անձը ենթակա է քրեական պատասխանատվության, եթե նա գիտակցել է այդ հանգամանքները: Հետևաբար, օրինակ, քր.օր.-ի հոդված 104-ի երկրորդ մասի չորրորդ կետում, հոդված 119-ի երկրորդ մասի չորրորդ կետում, հոդված 124-ի երկրորդ մասի երրորդ կետում «ակնհայտ հղի կնոջ նկատմամբ» կամ հոդված 132.3-ի երկրորդ մասի առաջին կետում «ակնհայտ անչափահասի նկատմամբ» ծանրացնող հանգամանքներում «ակնհայտ» բառը կարող է և չնշվել, քանզի հոդված 29-ի հինգերորդ մասի բովանդակությունից արդեն իսկ հետևում է, որ ծանրացնող հանգամանքի մեղսագրման համար պարտադիր է հանցավորի կողմից դրա գիտակցումը:

Կարծում ենք՝ քր.օր.-ի Հատուկ մասում հանցանքը ծանրացնող հանգամանքները նախատեսելիս վերոնշյալ կանոնների պահպանումը թույլ կտա ապահովել հոդվածների տրամաբանական և միատեսակ կառուցվածքն ու քրեական պատասխանատվության համարժեք տարբերակումը:

Բանալի բառեր – քրեական օրենսգրքի Հատուկ մաս, ծանրացնող հանգամանքներ, հանցակազմ, ծանրացնող հանգամանքների նախատեսման կանոններ, հանցագործության ծանրացնող հանգամանքներով տեսակ, օրենսդրական տեխնիկա

---

¹⁹ Տե՛ս **Костарева Т. А.** Квалифицирующие обстоятельства в уголовном праве: Понятие; Законодательная регламентация; Влияние на дифференциацию ответственности. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Казань, 1992, էջ 15:

МИСАК МАРКОСЯН – К общим вопросам предусмотрения отягчающих обстоятельств в Уголовном кодексе. – Важным средством дифференциации уголовной ответственности являются отягчающие обстоятельства, предусмотренные в статьях Особенной части Уголовного кодекса. Уголовно-правовое значение этих обстоятельств двояко. С одной стороны, отягчающие обстоятельства – это признаки состава преступления и влияют на уголовно-правовую оценку содеянного. С другой стороны, они не входят в основной состав преступления и по своему содержанию близки к обстоятельствам, отягчающим наказание.

В статье на основе научных позиций, изложенных в литературе, а также анализа отягчающих обстоятельств, предусмотренных в статьях Особенной части Уголовного кодекса РА, в систематизированном виде представлены правила, относящиеся к содержанию и к форме изложения отягчающих обстоятельств.

Ключевые слова: *Особенная часть Уголовного кодекса, отягчающие обстоятельства, состав преступления, правила предусмотрения отягчающих обстоятельств, квалифицированный вид преступления, законодательная техника*

MISAK MARKOSYAN –General Issues on Foreseeing Aggravating Circumstances in the Criminal Code. – The aggravating circumstances foreseen in the articles of the special part of the Criminal Code are important means of the criminal responsibility differentiation. The criminal-legal importance of these circumstances has to be viewed from two aspects. On the one hand, the aggravating circumstances are features of the corpus delicti and have influence on the criminal-legal assessment of the deed. On the other hand, these circumstances are not included in the main corpus delicti and by their content are closer to the circumstances aggravating the punishment.

The article is dedicated to the discussion of the general issues on foreseeing the aggravating circumstances in the articles of the special part of the Criminal Code. Based on the generalization of the scientific positions presented in the literature, as well as on the analysis of the aggravating circumstances provided by the articles of the special part of the Republic of Armenia Criminal Code, the author systemizes the rules in regard to the content and form of providing the aggravating circumstances.

Key words: *special part of the Criminal Code, aggravating circumstances, corpus delicti, rules of foreseeing aggravating circumstances, aggravated type of crime, legislative techniques*

ՄԻՆԶԴԱՏԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹՈՒՄ ՀԱՆՑԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՎԵՐԱՈՐԱԿՄԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ

ԱՐՄԻՆԵ ՄԵԼԻՔՍԵԹՅԱՆ

Հանցագործության որակումը տևական գործընթաց է, որի ժամանակ երբեմն անհրաժեշտություն է առաջանում փոխելու հանցագործության որակումը, կատարելու վերաորակում:

Վերաորակման անհրաժեշտություն կարող է առաջանալ քրեական գործի քննության տարբեր փուլերում, իսկ վերաորակման արդյունքը միշտ ամրագրվում է դատավարական փաստաթղթերում:

Վերաորակումը մի շարք հետևանքներ է առաջացնում: Նախ, այն ապահովում է կատարված արարքի հստակ համապատասխանեցումը քրեական օրենսգրքի նորմին: Բացի այդ, վերաորակման հետևանքով կարող են փոխվել հանցանք կատարած անձի իրավունքները¹, կարող է փոխվել նաև քրեական գործի հարուցման կարգը. օրինակ՝ մասնավոր մեղադրանքի գործերով քրեական գործ կարող է հարուցվել միայն տուժողի բողոքի հիման վրա:

Հարկ է նշել նաև, որ «վերաորակում» հասկացությունը զուտ տեսական է. թե՛ քրեական և թե՛ քրեադատավարական օրենսգրքերում (նաև՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի նախագծում) այս հասկացությունը չի գործածվում: Վերաորակումը բնորոշելու համար նշված օրենսգրքերում օգտագործվում են «մեղադրյալին վերագրվող արարքի որակումը փոխել»², «մեղադրանքը փոփոխելու կամ լրացնելու»³ բառակապակցությունները:

Պետք է նշել, որ մինչդատական վարույթում և դատաքննության ընթացքում հանցագործության վերաորակման կանոնները տարբեր են, քանի որ դատարանները որոշ դեպքերում չեն կարող վերաորակում կատարել, եթե դրանով վատթարանում է ամբաստանյալի վիճակը, մինչդեռ նախաքննության մարմինները կաշկանդված չեն վերաորակման գործընթացում: Սույն հոդվածի շրջանակներում կանդրադառնանք միայն մինչդատական փուլում վարույթն իրականացնող մարմնի կողմից կատարվող վերաորակման հիմքերին:

Հանցագործությունների վերաորակման պատճառները կամ հիմքերը կարելի է բաժանել 3 խմբի՝

1. հանցագործության փաստական հանգամանքների վերաբերյալ տեղեկության փոփոխություն,

---

¹ Օրինակ՝ որոշ դեպքերում քրեական գործերով պաշտպանի մասնակցությունը դառնում է պարտադիր:

² ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի նախագծի հոդված 112:

³ Նույն տեղում, հոդված 197:

2. քրեական օրենքի փոփոխություն,

3. սխալ որակում:

Նախաքննության ընթացքում հանցագործության փաստական հանգամանքների վերաբերյալ տեղեկության փոփոխության ոչ բոլոր դեպքերում է կատարվում վերաորակում: Նախ, վերաորակման անհրաժեշտություն չի առաջանում, եթե չեն հաստատվել մեղադրանքի հիմքում դրված հանգամանքները: Օրինակ՝ նախաքննության ընթացքում պարզվում է, որ հանցանքը կատարել է ոչ թե մեղադրյալը, այլ մեկ ուրիշ անձ: Տվյալ դեպքում քրեական գործով վարույթը արդարացնող հիմքով կարճվում է, և դադարեցվում է քրեական հետապնդումը: Սակայն կարծում ենք, որ տվյալ դեպքում ընդհանրապես խոսք չի կարող լինել վերաորակման մասին, քանի որ որակում որպես այդպիսին չի կատարվում: Հանցագործության որակումն անձի կողմից կատարված արարքի (գործողության կամ անգործության) և քրեական օրենսգրքում ամրագրված հանցակազմի կոնկրետ տեսակի բոլոր հատկանիշների միջև հստակ համապատասխանության բացահայտումը, նույնության հավաստումը ու իրավաբանական ամրագրումն է⁴: Քանի որ վերաորակումը համարվում է որակման մի տեսակ, ուստի այն պետք է պարունակի որակման բոլոր հատկանիշները: Եթե չի ապացուցվում անձի կողմից տվյալ հանցանքը կատարելու հանգամանքը, հետևաբար դատավարական փաստաթղթում քրեական օրենսգրքին հղում չի կատարվում, ուստի որակում, այդ թվում նաև վերաորակում, չի կատարվում:

Վերաորակման անհրաժեշտություն չի առաջանում նաև այն դեպքում, երբ գործի փաստական հանգամանքները փոխվում են քանակապես և ոչ թե որակապես: Օրինակ՝ եթե նախաքննության ընթացքում պարզվում է, որ սպանությունը կատարվել է հրազենի ոչ թե երկու, այլ երեք կրակոցով: Սակայն այստեղ պետք է մեկ նկատառում. լինում են դեպքեր, երբ փաստական հանգամանքների քանակական փոփոխությունը բերում է դրանց որակական փոփոխության, ինչը կարող է վերաորակման հիմք լինել: Օրինակ՝ եթե պարզվի, որ սեռական հարաբերությունը տեղի է ունեցել 16 տարին չլրացած միևնույն անձի նկատմամբ ոչ թե մեկ անգամ, այլ պարբերաբար, հետևաբար արարքում առկա է ծանրացնող հանգամանք, և այն պետք է որակել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 141 հոդվածի 2-րդ մասի 3-րդ կետով:

Վերաորակման անհրաժեշտություն չի առաջանում նաև այն դեպքում, երբ փոփոխված փաստական տվյալները վերաբերում են գործի այնպիսի հանգամանքներին, որոնք որևէ իրավական նշանակություն չունեն, այսինքն՝ չեն վերաբերում հանցակազմի տարր համարվող հատկանիշներին: Օրինակ՝ պարզվում է, որ գողոնը տեղափոխվել է ոչ թե «ՎԱԶ 2106», այլ «ՎԱԶ 2107» մակնիշի ավտոմեքենայով:

Հնարավոր է իրավիճակ, երբ փոխվի ոչ թե փաստական հանգամանքի վերաբերյալ տեղեկությունը, այլ հենց փաստական հանգամանքը, ինչը ևս արարքի վերաորակման հիմք է: Օրինակ՝ սպանության փորձով հարուցված լինի քրեական գործ, հետագայում տուժողը մահանա, ընդ որում՝ մահվան անմիջական պատճառ լինի հանցավորի արարքը և ոչ թե բժշկի

⁴ Стн А. Ю. Епихин. Квалификация преступлений (учебное пособие). М., 2005, էջ 6:

կողմից թույլ տրված սխալը: Տվյալ դեպքում փոխվում է ոչ թե փաստական հանգամանքի վերաբերյալ տեղեկությունը, այլ հենց փաստական հանգամանքը, ինչը արարքը սպանություն վերաորակելու հիմք է:

Հանցագործությունների վերաորակման երկրորդ հիմքը քրեական օրենքի փոփոխությունն է: ՀՀ քրեական օրենսգրքի 13 հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ արարքի հանցավորությունը վերացնող, պատիժը մեղմացնող կամ հանցանք կատարած անձի վիճակն այլ կերպ բարելավող օրենքը հետադարձ ուժ ունի, այսինքն՝ տարածվում է մինչև այդ օրենքն ուժի մեջ մտնելը համապատասխան արարք կատարած անձանց, այդ թվում՝ այն անձանց վրա, ովքեր կրում են պատիժը կամ կրել են դա, սակայն ունեն դատվածություն: Հոդվածի մեկնաբանությունից պարզ է դառնում, որ նոր օրենքով վերաորակում կարելի է կատարել, եթե կատարված արարքն ինչպես նախկին, այնպես էլ նոր օրենքով համարվում է հանցագործություն, ընդ որում՝ նոր օրենքը նախկինի համեմատ ավելի մեղմ է: Քրեական օրենքին հետադարձ ուժ տալու պայմանների վերաբերյալ ՀՀ վճռաբեկ դատարանը դիրքորոշում է հայտնել, համաձայն որի՝ քրեական օրենքը հետադարձ ուժ է ստանում, այսինքն՝ դրա գործողությունը տարածվում է մինչև այդ օրենքն ուժի մեջ մտնելը համապատասխան արարք կատարած անձանց վրա հետևյալ դեպքերում.

1. նոր օրենքը վերացնում է արարքի հանցավորությունը (ապաքրեականացում),
2. նոր օրենքը մեղմացնում է պատիժը,
3. նոր օրենքն այլ կերպ բարելավում է հանցանք կատարած անձի վիճակը:

Ինչպես երևում է վերոգրյալից, քրեական օրենքին հետադարձ ուժ տալու պայմանները սպառնիչ են և ունեն ինպերատիվ բնույթ, այսինքն՝ եթե նոր ընդունված օրենքը պարունակում է վերը նշված պայմաններից առնվազն մեկը, ապա իրավակիրառող մարմինը պարտավոր է դրա գործողությունը տարածել մինչև օրենքն ուժի մեջ մտնելը համապատասխան արարք կատարած անձանց, այդ թվում՝ այն անձանց վրա, ովքեր կրում են պատիժը կամ կրել են այն, սակայն ունեն դատվածություն⁵:

Մեղմ կարելի է համարել նաև այն օրենքը, որի ուժի մեջ մտնելով՝ վերանում է հանցանքը ծանրացնող կամ առանձնապես ծանրացնող հանգամանքը: Օրենքը մեղմ է համարվում նաև այն դեպքում, երբ հոդվածի դիսպոզիցիայում ավելանում է մի նոր հատկանիշ, որը հանգեցնում է հանցակազմի շրջանակի նեղացման: Որպեսզի պարզենք նոր օրենքը նախկինի համեմատ մեղմ է, թե խիստ, պետք է համեմատել հոդվածների և՛ դիսպոզիցիաները, և՛ սանկցիաները:

Եթե նոր օրենքը ապաքրեականացնում է արարքը, ապա վերաորակման անհրաժեշտություն չի առաջանում: Թեև տեսության մեջ կարծիք է արտահայտված, որ տվյալ դեպքում ևս կատարվում է վերաորակում՝ լայն իմաստով⁶:

⁵ Տե՛ս ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2011 թվականի հոկտեմբերի 20-ի որոշումը (ԳԴ1/0013/01/11):

⁶ Տե՛ս «Уголовное право России». Учебник для вузов. В 2-х томах. Том 1, Общая часть, М., 1997, էջ 71:

Վերաորակման անհրաժեշտություն չի առաջանում նաև այն դեպքում, երբ տվյալ հանցագործության համար քրեական պատասխանատվություն նախատեսող քրեաիրավական նորմը ճանաչվում է հակասահմանադրական, քանի որ արարքի հանցավորությունը սահմանող նորմը հակասահմանադրական ճանաչելու վերաբերյալ Սահմանադրական դատարանի որոշումն այդ նորմի գործողությունը դադարեցնելու հիմք է, ինչն իր նշանակությամբ հավասարազոր է ապաքրեականացմանը⁷:

Որակման առումով բարդություններ կարող են առաջանալ տևող հանցագործությունների նկատմամբ քրեական նոր օրենքը կիրառելիս: Համաձայն ՀՀ քրեական օրենսգրքի 12 հոդվածի՝ արարքի հանցավորությունը և պատժելիությունը որոշվում է դա կատարելու ժամանակ գործող օրենքով: Եթե տևող հանցագործության թեկուզև մի մասը կատարվել է նոր օրենքի ժամանակ, ապա պետք է կիրառվի նոր օրենքը, անկախ այն հանգամանքից, թե նոր օրենքը նախկինի համեմատ ավելի մեղմ է, թե ավելի խիստ: Տվյալ դեպքում կարելի է ասել, որ արարքի վերաորակում չի կատարվում, այլ արարքը որակվում է հանցանքը կատարելու պահին գործող օրենքով:

Հնարավոր է իրավիճակ, երբ տվյալ հանցագործությունը սահմանող հոդվածը ուժը կորցրած ճանաչվի, սակայն արարքը չապաքրեականացվի, այլ դրա համար պատասխանատվություն սահմանվի մեկ այլ հոդվածով: Վերաորակման առումով բարդություններ չեն առաջանա, եթե հոդվածի ուժը կորցնելուց հետո կատարված արարքը պետք է որակել այլ, ավելի մեղմ սանկցիա ունեցող հոդվածով: Հակառակ պարագայում կարող են առաջանալ որոշակի խնդիրներ: Եթե քրեական օրենքի փոփոխությամբ արարքը ոչ թե ապաքրեականացվում է, այլ դրա համար պատասխանատվություն է սահմանվում մեկ այլ, ավելի խիստ պատասխանատվություն սահմանող քրեաիրավական նորմով, ապա ենթակա է կիրառման նախկին խնբագրությամբ օրենքը (ուժը կորցրած օրենք)⁸: Այսպես, Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին օրենքի նախագծով⁹ առաջարկվում է ուժը կորցրած ճանաչել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 218 հոդվածը (պատանդ վերցնելը), միաժամանակ ընդլայնել ահաբեկչության համար պատասխանատվություն սահմանող 217 հոդվածի դիսպոզիցիան՝ դրա մեջ ներառելով «Ահաբեկչության ֆինանսավորման դեմ պայքարի մասին» Միավորված ազգերի կազմակերպության 1999 թ. միջազգային կոնվենցիային կից փաստաթղթերով նախատեսված ցանկացած գործողությունը: Ընդ որում, առաջարկվող փոփոխությամբ 217 հոդվածը ավելի խիստ պատասխանատվություն է նախատեսում, քան պատանդ վերցնելու համար պատասխանատվություն նախատեսող հոդվածը: Այդ պարագայում, ղեկավարվե-

⁷ Տե՛ս Մ. Մարկոսյան, Քրեականացման և ապաքրեականացման հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում, Եր., 2011, էջ 128:

⁸ Տե՛ս «Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации /постатейный/». М., 2013, էջ 32:

⁹ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի նախագիծ Կ-135՝-01.11.2012-ՊԼ-010/1:

լով ՀՀ քրեական օրենսգրքի 12 և 13 հոդվածներով նախատեսված դրույթներով, ենթակա է կիրառման նախկին խմբագրությամբ գործող քրեաիրավական նորմը, այսինքն՝ տվյալ դեպքում վերաորակում որպես այդպիսին չի կատարվում, այլ միայն դատավարական փաստաթղթերում անձի կատարած արարքը տեխնիկական առումով համապատասխանեցվում է նոր օրենքին:

Հնարավոր է իրավիճակ, երբ արարքը վերաորակվի մի քանի անգամ, այսինքն՝ հանցանքը կատարվի մեկ այլ օրենքի գործողության ժամանակ, հետագայում ընդունվի ավելի մեղմ օրենք, սակայն մինչև գործի քննության մինչդատական փուլի ավարտը ընդունվի նոր՝ ավելի խիստ օրենք: Այս դեպքում խոսքը միջանկյալ քրեական օրենքի կիրառման մասին է: Որոշ հեղինակներ գտնում են, որ միջանկյալ քրեական օրենքը կիրառելու իրավական հիմքեր չկան, քանի որ այն չի գործել ո՛չ հանցանքի կատարման պահին և ո՛չ էլ գործի քննության պահին, ուստի պետք է կիրառվի նախկին կամ նոր օրենքը, ելնելով այն հանգամանքից՝ նոր օրենքն ունի հետադարձ ուժ, թե ոչ¹⁰: Միաժամանակ նույն հեղինակները նշում են, որ տվյալ հանցագործության համար չպետք է նշանակվի ավելի խիստ պատիժ, քան միջանկյալ քրեական օրենքով սահմանված պատիժն է: Սակայն կարծում ենք, որ պատժի խստացման սահմանափակումը միջանկյալ քրեական օրենքով, որը չի գործել ո՛չ հանցանքի կատարման պահին և ո՛չ էլ պատժի նշանակման պահին, իրավական հիմնավորում չունի, քանի որ միջանկյալ քրեական օրենքի հետադարձ ուժի վերաբերյալ ՀՀ գործող քրեական օրենսգիրքը «լռում է», ուստի նպատակահարմար է օրենսդրորեն կարգավորել միջանկյալ քրեական օրենքի կիրառման հիմքերը և պայմանները: Մասնավորապես առաջարկվում է ՀՀ քրեական օրենսգրքի 13 հոդվածի 4-րդ մասով նախատեսել հետևյալ դրույթը.

«Եթե հանցանքը կատարելուց հետո, բայց մինչև դատավճիռ կայացնելը գործել է այլ օրենք, ապա կիրառվում է այն օրենքը, որը առավել բարենպաստ է հանցանք կատարած անձի համար»:

Միջանկյալ քրեական օրենքի հետադարձ ուժն ունի որոշակի առանձնահատկություն. եթե քրեական օրենքին հետադարձ ուժ տալիս դրա գործողությունը տարածվում է մինչև այդ օրենքն ընդունելը հանցանք կատարած, պատիժը կրող կամ դատվածություն ունեցող անձանց վրա, ապա միջանկյալ քրեական օրենքի գործողությունը տարածվում է միայն այն անձանց նկատմամբ, ովքեր հանցանք են կատարել մինչև այդ օրենքը ուժի մեջ մտնելը, և մինչև այդ օրենքի ուժը կորցնելը նրանց կողմից կատարված հանցանքի համար դատավճիռ դեռ չի կայացվել:

Համանման դրույթ-սկզբունք է նախատեսված նաև «Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին» միջազգային դաշնագրում. մասնավորապես՝ դաշնագրի 15 կետի համաձայն՝ « ... *Եթե հանցագործությունից հետո օրենքով ավելի մեղմ պատիժ է սահմանվում, այդ օրենքի գործողությունը տարածվում է տվյալ հանցանքը կատարած անձի վրա*»:

Վերաորակման առանձին հիմք է սխալ որակումը: Տվյալ դեպքում գործի փաստական հանգամանքները և քրեական օրենքը չեն փոխվում,

¹⁰ Տե՛ս **М. И. Блум, А. А. Тилле. Обратная сила закона. М., 1960, էջ 129:**

սակայն կատարվում է վերաորակում, քանի որ վարույթն իրականացնող մարմնի կողմից թույլ է տրվել տրամաբանական սխալ, ինչը սխալ նորմի կիրառման պատճառ է դարձել:

Կարծում ենք, որ օրենքի միատեսակ կիրառման անհրաժեշտությունից ելնելով՝ նպատակահարմար է քրեական օրենսգրքում լրացումներ և (կամ) փոփոխություններ կատարելու վերաբերյալ օրենքներում դրույթներ նախատեսել օրենքի կիրառման վերաբերյալ՝ որպես մոդել ընտրելով «Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգիրքը գործողության մեջ դնելու մասին» ՀՀ օրենքը:

Բանալի բառեր – *հանցագործություն, որակում, վերաորակում, դատավարական փաստաթղթեր, մինչդատական վարույթ, քրեական օրենսգիրք, քրեական դատավարության օրենսգիրք*

АРМИНЕ МЕЛИКСЕТЯН – Основы переквалификации преступлений в досудебном процессе. – Квалификация преступлений – процесс, в ходе которого иногда возникает необходимость изменить квалификацию. Она может возникнуть на разных стадиях уголовного процесса, и результат переквалификации всегда фиксируется в процессуальных документах.

Правила переквалификации преступлений в досудебном процессе и в ходе судебного разбирательства различны. Сам термин "переквалификация" – сугубо теоретический, он не используется в уголовном и уголовно-процессуальном кодексах. Исходя из необходимости применять закон единообразно, желательно, чтобы законы об изменениях и дополнениях к законам содержали положения о применении законов.

Ключевые слова: *преступление, квалификация, переквалификация, процессуальные документы, досудебный процесс, уголовный кодекс, уголовно-процессуальный кодекс*

ARMINE MELIKSETYAN – The Grounds of Crime Requalification at Pre-trial. – Crime qualification is a process that lasts over a time and sometimes it's necessary to change qualification of the crime.

Need of requalification can occur at different stages of criminal investigation however the result of requalification always has to be fixed in procedural acts.

It should be mentioned that rules of crime requalification differ at pre-trial and trial stages, as courts can't change the qualification of the criminal deed if the latter one worsens defendant's condition. While investigation bodies are not bound in requalification process. The grounds of requalification at pre-trial stage will be discussed in the article presented.

It should also be noted that term requalification has purely theoretical nature and it is not used both in criminal and procedural codes.

Based on necessity of the uni-approach implementation of the laws, it is necessary to provide provisions on the implementation of the laws in the legal acts, as well as amendments to the laws in force.

Key words: *Crime, qualification, requalification, procedural acts, pretrial, criminal code, procedural code*

**ԵՐԿԿՈՂՄ ՀԵՏԱՊՆԴՈՒՄԸ ՈՐՊԵՍ
ՀԱՆՑԱՆՔ ԿԱՏԱՐԱԾ ԱՆՁԻ ԱՐՏԱՀԱՆՁՄԱՆ ՊԱՅՄԱՆ**

ԱՐԱ ՖԻԴԱՆՅԱՆ

Իրավաբանական գրականության մեջ դեռևս բանավիճում են, թե արտահանձնումը իրավունքի որ ճյուղին է պատկանում՝ միջազգային, միջազգային քրեական, սահմանադրական, քրեական, թե քրեադատավարական: Խնդիրն այն է, որ հանցանք կատարած անձանց հանձնելու վերաբերյալ դրույթներ են սահմանված իրավունքի վերոհիշյալ բոլոր ճյուղերում: Այդ դրույթների որոշ մասն ուղղակիորեն կարգավորում է արտահանձնման գործընթացը, մինչդեռ մյուսներն անուղղակիորեն են առնչվում դրան, սակայն էական նշանակություն ունեն այդ գործընթացի համար:

Այսպես, քրեական օրենսգրքի հոդված 5-ը՝ «Օրինականության սկզբունքը», սահմանում է հետևյալը. «Արարքի հանցավորությունը, դրա պատժելիությունը և քրեաիրավական այլ հետևանքները որոշվում են միայն քրեական օրենքով»: Հետևաբար, արտահանձնում չի կարող իրականացվել, եթե հայցվող անձի կողմից կատարված արարքը, որը նախատեսված է հայցող երկրի քրեական օրենսդրությամբ, որքան էլ այն հանրորեն վտանգավոր լինի, սահմանված չէ հայցվող երկրի քրեական օրենսգրքով: Բացի այդ, արտահանձնում կարող է իրականացվել միայն այն դեպքում, երբ կատարվել է հանցանք, այլ ոչ թե որևէ այլ բնույթի իրավախախտում: Այս սկզբունքն առավել հայտնի է «երկկողմ հետապնդում» անվամբ: Այն իր արտահայտությունն է գտել Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքի հոդված 15-ի 1-ին մասում, որի համաձայն՝ «Հայաստանի Հանրապետության տարածքից դուրս հանցանք կատարած Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիները, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետությունում մշտապես բնակվող, քաղաքացիություն չունեցող անձինք ենթակա են քրեական պատասխանատվության Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքով, եթե նրանց կատարած արարքը ճանաչված է հանցագործություն դրա կատարման վայրի պետության օրենսդրությամբ, և եթե նրանք չեն դատապարտվել այլ պետությունում»: Իսկ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի հոդված 487-ի 2-րդ մասն էլ սահմանում է. «Քրեական պատասխանատվության ենթարկելու առնչությամբ հանձնելը կատարվում է այնպիսի արարքների համար, որոնք խնդրանքն ուղարկած օտարերկրյա պետության և Հայաստանի Հանրապետության օրենքներով համարվում են պատժելի, և որոնց կատարման համար նախատեսվում է պատիժ ազատագրկման ձևով՝ մեկ տարուց ոչ պակաս ժամկետով»:

Այս դրույթի համաձայն՝ արտահանձնման մասին հայցադիմում ներկայացնելիս այն պետք է պարունակի հայցվող անձի կողմից կատարված

արարքի փաստացի հանգամանքների նկարագրությունը և իրավական որակումը՝ կից տրամադրելով հայցող երկրի համապատասխան օրենքի տեքստը, որի հիման վրա տվյալ արարքը համարվում է հանցագործություն:

Երկկողմ հետապնդման սկզբունքն ամբողջությամբ համապատասխանում է նաև միջազգայնորեն ճանաչված մեկ այլ սկզբունքի՝ «չկա հանցագործություն՝ առանց դրա մասին օրենքում սահմանելու» (nullum crimen sine lege):

Օրինակ՝ եթե մի երկիր հայցում է այնպիսի անձի հանձնումը, որի կատարած արարքն իր օրենսդրությամբ համարվում է հանցագործություն, սակայն այդպիսին չի դիտվում հայցվող երկրի օրենսդրությամբ, ապա վերջինս կարող է հիմնվել այն հանգամանքի վրա, որ տվյալ անձը չի կարող հանձնվել որպես հանցագործ, քանզի այդ անձի նկատմամբ հարկադրանքի միջոցներ (ծերբակալում, կալանավորում) կիրառելու իրավական հիմքեր չկան¹:

Տեսականորեն նույնը կարող է լինել նաև հակառակ պարագայում, երբ հայցվող կողմի օրենսդրությամբ արարքը համարվում է հանցագործություն, իսկ հայցող երկրում՝ ոչ: Գործնականում նման իրավիճակ դժվար է պատկերացնել, քանի որ անձի նկատմամբ հետախուզում կարող է հայտարարվել միայն նրա նկատմամբ հարուցված քրեական գործի առկայության դեպքում, իսկ վերջինս էլ կարող է հարուցվել միայն տվյալ երկրի քր. օր.-ով մախատեսված հանրորեն վտանգավոր արարք կատարելու համար:

Սակայն իրավաբանական գրականության մեջ քիչ չեն այն տեսակետի կողմնակիցները, ըստ որի՝ արտահանձնման պարագայում երկկողմ հետապնդումն ընդունելի չէ: Այսպես մտածողները որպես հիմնավորում ընդունում են, որ «չկա հանցագործություն առանց օրենքի» սկզբունքը չի տարածվում արտահանձնման վրա, քանի որ այս պարագայում հայցվող երկիրը ոչ միայն պատիժ չի կիրառում հայցվող անձի նկատմամբ, անգամ քրեական պատասխանատվության չի ենթարկում, այլև հանցավորության դեմ պայքարում ընդամենը իրավական օգնություն է ցուցաբերում հայցող երկրին²:

Չնայած այս տեսակետի որոշակի հիմնավորվածությանը՝ կարծում ենք, որ այն սխալ է: Միանշանակ է, որ արտահանձնումը և իրավական օգնության այլ տեսակները՝ վկաների հարցաքննությունը, ինչ-որ փաստաթղթերի կամ իրերի փոխանցումը, էականորեն տարբերվում են: Օրինական հիմքերով տվյալ պետության տարածքում գտնվող անձին առանց իրավական հիմքերի ծերբակալելը կամ կալանավորելը մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների կոպիտ խախտում է: Բացի այդ, հնարավոր է, որ արտահանձնումից հետո տվյալ անձի նկատմամբ քրեական հետապնդում իրականացվի քաղաքական, ռասայական, կրոնական և այլ նկատառումներով: Այստեղ հարց է ծագում. նման դեպքերում

¹ Տե՛ս, օրինակ՝ **Бойцов А. И.** Выдача преступников. СПб., 2004, էջ 401:

² Տե՛ս **Волженкин Б. В.** Действие уголовного закона в пространстве и проблемы борьбы с организованной преступностью. Краснодар, 2000, էջ 38-39:

պե՞տք է արդյոք երկրները միմյանց իրավական օգնություն ցուցաբերեն:

Եթե նման հանգամանքներում հայցվող պետությունն իրականացնի արտահանձնում, ապա կդիտվի մյուս պետության կողմից կատարվող հանցանքի կամ հակաիրավական գործունեության «հանցակից»³: Պատահական չէ, որ միջազգային կոնվենցիաներում պաշտպանվում է հետևյալ գաղափարը. եթե բավարար հիմքեր կան ենթադրելու, որ անձին արտահանձնելու միջնորդությունը ներկայացվել է ռասայական, ազգային պատկանելության, քաղաքական հայացքների նկատառումներով նրան հետապնդելու կամ դատապարտելու համար, կամ այդ կերպ անձի վիճակը կարող է վատթարանալ հիշյալ պատճառներից որևէ մեկով, ապա դա չի կարող դիտվել որպես իրավական օգնության պարտավորություն (Ահաբեկչության դեմ պայքարի եվրոպական կոնվենցիա, հոդված 8):

Երկկողմ հետապնդումը արտահանձնման կարևորագույն պայմաններից է, քանի որ դրանով է պայմանավորված տարբեր իրավական համակարգերի համատեղելիությունը: Այն հնարավորություն է տալիս անձին մի իրավական համակարգի ընդդատությունից փոխանցելու մեկ ուրիշ իրավական համակարգի ընդդատություն (բնականաբար, խոսք լինել չի կարող մեկ պետության սահմաններում մեկ այլ պետության իրավասության տարածման մասին): Այդ իսկ պատճառով երկկողմ հետապնդումն իր գործնական արտահայտությունն է գտել արտահանձնման մասին երկկողմ, բազմակողմ պայմանագրերում և կոնվենցիաներում: Օրինակ՝ 1957 թվականի «Հանձնման մասին» եվրոպական կոնվենցիայի հոդված 2-ում, 2002 թվականի ԱՊԳ երկրների «Քաղաքացիական, ընտանեկան և քրեական գործերով իրավական օգնության և իրավական հարաբերությունների մասին» կոնվենցիայի հոդված 56-ի 2-րդ մասում, Ավստրալիայի և Իսրայելի միջև 1961 թվականին կնքված պայմանագրի հոդված 3-ում (համաձայն որի՝ հանձնումն իրականացվում է, եթե Ավստրալիայի օրենսդրությամբ նախատեսվում է պատիժ ազատազրկման ձևով 1 տարուց ավելի ժամկետով, և նախատեսված է Իսրայելի՝ «Հանձնման մասին» օրենքի հանցագործությունների ցուցակում), ինչպես նաև արտահանձնման մասին Օրինակելի պայմանագրում և բազմաթիվ երկրների ազգային օրենսդրություններում:

Ինչպես արդեն նշել ենք, ՀՀ քրեական օրենսգրքի հոդված 15-ի համաձայն՝ «Հայաստանի Հանրապետության տարածքից դուրս հանցանք կատարած Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիները, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետությունում մշտապես բնակվող, քաղաքացիություն չունեցող անձինք ենթակա են քրեական պատասխանատվության Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքով, եթե նրանց կատարած արարքը ճանաչված է հանցագործություն դրա կատարման վայրի պետության օրենսդրությամբ, և եթե նրանք չեն դատապարտվել այլ պետությունում»: Թեև այս հոդվածը վերաբերում է միայն Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիներին և քաղաքացիություն չունեցող, սակայն Հայաստանի Հանրապետությունում մշտապես բնակվող անձանց, այնուամենայնիվ նկատելի է, որ Հայաստանի Հանրապետությանը հասցեագրված արտահանձնման վերաբերյալ խնդրանքը կարող է բավարար-

³ Տե՛ս նաև՝ **Бойцов А. И.**, նշվ. աշխ., էջ 404:

վել միայն այն դեպքում, եթե արարքը պատժելի է երկու երկրների օրենսդրությամբ:

Պետք է հաշվի առնել, որ որոշ երկրների քրեական օրենսդրություններում, օրինակ՝ Ֆրանսիայի 1992 թ. քր. օր.-ում, երկակի հանցավորությունը կիրառվում է ոչ թե հանցագործությունների, այլ հանցագործների նկատմամբ (հոդված 113-6 «Ֆրանսիայի Քրեական օրենքը կիրառվում է ցանկացած հանցագործության նկատմամբ, որը կատարել է Ֆրանսիայի քաղաքացին Ֆրանսիայի տարածքից դուրս: Այն կիրառվում է Ֆրանսիայի տարածքից դուրս իր քաղաքացիների կողմից կատարած այնպիսի արարքների դեպքում, որոնք արարքը կատարված երկրի օրենսդրությամբ պատժելի են»): Նման մոտեցում է ամրագրված նաև Ֆինլանդիայի քրեական օրենսգրքի հոդված 4-ում, ըստ որի՝ այդ երկրի տարածքից դուրս կատարված հանցավոր արարքը Ֆինլանդիայում պատժելի է այն դեպքում, եթե այն հատուկ նախատեսված է օրենքով կամ այլ պետության հետ կնքված պայմանագրով:

Իրավաբանական գրականության մեջ գերակայում է այն տեսակետը, որ երկկողմ հետապնդման համար անհրաժեշտ է, որ համապատասխանի ոչ թե անվանումը, այլ արարքը⁴: Տարբեր երկրներ, ունենալով բազմապիսի իրավական համակարգեր, չեն կարող հանցագործությունները կոչել լիովին միանման անվանումներով: Ավելին, պարտադիր չէ, որ երկրների օրենսդրություններում ամբողջովին համընկնեն հանցագործությունների անվանումները⁵: Օրինակ՝ ՉժՅ-ի և ՌԴ-ի միջև 1995 թվականին կնքված արտահանձնման մասին պայմանագրում նշված է, որ պայմանավորվող կողմերի օրենսդրություններով արարքը հանցագործություն համարելը պարզելու հարցում նշանակություն չունեն ոչ դրա իրավաբանական որակումը, ոչ էլ տերմինաբանական նշանակությունը: Նման մոտեցում ունեն նաև այնպիսի երկրներ, ինչպիսիք են՝ Մեծ Բրիտանիան, Կանադան, ԱՄՆ-ը⁶: Հանցագործության անվանման և ձևակերպման համընկնումն էական դերակատարում չունի. կարևորը հանցագործության հատկանիշների համապատասխանությունն է: Այս հանգամանքը չպետք է շփոթել օրենքը համանմանությամբ կիրառելու հետ, ինչն անթույլատրելի է (ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 5-ի 2-րդ մաս):

Սակայն կարելի է արդյոք փաստել, որ արտահանձնումը միանշանակ տեղի կունենա այն դեպքում, երբ երկու երկրների օրենսդրություններում համընկնում են հանցավոր արարքի և՛ անվանումը, և՛ հատկանիշները: Օրինակ՝ պետական դավաճանությունը՝ ուղղված Հայաստանի Հանրապետության դեմ, արդյո՞ք դիտվում է հանցագործություն այն երկրում, որի օգտին կատարվել է դավաճանությունը՝ չնայած այդ երկրի օրենսդրությամբ ևս պետական դավաճանության համար պատասխանատվություն է սահմանված: Կամ՝ թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառությունը գրեթե բոլոր երկրներում պատժելի է, սակայն մի նյութ մեր երկրում թմրամիջոց է համարվում, իսկ մեկ ուրիշում՝ ոչ:

Նշված օրինակներում հնարավոր է, որ հանցավոր արարքների թե՛

⁴ Տե՛ս Գаленская Л. Н. Международная борьба с преступностью. М., 1972, էջ 128:

⁵ Տե՛ս Минкова Ю. В. Принципы института выдачи в международном праве. М., 2002, էջ 11:

⁶ Տե՛ս Бойцов А. И., նշվ. աշխ., էջ 418:

անվանումները և թե՛ հատկանիշները նույնը լինեն, և տեսականորեն արտահանձնման միջնորդությունը պետք է բավարարվի: Եթե առաջին օրինակի պարագայում որևէ իրավական խնդիր չի կարող ծագել արտահանձնման համար (խնդիրը միայն գործնական հարթությունում է, որովհետև հայցվող երկիրը ամեն կերպ կխուսափի արտահանձնումից՝ իր շահերից ելնելով), ապա երկրորդ օրինակի պարագայում հանցավոր արարքի հատկանիշները միայն արտաքինից են համընկնում: Եթե մի երկրում որևէ թմրամիջոցի ապօրինի շրջանառությունը քրեորեն պատժելի արարք չի համարվում, այսինքն՝ տվյալ արարքում հանցակազմ չկա, ապա երկկողմ հետապնդման հանգամանքը ևս բացակայում է, և արտահանձնման մասին խոսք լինել չի կարող:

Երկկողմ հետապնդման հանգամանքը պարզելու նպատակով պետք է պարզաբանել նաև, թե արարքը օրենսդրությամբ երբ է դիտվել հանցագործություն՝ հանցագործության կատարման, թե հանձնման վերաբերյալ հայցադիմումը ստանալու պահին, քանի որ դրանց միջև եղած ժամանակահատվածը կարող է բավականին երկար տևել, որի ընթացքում կարող են լինել օրենսդրական փոփոխություններ: Այստեղ խոսքը արտահանձնման պայմանագրի կողմ հանդիսացող բոլոր երկրների մասին է՝ թե՛ հայցող և թե՛ հայցվող:

Մեր կարծիքով, եթե արարքը դրա կատարման պահին համարվել է հանցագործություն հայցող երկրի օրենսդրությամբ, իսկ հետագայում ապաքրեականացվել է, ապա անձի նկատմամբ քրեական հետապնդումը պետք է դադարեցվի: Չի կարող քննարկվել այն իրավիճակը, երբ հայցող երկրում արարքը քրեականացվել է դրա կատարումից հետո (հաշվի առնելով օրենքի հետադարձ ուժի կիրառման անթույլատրելիությունը):

Եթե հայցվող երկրում արարքը կատարման պահին համարվել է հանցագործություն, իսկ հայցադիմումը ստանալու պահին ապաքրեականացվել է, ապա այն չի դիտվում երկկողմ հետապնդման կանոնների շրջանակում, հետևաբար անձի նկատմամբ որևէ հարկադրանքի միջոց (ձերբակալում, կալանավորում) չի կարող կիրառվել, ինչպես նաև անձը չի կարող արտահանձնվել: Արտահանձնման համար կարևոր նախապայման է, որ արարքը դիտվի հանցագործություն թե՛ դրա կատարման և թե՛ արտահանձնման մասին հայցադիմում ստանալու պահին:

Այդուհանդերձ, չի բացառվում, որ այս դեպքում ևս արտահանձնման մասին հայցադիմումը մերժվի՝ հաշվի առնելով օրենքի հետադարձ ուժի մասին դրույթը. մասնավորապես՝ Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքի հոդված 13-ի կետ 2-ի կիրառումը, համաձայն որի՝ «արարքի հանցավորությունը սահմանող, պատիժը խստացնող կամ հանցանք կատարած անձի վիճակն այլ կերպ վատթարացնող օրենքը հետադարձ ուժ չունի»:

Ինչ վերաբերում է այն հարցին, թե օրենքի հետադարձ ուժը կարո՞ղ է արդյոք կիրառվել այն դեպքերում, երբ արտահանձնման պայմանագիր կնքվել է հանցագործությունից հետո, ապա նկատենք, որ թեև սա կարող է դիտվել որպես հանցանք կատարած անձի վիճակը վատթարացնող, բայց ևայնպես արտահանձնման վերաբերյալ միջազգային պայմանագրե-

րի հետադարձ ուժը չի կարող նույնական լինել արարքի հանցավորությունը սահմանող օրենքի հետադարձ ուժին, քանի որ արտահանձնումը ոչ թե պատիժ է, այլև իրավական օգնություն, որի միջոցով հնարավոր է կիրառել պատիժ: Այդ իսկ պատճառով անհրաժեշտ չէ յուրաքանչյուր արտահանձնման հայցադիմումի դեպքում պարզաբանել հանցանքը կատարելու և այդ արարքը քրեականացնող օրենքի ընդունման ժամանակահատվածները: Որոշ պայմանագրեր կարող են ունենալ «հեռանկարային» բնույթ, այսինքն՝ կարող են ուժի մեջ մտնել միայն որոշ ժամանակ անցնելուց հետո, որոշ մասը կարող է տարածվել մինչ դրա ուժի մեջ մտնելը կատարված արարքների կամ քրեաիրավական հարաբերությունների վրա, իսկ մյուսներն էլ կարող են ունենալ երկակի բնույթ՝ տարածվել թե՛ նախկինում, թե՛ ապագայում կատարվող արարքների վրա:

Գործնականում հայտնի են դեպքեր, երբ արտահանձնումն իրականացվել է հանցագործությունից հետո ստորագրված կամ ուժի մեջ մտած պայմանագրի հիման վրա: Նման դրույթ սահմանվել է դեռևս Օքսֆորդի բանաձևում, ըստ որի՝ արտահանձնման մասին օրենքը կամ պայմանագիրը կարող է կիրառվել մինչ դրա ուժի մեջ մտնելը կատարված հանցանքների նկատմամբ (հոդված 17): Իսկ 1993 թ. «Իրավական օգնության մասին» Միսսիսի կոնվենցիայի հոդված 85-ի համաձայն՝ այն տարածվում էր նաև նախքան Կոնվենցիան ուժի մեջ մտնելը ծագած իրավահարաբերությունների վրա:

Ավելին, միջազգային քրեական տրիբունալները հատուկ ստեղծվում են՝ քննելու այն գործերը, որոնք կատարվել են մինչ այդ: Մասնավորապես՝ Նյուրնբերգի և Տոկիոյի միջազգային տրիբունալները, որոնք համապատասխանաբար ստեղծվել են 1945 թվականի օգոստոսի 8-ին և 1946 թվականի հունվարի 19-ին, նախատեսված էին Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի զլխավոր ռազմական հանցագործներին պատասխանատվության ենթարկելու համար:

Նախկին Հարավսլավիայի հարցով միջազգային տրիբունալը ստեղծվել է 1993 թվականին՝ 1991 թվականից կատարված հանցագործությունների քննության համար, իսկ Ռուանդայի հարցով միջազգային տրիբունալը՝ 1994 թվականի նոյեմբերի 8-ին՝ 1994 թվականի հունվարի 1-ից մինչև 1994 թվականի դեկտեմբերի 31-ն ընկած ժամանակահատվածում կատարված հանցագործությունների քննության նպատակով: Հետևաբար, այդ տրիբունալներին անձանց փոխանցելու մասին դրույթներն ունեն հետադարձ ուժ:

Դրան հակառակ՝ Միջազգային քրեական դատարանի Հռոմի կանոնակարգի համաձայն՝ Դատարանի իրավասությունը տարածվում է միայն այն հանցագործությունների վրա, որոնք կատարվել են Կանոնակարգն ուժի մեջ մտնելուց հետո: Եթե որևէ պետություն Կանոնակարգին անդամակցում է դրա ուժի մեջ մտնելուց հետո, ապա Դատարանը կարող է իր իրավասությունը տարածել այդ երկրի համար Կանոնակարգն ուժի մեջ մտնելուց հետո կատարված հանցագործությունների վրա (հոդված 11): Միաժամանակ, հոդված 24-ով արգելվում է Կանոնակարգը հետադարձ ուժով կիրառելը:

Չի բացառվում, որ քրեական օրենսդրությունը փոփոխվի այն պահին, երբ իրականացվում է արտահանձնված անձի դատական քննությունը: Այս հանգամանքը հստակ սահմանված է Հանձնման մասին եվրոպական կոնվենցիայում, որի հոդված 14-ի 3-րդ կետում ասվում է. «երբ հանցագործության նկարագրությունը, որի համար ներկայացվել է մեղադրանք, փոխվում է դատավարության ընթացքում, հանձնված անձի նկատմամբ պետք է մեղադրանք առաջադրվի կամ դատավճիռ կայացվի այն չափով, որքանով տվյալ հանցագործության կապակցությամբ՝ իր նոր նկարագրությամբ և բաղադրատարրերով, հանձնումը կիրառելի է»:

Այլ է իրադրությունը, երբ բուն հանցագործության հասկացությունը, ինչպես նաև հանցակազմի հատկանիշները և հետևաբար՝ անձին քրեական պատասխանատվության ենթարկելու հիմքերի մեկնաբանությունը տարբեր իրավական համակարգերում տարբեր են:

Գործնականում արտահանձնման դեպքում երկու տարբեր համակարգերում հանցակազմի փաստացի հատկանիշների տարբերությունը հնարավոր է համապատասխանեցնել մյուսի տեսական հատկանիշներին: Որպես օրինակ բերենք Գերմանիայի 1982 թ. «Քրեական գործերով միջազգային օգնության մասին» օրենքը, որի դրույթներին համապատասխան՝ արտահանձնումը կարող է իրականացվել ոչ միայն այն դեպքում, երբ արարքը պարունակում է հատկանիշներ Գերմանիայի օրենսդրությամբ քրեական պատասխանատվության ենթարկելու համար, այլև այն դեպքերում, երբ փաստերի նույնաբովանդակ փոփոխության դեպքում այն կհամապատասխանի Գերմանիայի օրենսդրությամբ սահմանված հանցակազմի հատկանիշներին⁷:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի հոդված 487-ի 2-րդ մասի համաձայն՝ «Քրեական պատասխանատվության ենթարկելու առնչությամբ հանձնելը կատարվում է այնպիսի արարքների համար, որոնք խնդրանքն ուղարկած օտարերկրյա պետության և Հայաստանի Հանրապետության օրենքներով համարվում են պատժելի»: Այս առումով, նախ, կարծում ենք, որ «օրենքներով» եզրույթը պետք է փոխարինել «քրեական օրենսդրությամբ» եզրույթով, քանի որ արտահանձնում կարող է իրականացվել միայն ՀՀ քրեական օրենսգրքով նախատեսված արարքի՝ հանցանքի կատարման համար, ինչը սահմանված է ՀՀ թե՛ քրեական և թե՛ քրեադատավարական օրենսդրությամբ: Բացի այդ, Գերմանիայի օրենսդրությամբ նախատեսված վերոհիշյալ սահմանումն ավելի լայն հնարավորություն է ընձեռում արարքին ՀՀ օրենսդրությամբ համապատասխան որակում տալու համար, ուստի կարծում ենք, որ Գերմանիայի օրենսդրության այդ ձևակերպումը կարելի է կիրառելի դարձնել նաև մեր քր. դատ. օր.-ով:

Երկրորդ հետապնդման հանգամանքը լայն առումով մեկնաբանելու համար բավարար չէ միայն հանցակազմի հատկանիշների համապատասխանելիությունը: Անհրաժեշտ է նաև ուսումնասիրել արարքի հանցավորությունը բացառող հանգամանքների առկայությունը՝ անհրաժեշտ պաշտպանություն, ծայրահեղ անհրաժեշտություն և այլ: Սակայն հիշյալ հանգամանքների առկայությունը հնարավոր է պարզել միայն դատական քննությամբ:

⁷ См.у Минкова Ю. В., цзվ. աշխ., էջ 18:

Հարկ է նշել, որ երկկողմ հետապնդման բոլոր հատկանիշների առկայությունը պարզելու համար աննպատակահարմար է հայցող կողմից պահանջել անձի կատարած արարքի հանցավորությունն ապացուցող ամբողջական ապացույցներ, քանի որ նախ՝ այն բավականին ժամանակատար է, երկրորդ՝ նույնիսկ քրեական գործը տրամադրելու և ուսումնասիրելու դեպքում դրանք բավարար չեն լինի ամբողջական դատական քննություն իրականացնելու համար (անհրաժեշտ է նաև այլ գործողությունների կատարում, ինչպես, օրինակ, վկաների հարցաքննություն և այլն), և ի վերջո՝ այդ դեպքում հայցվող երկրի դատարանը իր վրա կվերցնի հայցող երկրի դատարանի գործառույթները: Նույնիսկ ԱՄՆ-ում, որտեղ արտահանձնման համար պարտադիր են դատական լսումները, դատարանները հրաժարվում են իրենք որոշել հանձնման ենթակա անձին քրեական պատասխանատվության ենթարկելու հավանականության հարցը՝ օգտվելով այն հանգամանքից, որ արտահանձնման մասին պայմանագրերում նախատեսված չէ մեղքն ապացուցող փաստաթղթերի տրամադրումը⁸ (նման մոտեցում կա նաև Հայաստանի Հանրապետությունում, և համաձայն քրեական դատավարության օրենսգրքի հոդված 479-ի 6-րդ կետի՝ «դատաքննության ընթացքում դատարանը չի քննարկում բողոքը բերած անձի մեղավորության հարցը՝ սահմանափակվելով միայն հանձնման թույլտվության վերաբերյալ կամ հանձնումը մերժելու վերաբերյալ որոշման՝ Հայաստանի Հանրապետության օրենքներին և միջազգային պայմանագրերին համապատասխանության հարցի ստուգմամբ»):

Բլանկետային նորմերի երկկողմ հետապնդման առումով անհրաժեշտ է ընդգծել ֆինանսական բնույթի հանցագործություններին վերաբերող հարցերը, քանի որ ամենից շատ խնդիրներ են ծագում հենց այս հանցագործությունների դեպքում: Այսպես, «Հանձնման մասին» եվրոպական կոնվենցիայի սկզբնական տարբերակի հոդված 5-ում նշվում էր, որ հարկերի, տուրքերի, մաքսատուրքերի և փոխանակման հետ կապված հանցագործությունների համար հանձնումը կարող է իրականացվել միայն այն դեպքում, եթե «պայմանավորվող կողմերը նման որոշում կայացրել են ցանկացած այդպիսի հանցագործության կամ հանցագործությունների կատեգորիայի վերաբերյալ»: Սակայն հետագայում՝ երկրորդ լրացուցիչ արձանագրությունն ընդունելու հետևանքով, հոդված 5-ը ստացավ հետևյալ ձևակերպումը՝ «Հարկերի, տուրքերի, մաքսատուրքերի և փոխանակման հետ կապված հանցագործությունների դեպքում Պայմանավորվող կողմերի միջև հանձնում տեղի է ունենում համաձայն Կոնվենցիայի դրույթների, եթե հանցագործությունը, հայցվող Կողմի օրենսդրության համաձայն, համապատասխանում է նույնաբնույթ հանցագործությանը»: Իսկ նույն հոդվածի 2-րդ մասով սահմանվում է. «Հանձնումը չի կարող մերժվել այն հիմքով, որ Հայցվող կողմի օրենսդրությամբ չեն սահմանված նույնաբնույթ հարկեր կամ տուրքեր, կամ չի նախատեսվում հարկի, տուրքի, մաքսատուրքի և փոխանակման նույնաբնույթ կարգավորում, ինչը նախատեսվում է Հայցող կողմի օրենսդրությամբ»:

⁸ Տե՛ս, օրինակ՝ **Фисенко И. В.** Борьба с международными преступлениями в международном уголовном праве. Минск, 2000, էջ 100:

Նմանատիպ մոտեցում է դրված նաև արտահանձնման մասին «Օրինակելի պայմանագրի» հիմքում, ըստ որի՝ «եթե անձի արտահանձնումը հայցվում է հարկերի, մաքսատուրքերի, փոխանակման կամ եկամուտների հետ կապված այլ հարցերի վերաբերյալ օրենքը խախտելու համար, ապա արտահանձնումը չի կարող մերժվել այն հիմքով, որ հայցվող երկրի օրենսդրությամբ նախատեսված չէ նույնատիպ հարկ, կամ սահմանված չեն հարկերի, մաքսատուրքերի կամ փոխանակման հայցող երկրի նույնօրինակ դրույթներ»: Նկատենք՝ այստեղ կա վերապահում. որոշ երկրներ կարող են չնախատեսել այս կետը կամ այն դիտել որպես մերժման ոչ պարտադիր հիմք (հոդված 2-ի 3-րդ կետ):

Կարծում ենք, որ Եվրոպական կոնվենցիայի մոտեցումն այս հարցի վերաբերյալ առավել ընդունելի է, քանի որ տարբեր երկրներ յուրովի են մոտենում իրենց հարկային դաշտին, և ակնկալել, որ բոլոր երկրներում միևնույն և նույնաչափ հարկատեսակներ են գործում, անհնար է: Հետևաբար, այստեղ հարկի տեսակը որևէ նշանակություն չպետք է ունենա, և այն հանգամանքը, որ հայցվող երկրի օրենսդրությամբ նույնատիպ հարկատեսակ նախատեսված չէ, չպետք է արտահանձնումը մերժելու հիմք լինի, քանի որ, ըստ էության, արարքն ուղղված է ոչ թե կոնկրետ հարկից, այլ ընդհանրապես հարկերից խուսափելուն:

Արտահանձնման դեպքում երկկողմ հետապնդման հետ կապված խնդիրներ կարող են առաջանալ նաև հանցակիցների և հանցավոր մտադրությունն ավարտին չհասցրած անձանց հանձնելու պարագայում:

Հանցակազմի բոլոր հատկանիշները պարունակող չավարտված հանցագործությունների համար քրեական պատասխանատվության հիմքերն ամբողջովին նույնն են, ինչ ավարտված հանրորեն վտանգավոր արարքին: Այս առումով պատասխանատվությունը հանցափորձի կամ չավարտված հանցագործության համար չի հակասում ո՛չ քրեական օրենսգրքի հոդված 3-ով սահմանված քրեական պատասխանատվության հիմքերի դրույթներին, ո՛չ էլ հոդված 18-ին, որը սահմանում է հանցագործության հասկացությունը:

Այս հանգամանքը բխում է նաև միջազգային փաստաթղթերից, որոնցում որպես քրեական հետապնդման փաստացի հիմնավորում դիտվում են ոչ միայն ավարտված, այլև չավարտված հանցագործությունը, ինչպես նաև՝ դրան հանցակցելը: Այսպես՝ համաձայն Ցեղասպանության մասին կոնվենցիայի՝ պատժելի են համարվում ոչ միայն բուն ցեղասպանությունը, այլև դրա իրականացման համար դավադրությունը, ուղղակի և զանգվածային դրդիչ գործողությունները, կատարման փորձը և ցեղասպանության հանցակցությունը (հոդված 3): Համաձայն Օդանավերի ապօրինի առևանգման մասին կոնվենցիայի հոդված 1-ի՝ անձը, որը ապօրինաբար, բռնություն գործադրելու կամ այլ սպառնալիքի միջոցով առևանգում է օդանավը կամ վերահսկողություն է սահմանում դրա նկատմամբ կամ փորձում է կատարել նման արարք կամ այն անձի հանցակիցն է, որը կատարում կամ փորձում է կատարել նման արարք, կատարում է հանցագործություն:

Հանցավոր արարքի հիշյալ բոլոր փուլերը, եթե նույնիսկ իրենց հան-

րորեն վտանգավորության աստիճանով հավասար չեն, ապա քրեական պատասխանատվության ենթարկելու հիմքերի առկայության առումով լիովին բավարար են:

Վերը նշվածն անմիջականորեն առնչվում է նաև միջազգային հանցագործություններին: Այսպես՝ համաձայն Հռոմի կանոնադրության հոդված 25-ի՝ անձը ենթակա է քրեական պատասխանատվության և պատժի Միջազգային քրեական դատարանին ընդդատյա հանցագործություն կատարելու համար, եթե՝

1) հանցագործությունը կատարում է միանձնյա, մեկ այլ անձի հետ կամ այլ անձի միջոցով՝ անկախ այն հանգամանքից, թե այդ այլ անձը ենթակա է քրեական պատասխանատվության, թե ոչ,

2) հրամայում, դրդում կամ հանդուժում է կատարել հանցագործություն, եթե այդ հանցագործությունը կատարվել է, կամ փորձ է եղել այն կատարելու,

3) հանցագործությունը հեշտացնելու համար օժանդակել կամ ինչ-որ այլ կերպ օգնել է դրա կատարմանը կամ փորձին, այդ թվում՝ կատարման համար միջոցներ տրամադրելով,

4) ընդհանուր նպատակներից ելնելով՝ ցանկացած այլ կերպ օժանդակել է խմբի կողմից հանցագործության կատարմանը կամ դրա փորձին,

5) ցեղասպանության դեպքում ուղղակիորեն և հրապարակայնորեն դրդել է ուրիշներին կատարելու այն,

6) փորձել է կատարել հանցանք՝ ձեռնարկելով գործողություններ, որոնք իրենցից էական քայլ են ներկայացնում դրա իրականացման համար, սակայն հանցագործությունն ավարտին չի հասցվում՝ անկախ այդ անձի կամքից:

Միաժամանակ, ազգային օրենսդրությունում միջազգային հանցագործությունների վերաբերյալ նորմերի բացակայությունը չի կարող այդ հանցագործությունների մեջ մեղադրվող անձանց Միջազգային դատարանին կամ տրիբունալին փոխանցելու արգելք լինել, քանի որ միջազգային իրավունքի Նյուրնբերգյան տրիբունալի կանոնադրությամբ՝ «այն հանգամանքը, որ ներքին օրենսդրությամբ պատիժ սահմանված չէ միջազգային իրավունքով հանցագործություն համարվող արարքի համար, այդ հանցագործությունը կատարած անձին չի ազատում պատասխանատվությունից միջազգային իրավունքի համաձայն» (սկզբունք 2): Թեև, հաշվի առնելով Միջազգային դատարանի ընդդատյա հանցագործությունների ծանրության աստիճանը, քիչ հավանական է, որ այդ արարքները նախատեսված չլինեն պետությունների ազգային օրենսդրություններում, և երկկողմ հետապնդման պայմանը չապահովվի: Այդուհանդերձ, կարելի է փաստել, որ արտահանձնման համար, հատկապես՝ առանձնապես ծանր և ծանր հանցանք կատարած անձանց դեպքում, երկկողմ հետապնդման պայմանին հետզհետե երկրորդական տեղ է հատկացվում: Օրինակ՝ Եվրոպական կալանքի սանկցիայի և Եվրոպական միության անդամ երկրների միջև անձանց փոխանցման մասին Եվրոպայի խորհրդի 2002 թվականի հունիսի 13-ի 2002/584/JHA որոշման հոդված 2-ի 2-րդ մասի համաձայն՝ եթե հայցող երկրի օրենսդրությամբ հոդվածում թվարկված հանցատեսակների

համար նախատեսված է պատիժ՝ ազատազրկման ձևով, առնվազն երեք տարի ժամկետով, ապա անհրաժեշտ է իրականացնել անձի փոխանցումը հայցող երկրին՝ առանց երկկողմ հետապնդման հանգամանքը պարզաբանելու: Այդ հանցատեսակների թվին են դասվում ինչպես ահաբեկչությունը, մարդկանց առևտուրը, այնպես էլ խարդախությունը, շորթումը և այլն: Մնացած դեպքերում փոխանցումը կարող է իրականացվել երկկողմ հետապնդման պայմանի առկայության դեպքում:

Այսպիսով, անհրաժեշտ է փաստել, որ, թեպետ միջազգային իրավական համակարգն իր զարգացումն ապրելով՝ որոշակի փոփոխությունների է ենթարկվում, այդուհանդերձ երկկողմ հետապնդման հանգամանքը շարունակում է մնալ պարտադիր պայման անձանց արտահանձնման գործընթացն իրականացնելիս:

Բանալի բառեր – *երկկողմանի հետապնդում, արտահանձնում (էքստրադիցիա), քրեական օրենսգիրք, հանցավոր արարք*

АРА ФИДАНИЯН – Двойная инкриминация деяния как условие выдачи лиц, совершивших преступление. – В статье исследуется сущность двойной инкриминации преступности и ее связь с процессом выдачи, а также возникающие при этом проблемы и подходы к ним в разных странах.

В статье также предложены возможные решения названных проблем.

Ключевые слова: *двойная инкриминация, выдача (экстрадиция), уголовный кодекс, преступное деяние*

ARA FIDANYAN – The Dual Incrimination as a Precondition for the Extradition of Crime Perpetrators. – The dual incrimination issue as a precondition for the extradition of crime perpetrators is discussed in the article presented. The author analyses the nature of dual incrimination, its relation to the process of extradition, the problematic issues emerging in that process, as well as presents approaches of different countries when dealing with the mentioned issue.

Based on the study conducted, the author suggests possible solutions and options for overcoming the highlighted issues in regard to extradition in the Republic of Armenia.

Key words: *dual incrimination, extradition, criminal code, crime*

ՀԱՆՑԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ԿԱՍՈՎԻՆ ՀՐԱԺԱՐՎԵԼՈՒ ՍԱՀՄԱՆԱԶԱՏՈՒՄԸ ԳՈՐԾՈՒՆ ԶՂՋԱԼՈՒՑ

ԿԱՍՈ ՍՈՎՍԻՍՅԱԼ

Հայոց պետականության կայացման ներկա փուլում առանձնակի նշանակություն ունեն օրինականության և իրավակարգի ամրապնդումը, պետական և հասարակական անվտանգության ապահովումը, մարդու իրավունքների պաշտպանությունը: Արժարժված խնդիրների իրականացումը անխաբի հորին կապված է հանցագործությունների կանխարգելման, օրենքի հստակ կիրառման պահանջների արդյունավետ իրագործման հետ:

Հանցագործությունների կանխարգելման առումով թե՛ տեսաբան քրեագետների, թե՛ իրավակիրառողների շրջանում բուռն քննարկումների են արժանանում հանցագործությունից կանոփին հրաժարվելու ինստիտուտի արդյունավետության, դրա հստակ կիրառման և գործուն գղջալու ինստիտուտից տարանջատման հիմնախնդիրները¹: Թե՛ գործուն գղջալու, թե՛ հանցագործությունից կանոփին հրաժարվելու ինստիտուտները կանոնակարգող նորմերը խրախուսական բնույթ ունեն, սակայն դրանց իրավական հետևանքները հեռու են նույնական լինելուց. հանցագործությունից կանոփին հրաժարված անձը ենթակա չէ քրեական պատասխանատվության, մինչդեռ գործուն գղջալու պարագայում, բացառությամբ ՀՀ քրեական օրենսգրքում հստակ մատնանշված դեպքերի, անձը ենթակա է քրեական պատասխանատվության և պատժի: Նման պարագայում գործուն գղջալու հանգամանքը ընդամենը գնահատվում է որպես հանցանք կատարած անձի պատասխանատվությունը և պատիժը մեղմացնող հանգամանք:

Ներկայացված ինստիտուտները տարբերակելու համար առաջին հերթին անհրաժեշտ է բացահայտել դրանցից յուրաքանչյուրի էությունն ու տարբերակիչ առանձնահատկությունները:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի հոդված 36-ի համաձայն՝

«1. Հանցագործությունից կանոփին հրաժարում է համարվում անձի կողմից հանցագործության նախապատրաստությունը կամ հանցափորձը կամ անմիջականորեն հանցանք կատարելուն ուղղված գործողությունը (անգործությունը) դադարեցնելը, եթե անձը գիտակցել է հանցագործությունն ավարտին հասցնելու հնարավորությունը:

2. Հանցագործությունն ավարտին հասցնելուց կանոփին հրաժարված անձը ենթակա չէ քրեական պատասխանատվության, եթե նրա՝ փաստացի կատարած արարքն այլ հանցակազմ չի պարունակում...»:

¹ Տե՛ս **Александрова Н. С.** Деятельное рассказание и добровольный отказ от совершения преступления // «Вестник Самарской гуманитарной академии», 2008, № 1, էջ 47, **Гладких А. А.** Проблемы разграничения оснований освобождения от уголовной ответственности по статьям 31 и 75 УК РФ // «Известия Иркутской государственной экономической академии», 2002, № 3, էջ 74-78:

Գործուն զոջալու էությունը օրենսդրի կողմից բացահայտվում է ՀՀ քրեական օրենսգրքի հոդված 72-ը սահմանելիս. դրանում մասնավորապես նշվում է.

«1. Առաջին անգամ ոչ մեծ ծանրության կամ միջին ծանրության հանցանք կատարած անձը կարող է ազատվել քրեական պատասխանատվությունից, եթե հանցանք կատարելուց հետո կամովին ներկայացել է մեղալականով, աջակցել է հանցագործությունը բացահայտելուն, հատուցել կամ այլ կերպ հարթել է հանցագործությամբ պատճառված վնասը:

2. Այլ տեսակի հանցանք կատարած անձը քրեական պատասխանատվությունից ազատվում է միայն սույն օրենսգրքի Հատուկ մասի հոդվածով հատկապես նախատեսված դեպքերում»:

Ներկայացված ձևակերպումներից հստակ հետևում է այն տարբերակված մոտեցումը, որը պետությունը դրսևորում է հանցագործությունից կամովին հրաժարվելու և գործուն զոջալու իրավիճակներում. առաջինի դեպքում հանցավոր վարքագիծ սկսած, սակայն այն կամովին դադարեցրած անձը ենթակա չէ քրեական պատասխանատվության, անկախ իրավակիրառողի կամահայտնությունից, մինչդեռ երկրորդի պարագայում իրավակիրառողի դիրքորոշումից է կախված՝ ոչ մեծ կամ միջին ծանրության հանցանք կատարած և գործուն զոջում դրսևորած անձը կենթարկվի՞ քրեական պատասխանատվության, թե՞ ոչ: Գործուն զոջալու ինստիտուտի պարտադիր կիրառման պահանջ օրենսդրի կողմից սահմանված է միայն ՀՀ քրեական օրենսգրքի Հատուկ մասում հստակ մատնանշված դեպքերում (օրինակ՝ պատանդ վերցված անձին ազատ արձակելու, զենք, ռազմամթերք, պայթուցիկ սարքեր կամ նյութեր կամովին հանձնելու պարագայում): Ընդ որում, ծանր և առանձնապես ծանր հանցագործությունների ճնշող մասի դեպքում, գործուն զոջալու հանգամանքը ընդամենը կարող է հաշվի առնվել պատիժ նշանակելիս՝ որպես ՀՀ քրեական օրենսգրքի հոդված 62-ում նախատեսված պատասխանատվությունը և պատիժը մեղմացնող հանգամանք:

Բնական է, որ այս երկու ինստիտուտների այդքան տարբեր իրավական հետևանքների պարագայում առանցքային նշանակություն ունի դրանց հստակ տարանջատումը:

Հանցագործությունից կամովին հրաժարվելու և գործուն զոջալու ինստիտուտների՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքում տեղ գտած ձևակերպումների համադրումը առաջին հայացքից ստեղծում է այն տպավորությունը, որ այս ինստիտուտների տարբերակումը որևէ դժվարություն չի ներկայացնում, քանի որ օրենսդիրը հստակ կանոնակարգում է, թե հանցավոր մտադրության իրականացման որ փուլում է հնարավոր կամովին հրաժարվել հանցագործությունից, և որ փուլում՝ դրսևորել գործուն զոջում:

Հանցագործությունից կամովին հրաժարում հնարավոր է միայն չավարտված հանցագործության պարագայում՝ հանցագործության նախապատրաստության կամ հանցավոր ծի փուլերում, մինչդեռ գործուն զոջալու ինստիտուտը կարող է տեղ գտնել նաև հանցավոր մտադրությունն ավարտին հասցնելու դեպքում:

Հանցագործության նախապատրաստության փուլում հանցավոր

վարքագծի կամովին, վերջնական դադարեցումը առավելապես դրսևորվում է պասիվ վարքագծով՝ հետագա հանցավոր վարքագծից ձեռնպահ մնալով, թեև հնարավոր է նաև ակտիվ վարքագծի դրսևորում՝ հանցանքի կատարման համար ձեռք բերված գործիքների, միջոցների ոչնչացում, հանցակցությամբ դրսևորող հանցագործության դեպքում՝ դրդիչի, օժանդակողի, կազմակերպչի կողմից իրավապահ մարմիններին հանցագործության մասին տեղեկացում և այլն²:

Հանցագործությունից կամովին հրաժարում հնարավոր է նաև հանցափորձի փուլում: Քրեագետների մեծ մասը³ գտնում է, որ հանցագործությունից կամովին հրաժարում հնարավոր է միայն չավարտված հանցափորձի փուլում, երբ հանցավոր վարքագիծ դրսևորող անձը դեռևս չի իրականացրել հանցանքն հաջողությամբ ավարտին հասցնելու կամ հանրորեն վտանգավոր հետևանքների առաջացման համար անհրաժեշտ բոլոր գործողությունները (անգործությունները): Հեղինակների այս խմբի կարծիքով, ավարտված հանցափորձի փուլում խոսքը միայն գործուն գղջալու, բայց ոչ թե հանցագործությունից կամովին հրաժարվելու ինստիտուտի առկայության մասին է:

Այլ կարծիք է արտահայտել Ա. Վ. Նաունովը, որի դիրքորոշման համաձայն՝ հանցագործությունից կամովին հրաժարում կարող է տեղ գտնել նաև ավարտված հանցափորձի փուլում՝ պայմանով, որ հանցանքի կատարմանն ուղղված գործողություն կամ անգործություն դրսևորող անձը դեռևս պահպանի հանրորեն վտանգավոր արարքի և հանրորեն վտանգավոր հետևանքների միջև առկա պատճառական կապի նկատմամբ վերահսկողությունը և կարողանա ազդել դրա զարգացման վրա ու կանխել հանրորեն վտանգավոր հետևանքները: Օրինակ՝ անձը հրդեհում է տունը, բայց որոշ ժամանակ անց վերադառնում և հանգցնում է մոլեգնող կրակը՝ դրանով իսկ կանխելով գույքի ոչնչացումը⁴:

Ա. Պ. Կոզլովան ևս առանձնակի կարևորում է ավարտված հանցափորձի փուլում կամովին հրաժարման ինստիտուտի ամրագրման անհրաժեշտությունը՝ նշելով, որ դա հանցանքը հաջողությամբ ավարտին հասցնելու համար անհրաժեշտ բոլոր գործողությունները (անգործությունները) կատարած անձի կողմից այդ արարքի հանրորեն վտանգավոր հետևանքները կանխելու կարևոր խթան կարող է լինել⁵: Ընդ որում, նման հնարավորությունը խիստ կարևորվում է նյութական հանցակազմով նկարագրվող հանցագործությունների պարագայում, երբ հանրորեն վտանգավոր հետևանքների կանխումն ունենում է սոցիալ-իրավական առանձնակի կարևորություն: Օրինակ՝ հանցավորը անձին սպանելու նպատակով վերջինիս դանդաղ ներգործող թույն է ներարկում (փաստացի կատարում է անձին կյանքից զրկելուն ուղղված բոլոր անհրաժեշտ գործողությունները), սակայն ո-

² Տե՛ս **Александрова Н. С.**, նշվ. աշխ., էջ 49:

³ Տե՛ս «Уголовное право России. Общая часть». М., 2003, էջ 24, «Уголовное право. Общая часть». М., 2004, էջ 43:

⁴ Տե՛ս **Наумов А. В.** Российское уголовное право: курс лекций. Общая часть. М., 2011, էջ 461-462, **Ուոլմի** Практика применения Уголовного кодекса Российской Федерации: комментарий судебной практики и доктринальное толкование. М., 2005, էջ 82-84:

⁵ Տե՛ս **Козлов А. П.** Учение о стадиях преступления. СПб., 2002, էջ 314:

րոշ ժամանակ անց զղջալով՝ տուժողին հակաթույն ներարկում և դրանով կանխում տուժողի մահը: Թեև այս պարագայում պատճառական կապի զարգացումը ամբողջությամբ չի վերահսկվում հանցավորի կողմից, սակայն հեղինակի կողմից առավել կարևորվում է հանրորեն վտանգավոր հետևանքների կանխման հանգամանքը:

Ավարտված հանցափորձի փուլում հանցագործությունից կանոփին հրաժարվելու հնարավորության առկայությունը հավանություն է գտել նաև Տ. Ն. Դրոնովայի, Ն. Ս. Ալեքսանդրովայի, Ն. Ֆ. Կուզնեցովայի աշխատանքներում⁶:

Ներկայացված դիրքորոշումների վերլուծությունից հետևում է, որ ավարտված հանցափորձի փուլում կանոփին հրաժարվելու հնարավորության վերաբերյալ մոտեցումները միասնական չեն. հեղինակների մի խումբը ընդհանրապես բացառում է այդ փուլում կանոփին հրաժարման հնարավորությունը, մյուսները գտնում են, որ ավարտված հանցափորձի փուլում նման հնարավորություն կա՝ պայմանով, որ արարքի և հանրորեն վտանգավոր հետևանքի միջև առկա պատճառական կապի զարգացումը դուրս չի եկել հանցավորի վերահսկողությունից, մինչդեռ երրորդ խմբի ներկայացուցիչները կանոփին հրաժարման հնարավորությունը անմիջական կախվածության մեջ են դնում հանրորեն վտանգավոր հետևանքների կանխման գործոնից:

Կարծում ենք՝ առավել հիմնավոր է երրորդ խմբի ներկայացուցիչների արտահայտած մոտեցումը, քանի որ հանցագործությունից կանոփին հրաժարվելու ինստիտուտի առաքելությունը հանցանքը ավարտին հասցնելը, հանրորեն վտանգավոր հետևանքների առաջացումը հանցավորի կողմից կանոփին խափանելն է: Պատահական չէ, որ արևմտաեվրոպական մի շարք երկրների քրեական օրենսգրքերում ուղղակիորեն ամրագրված է, որ հանցագործությունից կանոփին հրաժարման ինստիտուտն առկա է այն դեպքերում, երբ հանցավոր վարքագիծ սկսած անձը կանխում է իր վարքագծի հետ պատճառական կապի մեջ գտնվող հանրորեն վտանգավոր հետևանքների առաջացումը:

Մասնավորապես, Իսպանիայի քրեական օրենսգրքի հոդված 16-ի համաձայն՝ «Քրեական պատասխանատվության ենթակա չէ հանցանքը ավարտին հասցնելուց կանոփին հրաժարված և այն դադարեցրած, հանրորեն վտանգավոր հետևանքների առաջացմանը խոչընդոտած անձը, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ նրա փաստացի կատարած արարքները այլ հանցագործություն են պարունակում»⁷:

Լեհաստանի քրեական օրենսգրքի հոդված 15-ի համաձայն՝ «Հանցափորձի համար պատժվելու ենթակա չէ նա, ով կանոփին հրաժարվել է արարքի կատարումից կամ կանխել է հանցակազմի հատկանիշ հանդիսացող հետևանքների առաջացումը»⁸:

Գերմանիայի քրեական օրենսգրքի համաձայն՝ «Հանցափորձի հա-

⁶ Տե՛ս **Дронова Т. Н.** Понятие и признаки добровольного отказа от преступления. «Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта», 2011, вып. 9, էջ 123-130, **Александрова Н. С.** Указ. соч., էջ 51:

⁷ «Уголовный кодекс Испании». М., 1998, с. 23.

⁸ «Уголовный кодекс Республики Польша». Минск, 1998, с. 19.

մար չի պատժվում նա, ով կանոսվին հրաժարվում է արարքի հետագա իրականացումից կամ կանխում է դրա ավարտին հասցնելը: Եթե հանցագործությունը, անկախ հրաժարված անձի աջակցությունից, հասցվում է ավարտին, ապա նա ենթակա չէ պատժի, եթե կանոսվին և հաստատակամորեն ջանքեր է գործադրել այդ արարքը ավարտին հասցնելը կանխելու համար»⁹:

ՀՀ գործող քրեական օրենսգրքի հոդված 36-ում կանոսվին հրաժարման ինստիտուտի ձևակերպումից հետևում է, որ հանցագործությունից կանոսվին հրաժարումը հնարավոր է անձի կողմից հանցագործության նախապատրաստությունը կամ հանցափորձը կամ անմիջականորեն հանցանք կատարելուն ուղղված գործողությունը (անգործությունը) դադարեցնելու դեպքում, այսինքն՝ կանոսվին հրաժարումը հնարավոր է թե՛ չավարտված, թե՛ ավարտված հանցափորձի փուլերում: Այնուհանդերձ, քրեագետների և իրավակիրառ մարմինների ներկայացուցիչների շրջանում այս ինստիտուտի կիրառման ժամանակ հնարավոր իրարամերժ տեսակետներից զերծ մնալու համար ճիշտ կլիներ ՀՀ քրեական օրենսգրքում հստակ ամրագրել, որ հանցագործությունից կանոսվին հրաժարումը հնարավոր է ոչ միայն այն դեպքերում, երբ հանցավորը վերջնականապես կանոսվին հրաժարվել է հանցանքը ավարտին հասցնելուց և դադարեցրել այն, այլև կանխել է հանցանքն ավարտին հասցնելը, հանրորեն վտանգավոր հետևանքների առաջացումը:

Նման ձևակերպման պարագայում հնարավոր կլինի նաև ավարտված հանցափորձի փուլում հստակ տարանջատել հանցագործությունից կանոսվին հրաժարվելու ինստիտուտը գործուն գղջալուց: Մասնավորապես, եթե հանցանքը հաջողությամբ ավարտին հասցնելու համար անհրաժեշտ բոլոր գործողությունները (անգործությունները) կատարած անձը կանոսվին դադարեցրել է հանցագործությունը և իր հետագա վարքագծով կանխել հանրորեն վտանգավոր հետևանքների առաջացումը, ապա նման իրադրությունը պետք է զնահատել որպես հանցագործությունից կանոսվին հրաժարում: Այդ պարագայում հանցանք կատարած անձը ենթակա չէ քրեական պատասխանատվության, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ նրա փաստացի կատարածում այլ հանցակազմ կա:

Մինչդեռ, եթե հանցանքը հաջողությամբ ավարտին հասցնելու համար անհրաժեշտ բոլոր գործողությունները (անգործությունները) կատարած անձը իր հետագա վարքագծով կանոսվին փորձել է կանխել հանրորեն վտանգավոր հետևանքների առաջացումը, սակայն դա նրան չի հաջողվել, ապա նման իրադրությունը պետք է զնահատել որպես գործուն գղջալ: Այդ դեպքում, հանցավոր վարքագիծ դրսևորած անձը ենթակա է քրեական պատասխանատվության և հանրորեն վտանգավոր հետևանքների կանխմանն ուղղված նրա ջանքերը պետք է զնահատվեն որպես պատասխանատվությունը և պատիժը մեղմացնող հանգամանք:

Ավարտված հանցագործության փուլում հանցագործությունից կանոսվին հրաժարումը բացառվում է, և խոսք կարող է լինել միայն գործուն գղջալու ինստիտուտի առկայության մասին: Այնուհանդերձ, եթե իրավա-

⁹ «Уголовный кодекс ФРГ». М., 2000, с. 23.

բանական գրականության մեջ առաջանում են հակասություններ հանցագործության այս կամ այն փուլը գնահատելիս, ապա իրավակիրառ պրակտիկայում դժվարություններ են ստեղծվում հանցագործությունից կանոնվին հրաժարվելու և գործուն զղջալու ինստիտուտների տարբերակման հարցում:

Մասնավորապես, Տ. Ն. Դրոնովան նշում է, որ հանցագործությունից կանոնվին հրաժարում հնարավոր է ինչպես նյութական, այնպես էլ ձևական հանցակազմերի պարագայում, հատկապես այն դեպքերում, երբ ձևական հանցակազմի օբյեկտիվ կողմի պարտադիր հատկանիշ համարվող արարքը դրսևորվում է ժամանակային առումով տևական բնույթի գործողություններով (անգործությամբ): Լիովին համաձայն լինելով հեղինակի տեսական դիրքորոշմանը՝ այդուհանդերձ չենք կարող նրա ներկայացրած օրինակում տեսնել կանոնվին հրաժարման ինստիտուտի առկայություն: Նրա կարծիքով, եթե կաշառատուն պաշտոնատար անձի հետ նախապես ձեռք բերված համաձայնությամբ նրա աշխատասենյակում թողնում է կաշառքի գումարը, սակայն մինչ պաշտոնատար անձի վերադարձը զղջում և հետ է վերցնում այն, ապա կատարվածը պետք է դիտարկել որպես կաշառք տալուց կանոնվին հրաժարում¹⁰: Բանն այն է, որ ներկայացված իրավիճակում առկա է ոչ թե հանցափորձ, այլ ավարտված հանցագործություն, քանի որ թե՛ ՀՀ, թե՛ ՌԴ քրեական օրենսգրքերը կաշառք տալու հանցակազմը համարում են ավարտված կաշառքը առաջարկելու, խոստանալու կամ տալու պահից, հետևաբար՝ Տ. Դրոնովայի նկարագրած իրավիճակում խոսք կարող է լինել ընդամենը գործուն զղջալու մասին: Փաստացի տեղի է ունեցել հանցագործության փուլերի ոչ ճիշտ գնահատում, ինչն էլ հանգեցրել է հանցագործությունից կանոնվին հրաժարվելու և գործուն զղջալու ինստիտուտների շփոթմունքի:

Հանցագործության փուլերի գնահատման հարցում հակասական մոտեցումներ ավելի հաճախ հանդիպում են ավարտված և չավարտված հանցափորձերը տարանջատելիս: Այդ մասին նշել է նաև Ա. Ի. Սիտնիկովան, որի կարծիքով՝ «Չավարտված հանցագործությունների որակումը զուգակցվել և զուգակցվում է որոշակի դժվարություններով, որովհետև մի շարք դեպքերում բացակայում է հանցագործության նախապատրաստության և հանցափորձի, հանցափորձի և հանցավոր վարքագիծը կանոնվին ընդհատելու միջև ջրբաժանը»¹¹: Կարծում ենք՝ նման իրավիճակ ստեղծվում է այն պատճառով, որ քննարկվող հարցի շուրջ օրենսդիրն իր մոտեցումը չի արտահայտել, ուստի այդ հասկացություններին տրվում է դոկտրինալ մեկնաբանություն:

Այսպես, նույն իրավիճակը հեղինակների մի խմբի կողմից գնահատվում է որպես ավարտված հանցափորձ, և բացառվում է այդ արարքից կանոնվին հրաժարումը, մինչդեռ մյուսները դա գնահատում են որպես չավարտված հանցափորձ: Օրինակ՝ Ա. Նաումովի կարծիքով, եթե հանցավորը սպանելու նպատակով հրազենից մեկ անգամ կրակում է տուժողի վրա,

¹⁰ Стен Дронова Т. Н., *նշվ. աշխ.*, էջ 123-130:

¹¹ Ситникова А. И. *Приготовление к преступлению и покушение на преступление.* М., 2006, с. 132.

թեթև վիրավորում նրան կամ վրիպում, որից հետո հրաժարվում է հանցանքը ավարտին հասցնել և դադարեցնում է հետագա գործողությունները, թեև հնարավորություն ուներ ևս մի քանի անգամ կրակելու և հաջողությամբ ավարտին հասցնելու սկսված արարքը, ապա արարքը պետք է գնահատել որպես ավարտված հանցափորձ, և հանցավորին պետք է ենթարկել քրեական պատասխանատվության: Հանցանքն ավարտին հասցնելուն ուղղված գործողությունները նրա կողմից դադարեցնելը ընդամենը պետք է դիտվի որպես պատասխանատվությունը և պատիժը մեղմացնող հանգամանք¹²: Նաուսովի կարծիքով, արարքում առկա է ավարտված հանցափորձ, քանի որ առաջին իսկ կրակոցն արձակելիս հանցավորը կատարել է իրենից կախված ամեն ինչ ցանկալի արդյունքին հասնելու համար և անձի կամքից անկախ հանգամանքներով է, որ տուժողը չի մահացել:

Մինչդեռ նույն իրավիճակը Վ. Ֆ. Կիրիչենկոն դիտում է որպես չավարտված հանցափորձ, որովհետև վերջինս կարծում է, որ հանցավորը ամեն ինչ չի արել ցանկալի արդյունքին հասնելու համար, սխալ է հաշվարկել կրակոցի արձակման անկյունը, քանու արագությունը և այլն, հետևաբար հանցավորը գիտակցել է, որ փաստացի կատարվածը չի կարող բավարար լինել իր դիտավորությամբ ընդգրկված հանցավոր արարքը ավարտին հասցնելու համար¹³: Փաստորեն, նման իրավիճակում հանցավորի կողմից հետագա գործողությունները կամովին դադարեցնելը, Կիրիչենկոյի կարծիքով, պետք է գնահատել որպես հանցագործությունից կամովին հրաժարում:

Բնական է, որ նման հակասական մոտեցումների առկայությունը առաջին հերթին պայմանավորված է այն հանգամանքով, թե որ չափանիշը պետք է վճռորոշ լինի հանցափորձը ավարտված կամ չավարտված դիտելու համար: Մասնավորապես, հնարավոր են իրավիճակներ, երբ հանցավորի օբյեկտիվորեն կատարած արարքը արդեն իսկ բավական է ցանկալի հետևանքներ առաջացնելու համար, սակայն հանցավորը սուբյեկտիվորեն դրանք բավարար չի համարում: Հարց է առաջանում. նման իրավիճակը դիտենք որպես ավարտված, թե՞ չավարտված հանցափորձ: Թերևս առաջադրված հարցի պատասխանը կարող է տրվել միայն դրա օրենսդրական կանոնակարգման պարագայում:

Կարծում ենք՝ քրեաիրավական գրականության և իրավակիրառ պրակտիկայում նման հակասություններից խուսափելու լավագույն տարբերակը կլինի ՀՀ քրեական օրենսգրքում ավարտված և չավարտված հանցափորձերի հասկացությունների տրվելիք սահմանումը: Այսինքն՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքում պետք է նախատեսել. «Հանցափորձը համարվում է չավարտված, եթե հանցավորը կարծել է, որ դեռևս չի իրականացրել հանցագործությունը հաջողությամբ ավարտին հասցնելու համար անհրաժեշտ բոլոր գործողությունները (անգործությունները): Հանցափորձը հա-

¹² Տե՛ս **Наумов А. В.** Российское уголовное право: курс лекций: в 3 т. 1: Общая часть М., 2011, 461, «Уголовное право России: Часть Общая». М., 2005, էջ 248:

¹³ Տե՛ս **Кириченко В. Ф.** Значение ошибки по советскому уголовному праву. М., 1952, էջ 91:

մարվում է ավարտված, եթե հանցավորը կարծել է, որ իրականացրել է հանցագործությունը հաջողությամբ ավարտին հասցնելու համար անհրաժեշտ բոլոր գործողությունները (անգործությունները), սակայն հանցագործությունն ավարտին չի հասցվել նրա կամքից անկախ հանգամանքներով»:

Վերը ասվածը հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ հանցագործությունից կանոփին հրաժարումը կարող է արձանագրվել հանցագործության նախապատրաստության, չավարտված հանցափորձի, իսկ առանձին դեպքերում՝ նաև ավարտված հանցափորձի փուլերում, մինչդեռ գործուն զղջալու ինստիտուտը կարող է տեղ գտնել այն դեպքերում, երբ կանոփին հրաժարման ինստիտուտին վերաբերող դրույթները այլևս կիրառելի չեն, այն է՝ ավարտված հանցագործության և ավարտված հանցափորձի փուլերում:

Ինչպես հանցագործության փուլերից, այնպես էլ հանցագործությունից կանոփին հրաժարվելու և գործուն զղջալու տարանջատման համար կարևոր նշանակություն ունի նաև այն վարքագիծը, որը անձը դրսևորում է հանցավոր վարքագծի ընթացքում: Հանցագործությունից կանոփին հրաժարվելու պարագայում հանցավորի վարքագիծը առավելապես դրսևորվում է պասիվ վարքագծով՝ հանցանքի կատարման ուղղված գործողությունը (անգործությունը) դադարեցնելով, մինչդեռ գործուն զղջալու պարագայում հանցավորը առավելապես դրսևորում է ակտիվ վարքագիծ՝ կանոփին ներկայանում մեղայականով, աջակցում հանցագործության, հանցակիցների բացահայտմանը, ապացույցների ձեռքբերմանը, հարթում կամ հատուցում է տուժողին պատճառված վնասը և այլն:

Այս երկու ինստիտուտների տարբերակման համար կարևոր նշանակություն ունի նաև այն հարցի պարզաբանումը, թե դրանց նախատեսման ժամանակ օրենսդիրը քրեական քաղաքականության իրականացման որ խնդիրներն է ցանկացել լուծել: Ակնհայտ է, որ հանցագործությունից կանոփին հրաժարվելու դեպքում նման խնդիրներ են հանցագործությունների կանխարգելումը և խափանումը, մինչդեռ գործուն զղջալու ինստիտուտի պարագայում առաջադրված խնդիրների լուծումը թվում է ոչ իրատեսական¹⁴: Թերևս, օրենսդրի կողմից այս ինստիտուտի նախատեսման հիմնական նպատակն է եղել հանցագործության բացասական հետևանքների չեզոքացումը կամ նվազեցումը, ինչ-որ առումով՝ նաև հանցագործությունների բացահատմանն ու քննությանն ուղղված պետական ռեսուրսների տնտեսումը:

Քննարկվող ինստիտուտների տարբերակման հիմքում դրված են նաև այն սուբյեկտիվ գործոնները, որոնք հանգեցրել են հանցանք կատարող անձի կողմից հանցավոր վարքագծի դադարեցման կամ արդեն իսկ կատարված հանցանքի պարագայում՝ դրա հետևանքների չեզոքացման: Հանցագործությունից կանոփին հրաժարվելու առկայության համար անհրաժեշտ է, որ անձը, սեփական կամահայտնությամբ, վերջնականապես, գիտակցելով հանցանքը հաջողությամբ ավարտին հասցնելու հնարավոր

¹⁴ Стів Гладких А. А. Проблемы разграничения оснований освобождения от уголовной ответственности по статьям 31 и 75 УК РФ // «Известия Иркутской государственной экономической академии». 2002, № 3, էջ 78:

րությունը, դադարեցնի իր հանցավոր գործունեությունը: Ընդ որում, քրեագետները համակարծիք են, որ կամովին հրաժարման պարագայում նման որոշում ընդունելու վրա ազդած շարժառիթները նշանակություն չունեն, այսինքն՝ դրանք կարող են դրսևորվել տուժողի կամ իր ընտանիքի անդամի հանդեպ հանցավորի խղճահարությամբ, պատժի նկատմամբ վախով և այլն: Ավելին, նշանակություն չունի նաև այն, թե ով է կամովին հրաժարվելու նախաձեռնողը՝ հանցավորը, նրա ընտանիքի անդամը, թե՞ երրորդ անձը: Կարևորն այն է, որ հանցավոր վարքագիծը դադարեցնելիս հանցավորը գիտակցի հանցանքը հաջողությամբ ավարտին հասցնելու հնարավորությունը և սեփական կամահայտնությամբ այն դադարեցնելու որոշում կայացնի:

Մինչդեռ գործուն գղջալու շարժառիթների առումով քրեագետների կարծիքները չեն համընկնում: Մասնավորապես, Ն. Ս. Ալեքսանդրովան գտնում է, որ գործուն գղջալու շարժառիթի ձևավորման հիմքում ընկած են բարոյական, արժեքաբանական մղումները¹⁵, իսկ Ա. Ա. Գլադկիխի կարծիքով, ինչպես և հանցագործությունից կամովին հրաժարվելու դեպքում, գործուն գղջալու պարագայում ևս նման վարքագիծ դրսևորելու շարժառիթները կարող են պայմանավորված լինել ոչ միայն վեհ, բարոյական, այլև նեղ անձնական դրդումներով¹⁶: Կարծում ենք՝ պետք է համաձայնել վերջին տեսակետին, քանի որ ՀՀ քրեական օրենսդրությունը որևէ պահանջ չի ներկայացնում գործուն գղջում դրսևորող անձի բարոյական կերպարի և շարժառիթների վերաբերյալ, հետևաբար՝ գործուն գղջալու պարագայում ևս դրանց հիմքում կարող են լինել մեղմ պատժի ենթարկվելու, առանձին դեպքերում՝ պատասխանատվությունից խուսափելու մղումները:

Կատարված վերլուծությունը թույլ է տալիս վեր հանելու այն հիմնական տարբերակիչ գործոնները, որոնք առանցքային կարևորություն ունեն հանցագործությունից կամովին հրաժարումը գործուն գղջալու ինստիտուտից սահմանազատելու համար: Դրանք են.

1. Հանցագործությունից կամովին հրաժարումը հնարավոր է հանցագործության նախապատրաստության, չավարտված հանցափորձի, մասամբ նաև՝ ավարտված հանցափորձի փուլերում, մինչդեռ գործուն գղջալու ինստիտուտը կարող է դրսևորվել ավարտված հանցագործության, իսկ առանձին դեպքերում՝ ավարտված հանցափորձի փուլերում:

2. Հանցագործությունից կամովին հրաժարվելու դեպքում հանցավորի վարքագիծը հիմնականում դրսևորվում է պասիվ վարքագծով, մինչդեռ գործուն գղջալու պարագայում՝ առավելապես ակտիվ վարքագծով:

3. Հանցագործությունից կամովին հրաժարվելու ինստիտուտը նախատեսելու օրենսդրի նպատակը հանցագործությունների խափանումն է և կանխարգելումը, մինչդեռ գործուն գղջալու ինստիտուտի պարագայում՝ հանրորեն վտանգավոր հետևանքների չեզոքացումը, հանցագործությունների բացահատմանն ու քննությանը ուղղված պետական ռեսուրսների տնտեսումը:

¹⁵ Տե՛ս **Александрова Н. С.**, մշվ. աշխ., էջ 47:

¹⁶ Տե՛ս **Гладких А. А.**, մշվ. աշխ., էջ 78:

4. Հանցագործությունից կանուլին հրաժարված անձը ենթակա չէ քրեական պատասխանատվության, մինչդեռ գործուն զղջալու պարագայում հանցավորը ենթակա է քրեական պատասխանատվության՝ բացառությամբ ՀՀ քրեական օրենսդրությամբ հստակ նախատեսված դեպքերի:

Բանալի բառեր – *հանցագործությունից կանուլին հրաժարվել, գործուն զղջալ, ավարտված հանցափորձ, չավարտված հանցափորձ, քրեական պատասխանատվություն, շարժառիթ, իրավական հետևանք*

КАМО МОВСИСЯН – Разграничение добровольного отказа от преступления и деятельного раскаяния. – В науке об уголовном праве и правоприменительной практике часто возникают разногласия относительно критериев разграничения институтов добровольного отказа от преступления и деятельного раскаяния. Будучи поощрительными нормами уголовного законодательства, оба института имеют общности, особенно на стадии оконченного покушения на преступление. Однако они отличаются правовыми последствиями их применения, а также задачами, которые им предстоит решить.

Учитывая проблематичность разграничения данных институтов, в статье анализируются особенности и условия их применения и уточняются критерии их разграничения.

Ключевые слова: *добровольный отказ от преступления, деятельное раскаяние, оконченное покушение, неоконченное покушение, уголовная ответственность, мотив, правовое последствие*

КАМО МОВСИСЯН – The Differentiation of Voluntary Renunciation from Active Repentance. – In the Criminal law science and law-enforcement practice there is no unified approach in regard to the distinguishing criteria for the institutions of voluntary renunciation and active repentance. Both of these institutions have incentive character, thence having a lot in common. The generalities occur especially on the stage of completed attempt. However, they also differ based on the legal consequences of their implementation and the tasks they are aimed to solve.

Having in mind the difficulty of differentiation of these institutions, the author analyzes the peculiarities and conditions of implementation of these institutions, specifies criteria for their differentiation, expresses his vision for improving the criminal legislation from the perspective of solving the task set.

Key words: *Voluntary renunciation, active repentance, completed attempt, uncompleted attempt, criminal responsibility, motive, legal consequence*

ЗАЩИТА РАБОТНИКОВ ОТ ДИСКРИМИНАЦИИ ПО ПРИЧИНЕ ИХ ПРИНАДЛЕЖНОСТИ К ПРОФЕССИОНАЛЬНЫМ СОЮЗАМ (на примере РФ и РА)

ТАТЬЯНА ИЗБИЕНОВА

В последние десятилетия наблюдается тенденция к сокращению численности профсоюзных организаций. Профсоюзы как в Западной Европе, так и на постсоветском пространстве переживают сложные процессы, которые вызваны кризисом тред-юнионизма. В отношениях с правительствами и работодателями профсоюзы зачастую не способны выразить позиции наемных работников¹.

В трудовом праве, как международном, так и ряда государств, исследователи отмечают весьма позитивную тенденцию «реюнионизации», т. е. укрепление правового статуса профсоюзов² и возвращение им роли общественного движения.

Так, по свидетельству Шэрон Барроу, Генерального секретаря Международной конфедерации профсоюзов, за последний год «были найдены инновационные подходы к организации и реальному росту международной профсоюзной солидарности. 2013 год был годом реального прогресса в строительстве на международном уровне новой платформы для борьбы профсоюзов с действиями правительств и работодателей, лишаящими трудящихся их прав»³.

«Возвращение» профсоюзов предполагает адекватный пересмотр целей и приоритетов этих общественных объединений, определение механизмов управления ими и новых путей их реализации. Отметим, что исторически профсоюзы создавались и руководились почти исключительно теми, кто посвящал этому свое свободное время. С ростом численности профсоюзов развивались их административные структуры, в которых полный рабочий день были заняты освобожденные служащие. Эти преобразования часто приводили к уменьшению участия рядовых членов в профсоюзной демократии. В итоге стало слабеть профсоюзное присутствие на предприятиях, деятельность профсоюзов перемещалась с рабочих мест в офисы⁴.

¹ См. **Gumbrell-McCormick R., Hyman R.** Trade Unions in Western Europe: Hard Times, Hard Choices // <http://column.global-labour-university.org/2013/09/trade-unions-in-western-europe-hard.html>; **Pedrina V.** Rank & File Participation and International Union Democracy // <http://column.global-labour-university.org/2012/09/rank-file-participation-and.htm>.

² См. **Munck R.** Trade Unions, Globalisation and Internationalism // <http://www.social-europe.eu/2012/05/trade-unions-globalisation-and-internationalism/>; **Морозов П. Е.** Реюнионизация как основа усиления социального диалога в зарубежных странах в условиях глобализации // «Пробелы в российском законодательстве», 2011, № 3, с. 106–110.

³ «Challenges and opportunities for trade unions in 2014» // http://www.ilo.org/actrav/Whatsnew/WCMS_234541/lang-en/index.htm <http://translate>.

⁴ См. **Pedrina V.** Rank & File Participation and International Union Democracy // <http://column.global-labour-university.org/2012/09/rank-file-participation-and.html>.

Перед профсоюзными лидерами остро встал вопрос – перенести свою работу на конкретные предприятия, поручить ее непосредственно тем, кто состоит в трудовых отношениях с работодателями, и, что вполне логично, защитить активистов от преследований по мотивам их деятельности.

Право и одновременно обязанность профсоюза представлять интересы работников могут быть реализованы только при наличии у него юридических гарантий, поскольку профсоюзные деятели в силу своего долга противостоят работодателю, разъясняют работникам их права и стараются не допустить ущемления этих прав. В свою очередь, работодатели всячески стремятся избавиться от неудобных для них профсоюзных лидеров, чтобы свернуть деятельность профсоюзной организации, свести ее активность к минимуму.

Профессиональные союзы в случае эффективной реализации ими своей основной функции – защиты трудовых прав работников – зачастую сталкиваются с дискриминацией. Об этом свидетельствуют многочисленные нарушения, допускаемые в отношении первичных профсоюзных организаций, что отмечается в ежегодных докладах Международной организации труда (далее МОТ)⁵.

Вопросам защиты прав выборных представителей работников и запрету дискриминации посвящены отдельные нормы Европейской социальной хартии, Конвенция

МОТ № 98 «Относительно применения принципов права на организацию и заключение коллективных договоров» (1949), Конвенция МОТ № 135 и одноименная Рекомендация МОТ № 143 «О защите прав представителей работников на предприятии и предоставляемых им возможностях» (1971) и т. д.

Нормы данных международных договоров получили развитие в национальных законодательствах России и Армении. Например, Трудовой кодекс Российской Федерации (далее ТК РФ) включает в себя статью 3, запрещающую дискриминацию, в том числе в зависимости от принадлежности или непринадлежности к общественным объединениям или каким-либо социальным группам.

Статья 9 Федерального закона № 10-ФЗ «О профессиональных союзах, их правах и гарантиях деятельности» (1996) запрещает любое ограничение социально-трудовых, политических и иных прав и свобод граждан на основании их принадлежности или непринадлежности к профсоюзам. Статьи 373–376 ТК РФ, конкретизируя положения международных договоров, предусматривают личные гарантии работникам – членам профессионального союза, а также руководителям (и их заместителям) выборных коллегиальных органов первичных профсоюзных организаций и их структурных подразделений (не ниже цеховых и приравненных к ним), не освобожденным от основной работы, а также освобожденным профсоюзным работникам и членам выборного профсоюзного органа, то есть тем, кто непосредственно сталкивается с работодателями, органами государственной власти и местного самоуправления.

При этом положение ч. 1 ст. 374 ТК РФ, допускающее увольнение работ-

---

⁵ См., например, «Свобода объединения в России: практика, проблемы реализации и защиты прав». М., 2009, с. 96.

ника, являющегося членом коллегиального органа профсоюза, по инициативе работодателя на основании п. 5 ч. 1 ст. 81 ТК РФ (неоднократное неисполнение работником без уважительных причин трудовых обязанностей, если он имеет дисциплинарное взыскание) с предварительного согласия соответствующего вышестоящего выборного профсоюзного органа, признано Конституционным Судом России не действующим и не подлежащим применению, поскольку представляет собой «несоразмерное ограничение прав работодателя как стороны в трудовом договоре и в то же время субъекта экономической деятельности и собственника»⁶.

Несмотря на наличие судебных актов, содержащих упомянутую позицию Конституционного Суда РФ, изменения в ч. 1 ст. 374 ТК РФ не вносятся. Одной из причин, возможно, служит то, что в 2010 г. Россия ратифицировала упомянутую выше Конвенцию МОТ № 135 «О защите прав представителей работников на предприятии и предоставляемых им возможностях». После ратификации, как пояснили специалисты Государственной Думы по труду и социальной политике, «были сделаны некоторые предложения по повышению эффективности защиты от дискриминации по признаку членства в профсоюзе, особенно в случае увольнения, однако стороны социального партнерства не смогли достичь договоренности по ним»⁷.

Статья 25 Закона РФ от 19.04.1991 г. № 1032-1 «О занятости населения в Российской Федерации» запрещает распространение информации о свободных рабочих местах или вакантных должностях, содержащей сведения о каком бы то ни было прямом или косвенном ограничении прав или об установлении прямых или косвенных преимуществ в зависимости от принадлежности или непринадлежности к общественным объединениям или каким-либо социальным группам. За распространение подобной информации статьей 5.62 Кодекса законов об административных правонарушениях РФ предусмотрен штраф. Дискриминация, то есть нарушение прав, свобод и законных интересов человека и гражданина в зависимости от принадлежности к общественным объединениям или каким-либо социальным группам, совершенное лицом с использованием своего служебного положения, является уголовно наказуемым деянием, предусмотренным статьей 136 Уголовного кодекса РФ.

Хотя российское законодательство изобилует нормами, запрещающими дискриминацию, на практике повсеместно распространено ограничение трудовых прав работников и профсоюзных лидеров в связи с их членством в профсоюзе.

Это вынудило гражданина Даниленкова и еще 32 граждан РФ обратиться с жалобой в Комитет МОТ по свободе объединения, а затем в Европейский суд по правам человека (далее ЕСПЧ). Жалоба была подана в соответствии со статьей 34 Конвенции о защите прав человека и основных свобод. Заявители утверждали, в частности, что их право на свободу объединения, как и запрет

---

⁶ «Собрание законодательства РФ», 2009, № 50, с. 6146.

⁷ «365-й доклад Комитета по свободе объединения по делу № 2758, инициированному жалобой от 20 января 2010 года» // «Юристы за трудовые права». Информационный бюллетень. М., 2013. № 96, с. 51.

дискриминации, были нарушены и что они не располагали эффективными средствами правовой защиты в отношении своей жалобы на дискриминацию. Рассматривая дело, ЕСПЧ сделал вывод, что государство не исполнило свои обязательства по обеспечению эффективной и ясной судебной защиты от дискриминации по признаку принадлежности к профсоюзу. Следовательно, имело место нарушение статей 11 и 14 Конвенции⁸.

Факты дискриминации подтверждаются многочисленными замечаниями органов МОТ в отношении российского правительства. Например, Комитет по свободе объединения МОТ в заключении от 1-16 ноября 2012 г. по итогам рассмотрения жалобы, поданной профсоюзными объединениями РФ, отметил содержащиеся в жалобе утверждения о неэффективности существующих механизмов защиты от дискриминации по признаку членства в профсоюзе и от вмешательства работодателей во внутренние дела профсоюзов, хотя в законодательстве имеется формальный запрет на такие действия. Комитет подчеркнул, что базовые положения российского законодательства, запрещающие дискриминацию в связи с членством в профсоюзе, не действенны, если не дополняются процедурами, гарантирующими эффективную защиту от такой дискриминации. В итоговых рекомендациях комитет просил правительство России принять меры для приведения законодательства в соответствие с принципами свободы объединения и права на ведение коллективных переговоров, а также сообщать о дальнейшем развитии событий⁹.

К сожалению, лишь в крайне немногочисленных случаях дискриминация признавалась истинной причиной увольнения в отношении указанного круга лиц¹⁰. В большинстве случаев судебные и правоохранительные органы не усматривают в действиях работодателей признаков дискриминации при незаконном увольнении профсоюзных лидеров. Показательный тому пример – дело из практики следственного комитета РФ по Саратовской области, которое получило значительный общественный резонанс. В городе Энгельсе 29 марта 2012 г. было возбуждено уголовное дело по признакам дискриминации в зависимости от принадлежности гражданина к общественным объединениям. Работники ЗАО «Тандер» на учредительном собрании создали первичную профсоюзную организацию. После этого руководство ЗАО неоднократно проводило встречи с членами профсоюза, предлагая им прекратить профсоюзную деятельность. Затем в нарушение прав и законных интересов граждан работодатель принял решение уволить двух работников по незаконным основаниям. Суд признал увольнение одного из них незаконными и восстановил его на рабочем месте. Второго работника восстановило в должности руководство

---

⁸ См. «Даниленков и другие против Российской Федерации»: постановление ЕСПЧ от 30 июля 2009 г. // «Бюллетень Европейского Суда по правам человека», 2005, № 2, с. 31–32.

⁹ См. Case No. 2758 (Russian Federation): Report in which the Committee requests to be kept informed of developments // 365th Report of the Committee on Freedom of Association. Governing Body. 316th Session, Geneva, 1–16 November 2012. P. 379 – 380.

¹⁰ См. 365-й доклад Комитета по свободе объединения по делу № 2758, инициированному жалобой от 20 января 2010 года // «Юристы за трудовые права». Информационный бюллетень. 2013, № 96, с. 51; Трудовая дискриминация в России: доказать нельзя, и никто не жалуется // <http://www.svoboda.org/content/article/439823.html>.

организации¹¹. Однако спустя некоторое время расследование уголовного дела было прекращено за отсутствием события преступления (отсутствия связи между увольнением сотрудников и их профсоюзной деятельностью)¹².

Интересно, что официальная реакция органов государственной власти на упомянутые факты сводится к тому, что российское законодательство и международные соглашения, в том числе Конвенции МОТ № 87 и 98, соблюдаются в полной мере¹³, российские национальные меры по защите от дискриминации являются достаточными¹⁴, а в 2013 г. в РФ не обнаружено ни одного случая дискриминации или нарушений свободы ассоциаций¹⁵.

Переходя к характеристике прав профессиональных союзов в Армении, отметим, что по данным МОТ здесь в последние годы резко сократилась доля работников, принадлежащих к этим общественным объединениям¹⁶.

Конституция РА признает право граждан на создание объединений, в том числе профессиональных союзов, и вступление в них (статья 28). Принцип, закрепляющий равноправие сторон трудовых отношений независимо от «принадлежности к партиям, профессиональным союзам или общественным организациям» содержится в пункте 3 части 1 статьи 3 Трудового кодекса Республики Армения (далее ТК РА).

Гарантии защиты прав членов профсоюзов от незаконного увольнения раскрыты в статьях 114 и 119 ТК РА. Так, пункты 1-2 части 4 ст. 114 ТК РА устанавливают, что не может считаться законной такая причина расторжения трудового договора, как членство в профессиональном союзе или участие в его деятельности в нерабочее время, а по согласию работодателя и в рабочее время. Работников, избранных в представительные органы профсоюза, нельзя уволить в течение срока исполнения ими своих полномочий без предварительного согласия государственного инспектора труда, за исключением случаев, предусмотренных ТК РА (часть 1 статьи 119). Решение об отказе в даче согласия на увольнение работника может быть опротестовано работодателем в судебном порядке. Суд вправе признать это решение недействительным, если оно попирает интересы работодателя.

Таким образом, законодательство РА, следуя рекомендациям органов МОТ, предусматривает определенный набор гарантий защиты профсоюзных прав и лидеров от незаконного увольнения.

Как показывает анализ правоприменительной практики, в Армении также встречаются нарушения законодательства о недопустимости дискриминации членов профсоюза по мотивам их общественной деятельности. Так, например, в суде первой инстанции ереванской общины Малатия-Себастья рассматривалось гражданское дело против ЗАО Авиагидрометеоцентр «Зварт-

¹¹ См. <http://saratov.sledcom.ru/news/detail.php?news=11171>.

¹² См. <http://saratov.sledcom.ru/news/detail.php?news=11883>.

¹³ См. «Юристы за трудовые права». Информационный бюллетень. М., 2013, № 96, с. 51.

¹⁴ См. Report of the Committee of Experts on the Application of Conventions and Recommendations. International Labour Conference, 100th Session 2011/ International Labour Office, Geneva, P. 149 – 150.

¹⁵ См. Application of International Labour Standards 2014 (I) International Labour Conference, 103rd Session, 2014 / International Labour Office Geneva, Geneva, P. 394-395.

¹⁶ См. http://hamk.am/default_rus.asp.htm.

ноц» при Министерстве охраны природы РА о восстановлении на работе.

Истец М. в 1980–2008 г. работала в данном учреждении на различных должностях. Причиной преследований М. стало то, что в апреле 2008 г. она совместно с другими работниками участвовала в учредительном собрании коллектива, на котором была создана профсоюзная организация; М. была избрана председателем профсоюзной организации. Работодатель обратился в государственную инспекцию труда с предложением расторгнуть заключенный с М. трудовой договор. Государственная инспекция отвергла это предложение и не дала своего согласия на увольнение. Тем не менее, работодатель уволил М., чем грубо нарушил части 1,2 ст. 119 и пункты 1,2 части 4 ст. 114 ТК РА. До увольнения М. работодатель на надуманных основаниях расторг трудовые договоры еще с двумя работниками, избранными в профком. Фактически работодатель приостановил деятельность профсоюзной организации, т. к. уволил весь состав ее президиума. М. обратилась в суд, который пришел к выводу, что ответчик допустил нарушение статьи 119 ТК РА. Апелляционный гражданский суд и Кассационный суд оставили это решение в силе¹⁷.

Несмотря на наличие рассмотренных нами правовых норм, Комитет по свободе объединения МОТ высказывает определенные замечания к армянскому законодательству. Кроме того, названный комитет неоднократно отмечал недостатки отдельных положений ТК РА о правовом положении профсоюзов.

Позиция комитета основывается на принципе соотношения профсоюзного и иного представительства на предприятии, согласно которому «там, где в одной и той же компании существуют как представители профсоюзов, так и выборные представители, последние не должны использоваться для подрыва позиции заинтересованных профсоюзов».

Предусмотренные законодательством Армении (разделы 23, 25, 45, 55 и 56 ТК РА) «прямые переговоры между предприятием и его работниками в обход представительных организаций, где таковые существуют, наносят ущерб принципу, устанавливающему, что переговоры между работодателями и организациями трудящихся должны поощряться и развиваться. В этой связи комитет просит правительство РА принять необходимые меры по внесению изменений в законодательство РА в соответствии с вышеуказанными принципами»¹⁸.

Подводя итоги, отметим, что законодательства России и Армении по защите от дискриминации, обусловленной принадлежностью к профессиональным союзам, имеют много схожего. Это, главным образом, запрет ограничения трудовых прав по мотиву профсоюзной деятельности, включая недопустимость прекращения трудового договора по дискриминационным причинам, и разрешительный порядок увольнения профсоюзных лидеров.

Генеральный секретарь Международной конфедерации профсоюзов Шэ-

¹⁷ См. http://hamk.am/default_rus.asp.htm.

¹⁸ Application of International Labour Standards 2014 (I) International Labour Conference, 103rd Session, 2014 / International Labour Office Geneva, Geneva, P. 52.

рон Барроу свидетельствует, что России и Армении в равной мере присущи такие проблемы, как вмешательство государственных органов в осуществление профсоюзной деятельности и отсутствие описанных в законодательстве эффективных механизмов защиты от антипрофсоюзной дискриминации¹⁹. Законодательства обоих государств не предусматривают простых и эффективных механизмов доказывания работником факта дискриминации. Согласно общим правилам о распределении бремени доказывания в гражданском процессе (статья 56 Гражданского процессуального кодекса РФ и статья 48 Гражданского процессуального кодекса РА, в соответствии с которыми каждая сторона должна доказать те обстоятельства, на которые она ссылается), именно работник, подвергшийся дискриминации в связи с членством в профсоюзе и профсоюзной работой, обязан доказать этот факт.

Акты МОТ возлагают бремя доказывания обоснованности действий в случае жалобы на дискриминационное увольнение или неблагоприятное изменение в условиях работы на работодателя²⁰.

Контрольные органы МОТ уже не раз обращались к правительству России с просьбой облегчить доказывание фактов дискриминации, но не получили исчерпывающего ответа²¹. Отсутствуют сведения об обращении органов МОТ в высшие органы исполнительной власти Армении, как, впрочем, и армянских профсоюзов в Комитет по свободе объединения с жалобами на нарушение принципов свободы объединения²².

Принимая во внимание факты дискриминации, масштабность и значимость освещенной проблемы, законодательства РФ и РА должны отражать рекомендации органов МОТ касательно доказывания дискриминации. Например, статью 374 ТК РФ надлежит дополнить следующим образом: «В случае отказа вышестоящего профсоюзного органа дать согласие на увольнение, работодатель вправе обратиться в суд с заявлением о признании его необоснованным. Обязанность доказать обоснованность принятия решения о прекращении трудового договора и об отсутствии дискриминационных мотивов увольнения возлагается на работодателя».

Ключевые слова: профессиональный союз, дискриминация, защита трудовых прав, незаконное увольнение

---

¹⁹ См. «Укрепление демократии и прав профсоюзов в новых независимых государствах» // Материалы Всеобщей конфедерации профсоюзов // http://perc.ituc-csi.org/IMG/doc/_final_russk.doc

²⁰ См. Council of Europe. Conclusions of the European Committee of Social Rights, 2004. P. 495; Council of Europe. Conclusions of the European Committee of Social Rights, XIII-5. P. 272–276.

²¹ См. International Labour Conference, 100th Session, 2011. Report of the Committee of Experts on the Application of Conventions and Recommendations (CEACR). Report III (Part 1A). P. 496; Лютов Н. Л. Эффективность норм международного трудового права. М., 2014, с. 208.

²² См. «Укрепление демократии и прав профсоюзов в новых независимых государствах». Материалы Всеобщей конфедерации профсоюзов // http://perc.ituc-csi.org/IMG/doc/final_russk.doc

SUSՅԱՆԱ ԻԶԲԻԵՆՈՎԱ – Արհեստակցական միություններին անդամակցելու պատճառով աշխատողների նկատմամբ խտրականությունից պաշտպանությունը (ՌԴ և ՀՀ օրինակով) – Ներկայումս Ռուսաստանին և Հայաստանին հավասարապես բնորոշ են միավորումների ազատությանը վերաբերող այնպիսի հիմնախնդիրներ, ինչպիսիք են արհեստակցական միությունների գործունեությանը պետության միջամտությունը և հակաարհեստակցական խտրականությունից պաշտպանության օրենսդրական մեխանիզմների բացակայությունը: Հեղինակը գտնում է, որ օրենսդրությունը պետք է արտացոլի արհեստակցական միությունների իրավունքների խախտման վերաբերյալ Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության մարմինների առաջարկությունները, ուստի ներկայացվում են այն մեխանիզմները, որոնք կիրառելու դեպքում հնարավոր կլինի հաղթահարել արհեստակցական միությունների անդամների նկատմամբ խտրականությունը:

Բանալի բառեր – արհեստակցական միություն, խտրականություն, աշխատանքային իրավունքների պաշտպանություն, անօրինական ազատում

TATYANA IZBIENOVA– *The Protection of Workers from Discrimination due to their Membership in Trade Unions (on Examples of the Russian Federation and the Republic of Armenia)*.- The mechanisms of protection of labor rights of members and leaders of trade unions from discrimination are discussed in the article presented.

Russia and Armenia are equally inherent in such problems concerning the freedom of association as governmental interference in trade union activities and the default of implementation of legislative mechanisms in the field of the protection against anti-trade union discrimination. The author states that the legislation should reflect the International Labour Organization's recommendations of the suppression of violations of trade union rights.

Key words: *trade union, discrimination, protection of labor rights, illegal dismissal*

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

THE ROLE, IMPACT AND DEVELOPMENT OF THE PRINCIPLE OF MUTUAL RECOGNITION IN EU LAW

NORA GEVORGYAN

Introduction

The principle of mutual recognition is one of the most avowed novelties of the European Union (EU) legal order, which has gained substantial importance first in the EU internal market area and more recently in the area of justice and home affairs.

Having originally developed in the EU internal market law, particularly due to renowned Cassis de Dijon landmark judgment, however, nowadays aside from internal market area, the principle is also extended to judicial cooperation in security and criminal matters.

The main purpose of the paper is to analyze the role and development of the principle of mutual recognition in the EU legal order and to describe its effect and importance in EU law. Given the divergent way of establishment, development and impact of the principle of mutual recognition, the paper will focus specifically on two areas of EU law - the internal market, particularly the free movement of goods, and home and justice area. Tracing it back to the Cassis de Dijon judgment, firstly the paper looks at the way how this principle was developed over time, secondly, it provides comparative analysis of divergent outcomes of its implementation in the context of free movement of goods and justice and home affairs.

The principle of mutual recognition in the internal (goods) market area

Given the profound potential to pursue market integration, while respecting “diversity” amongst the participating countries, mutual recognition is considered as one of the most appreciated innovations of the European Union¹.

The principle of mutual recognition establishes an institutional rule of behavior arranging a particular behavior among Member States in the EC/EU. In the area of single market, under this principle all Member States are required to make their national technical rules regarding importing and exporting goods freely available. In other words, Member States must allow goods that are legally produced and marketed in another Member State to be also sold in their own territory.

---

¹ **J. Pelkmans**, Mutual Recognition: economic and regulatory logic in goods and services, «Bruges European Economic Research Papers», 24/2012, p. 2.

According to A. Hérítier, “Mutual recognition as an institutional rule governing market integration allows for the free movement of goods, services and persons, based on home country rule and the recognition of the legitimacy of different, but equivalent, regulation in the other Member States. As such, it is different from the institutional rules of harmonization and national treatment, and represents an institutional rule of eminent importance in dealing with the diversity of Member States”². M. Maduro defines mutual recognition as “a mode of governance”. Moreover, as the author argues, “the different variables of participation and representation in mutual recognition explain the variety of forms of mutual recognition highlighted in the different contributions and its higher or lower success in different policy areas”³.

Discussing the establishment of the principle in the area of internal market, it should be referred to the regulatory diversity of Member States that initially hampered market integration in trade. After some 20 years of building the EU internal market, a huge number of regulatory barriers were still in place. In the 1960s, the European Commission, which had first aimed at harmonization, but found the process costly and very slow, started to consider mutual recognition to stimulate market integration. However, given the historical context when internal market integration process was being hindered by unanimity requirement within the Council and when other mechanisms in tackling obstacles from divergent national legislation appeared insufficient, the mutual recognition principle in the single market area was introduced through the case law.

The milestone in the European Court of Justice’s (ECJ) mutual recognition case law regarding the goods sector is linked to the Cassis de Dijon judgment, in which the ECJ for the first time defines the “origin principle” - Member States must allow a product lawfully produced and marketed in another Member State into their own market.

In this famous case the ECJ expanded the scope of EU law by introducing the principle of mutual recognition into the area of free movement of goods. Particularly, the ECJ was asked whether Germany was allowed to refuse the import of the French liquor on the ground that it didn’t correspond to the minimum alcohol percentage required by German law. In its judgment the ECJ stated that, the German provision was prohibited under Art. 34 of TFEU, adding that in principle, “there is no valid reason why, provided that they have been lawfully produced and marketed in one of the Member States, alcoholic beverages should not be introduced into any other Member State”⁴. This statement clearly embraces the principle of mutual recognition. Along with this, it is generally acknowledged that with this statement the ECJ introduced the principle of equivalence. The idea behind is that Member States must allow a product lawfully produced and marketed in another Member State into its own market, thus

---

² A. Hérítier, Mutual recognition: comparing policy areas, «Journal of European Public Policy», 2007, p. 801.

³ M. Maduro, So close and yet so far: the paradoxes of mutual recognition, „Journal of European Public Policy”, 2007, p. 816.

⁴ ECJ, Case 120/78, Rewe-Zentrale AG vs Bundesmonopolverwaltung für Branntwein [1979] ECR 649, para 14.

it can't refer to specific details of national regulation to imports of goods within the EU, if the objective of the relevant law in other Member States is equivalent to that of the importing country⁵.

Another fundamental aspect of the mutual recognition mechanism introduced by the ECJ in the Cassis de Dijon judgment relates to rule of reason or, in other words, to mandatory requirements that Member States were allowed to invoke through national rules which constitute a barrier to the free movement of goods in order to protect important public interests such as health and safety protection, provided that the measure is necessary and proportionate. As it is stated in the judgment, "In absence of common rules it is for the Member State to regulate all matters relating to the production and marketing of alcohol on their territories. Obstacles to movement within the Community resulting from disparities between the national laws must be accepted in so far as those provisions may be recognised as being necessary in order to satisfy mandatory requirements"⁶.

However, as Ch. Janssen argues, despite the fact that Cassis de Dijon is considered as milestone in the ECJ's mutual recognition case law relating to the sector of free movement of goods, certain previous judgements in this area should be considered as well.⁷ Particularly the Dassonville case is of special importance due to its broad definition of Art. 34 TFEU, which resulted in the prohibition of every trading rule enacted by Member States capable to impede – directly or indirectly, actually or potentially – intra-Community trade are to be considered as measures having an effect equivalent to quantitative restrictions⁸, had obviously paved the way for the launch of the principle of mutual recognition in Cassis de Dijon. Moreover, one specific statement in the ECJ's Dassonville judgment, particularly that "a Member State is in principle allowed to take measure to prevent unfair commercial practices subject to the condition that these measures should be reasonable"⁹, could be seen as predecessor of the rule of reason/mandatory requirements as later on developed in the Cassis de Dijon case law.

Certain significant features of the principle of mutual recognition, such as equivalence criterion, prohibition of double controls and dual borders, were further developed in the post-Cassis de Dijon case law¹⁰.

Another crucial case that affected the development of the principle of mutual recognition in the area of single (goods) market was the Keck and Mithouard case and its subsequent case law which because of its clarifications

---

⁵ See, **J. Pelkmans**, Op. cit., p. 2.

⁶ ECJ, Case 120/78, Rewe-Zentrale AG vs Bundesmonopolverwaltung für Branntwein [1979] ECR 649, para 8.

⁷ See, **Ch. Janssen**, The Principle of Mutual Recognition in the EU, «Oxford University Press», 2013, pp. 13-14.

⁸ ECJ, Case 8/74, Procureur du Roi vs Dassonville [1974] ECR 837, para 5.

⁹ Ibid., para 6.

¹⁰ Particularly the principle was developed in ECJ, Commission vs Ireland, C-113/80 [1981] ECR 1625.

on a market access and the Dassonville judgement significantly restricted the scope of the principle of mutual recognition¹¹.

Apparently, the ECJ with its landmark judgments prepared the ground for the further development of the principle of mutual recognition. Subsequently, in response to businesses' complaints and criticism in 1990s regarding the factual working of mutual recognition and the costs which were severely discouraging the exploitation of mutual recognition and therefore losing a good deal of the potential benefits for the internal (goods) market, the European Commission began the building of mutual recognition governance together with the Member States. To make the mutual recognition principle fully operational and to reduce the costs, the European Parliament and the Council adopted the Mutual Recognition Regulation (EC 764/2008).

The Regulation, in force since May 2009, significantly simplifies market entry for enterprises and strengthens the operation of free trade in goods in the EU. It defines the rights and obligations of national authorities and businesses wishing to sell in a Member State products lawfully produced and marketed in another Member State, when the competent authorities intend to take restrictive measures about the product in accordance with national technical rules. In particular, the Regulation focuses on the burden of proof by setting out the procedural requirements for denying mutual recognition¹².

As J. Pelkmans argues, this new governance of judicial mutual recognition gives far-reaching legal certainty, *inter alia* via a reversal of the burden of proof for non-conformity of goods already allowed on the market in other Member States. According to the author, "the purpose of the regulation is to significantly reduce the various costs of mutual recognition to European business and, in so doing, enhance the internal market benefits. It does this via two routes: (a) information obligations (e.g. on technical requirements in rules for the relevant goods) are imposed on EU countries in order to help EU-based companies intending to access the local market as well as administrations of other Member States; (b) a detailed specification of how a correct application of mutual recognition brings with it extensive procedural safeguards, such that the burden of proof of not granting mutual recognition is essentially on the importing Member State"¹³.

As regards to the effects of the principle of mutual recognition in the internal (goods) market area obviously it has been a significant innovation facilitating economic intercommunication across borders. The principle of mutual recognition has an essential impact and plays a fundamental role in the internal market area since it ensures free movement of goods without making it necessary to harmonize national legislation. In the EU's internal market the principle

---

¹¹ ECJ, Bernard Keck and Daniel Mithouard, *Joined Cases C-267/91 and 2-268/91*, [1993] E.C.R. 1-6097.

¹² See, Regulation (EC) No 764/2008 of the European Parliament and the Council of 9 July 2008. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:218:0021:0029:EN:PDF>

¹³ J. Pelkmans, *Op. cit.*, pp. 35-36.

of mutual recognition helped to tackle or avoid the remaining hindrances, in particular regulatory barriers between Member States. As J. Pelkmans puts it “mutual recognition in EU goods markets is well developed and has helped to realize free movement while respecting diversity and some national regulatory autonomy”¹⁴.

The principle of mutual recognition in the area of home, security and justice

Subsequently, the principle of mutual recognition, initially introduced in the Cassis de Dijon judgment, has spilled over from goods to other categories, mainly in free movement of services, persons and capital. Moreover, nowadays the mutual recognition is also a guiding principle in civil and criminal justice matters.

Particularly, in the home and justice area the principle had been realized in the system of state responsibility for the examination of asylum claims in accordance with the Dublin Convention (1990), and later turned into a European Community (EC) Regulation. Later on, at the Tampere European Council in 1999, it was decided that the principle of mutual recognition should become a headstone of judicial co-operation in both civil and criminal matters within the EU¹⁵.

As S. Lavenex argues, the motives for adopting the principle in market integration and the area of freedom, security and justice are similar: it allows for co-ordination despite the impossibility of agreeing on the harmonization of rules and a fully supranational integration. According to the author, “the justification of the introduction of the principle of mutual recognition in justice and home area draws on the analogy with single market integration, its dynamism and success”¹⁶.

Comparing the establishment of the mutual recognition principle in the field of free movement of goods with the case of the third pillar legislation, it becomes evident that, in the course of the introduction of the principle of mutual recognition in EU justice and home affairs there has been no Court activism comparable to the rulings of Dassonville and Cassis de Dijon on the free movement of goods, but primarily the Commission’s initiative.

Noting the stagnation and ineffectiveness of traditional forms of judicial cooperation, the Commission argued in its Communication on the introduction of the principle that “borrowing from concepts that have worked very well in the creation of the Single Market, the idea was born that judicial cooperation might also benefit from the concept of mutual recognition”¹⁷. Mainly, “a deci-

---

¹⁴ **J. Pelkmans**, Mutual recognition in goods. On promises and disillusion, «Journal of European Public Policy», 2007, p. 713.

¹⁵ See, «Tampere European Council. Presidency Conclusions. 15 and 16 October 1999». http://www.europarl.europa.eu/summits/tam_en.htm.

¹⁶ **S. Lavenex**, Mutual recognition and the monopoly of force: limits of the single market analogy, «Journal of European Public Policy», 2007, p. 764.

¹⁷ European Commission (2000) Communication on Mutual Recognition of Final Decisions in Criminal Matters, COM(2000) 495 final of 26 July 2000, p. 2.

sion taken by an authority in one state could be accepted as such in another state, even though a comparable authority may not even exist in that state, or could not take such decisions, or would have taken an entirely different decision in a comparable case”¹⁸.

Subsequently, the principle of mutual recognition in criminal matters has become the guiding principle in the criminal justice area since the European Council meeting in Tampere. In this domain mutual recognition aims foremost to promote effective cooperation at the levels of criminal investigation, prosecution and conviction in order to guarantee high level of security in the EU, as required by the Art 67 TFEU¹⁹.

The first manifestation of a duty of mutual recognition in criminal matters through ECJ activity was the Gözütok and Brügge case of 2003, in which the Court not only constituted a vivid expression of the concepts of mutual trust and mutual harmonization in criminal matters but also indirectly appealed for some harmonization of the Member States’ criminal justice systems. In its famous judgment the Court ruled that the *ne bis in idem* principle outlined in Article 54 of the Convention implementing the Schengen Agreement (CISA) necessarily implies that Member States have mutual trust in their criminal justice systems and that each of them recognises the criminal law in force in the other Member States even when the outcome would be different if its own national law were applied²⁰. Moreover, clarifying the rationale behind the principle, the Court underlined that “the integration of the Schengen *acquis* (which includes Article 54 of the CISA) into the framework of the European Union is aimed at enhancing European integration and, in particular, at enabling the Union to become more rapidly the area of freedom, security and justice which it is its objective to maintain and develop”²¹.

However, in spite of the success in the internal market field, the mutual recognition in justice and home affairs has been declared as a loose principle of action which has remained void in practice²².

As A. Héritier argues, when the heads of state and governments adopted the principle of mutual recognition at the Tampere European Council in 1999 it was simultaneously linked to multiple derogations, given that justice and home affairs are very close to the core of national sovereignty²³.

The more difficult context for mutual recognition in the home and justice area compared to the single market area is also exemplified by S. Lavenex, claiming that, issues of justice and home affairs are close to the very essence of national sovereignty, fundamental human rights and security issues and requires a much broader systems’ recognition. Thus, when it comes to accepting the judicial verdicts of other Member States, detention and arresting people Mem-

---

¹⁸ Ibid., p. 4.

¹⁹ See, «Tampere European Council. Presidency Conclusions. 15 and 16 October 1999».
http://www.europarl.europa.eu/summits/tam_en.htm.

²⁰ ECJ, Gözütok and Brügge, C-187/01 and 385/01, [2003], para 33.

²¹ Ibid, para 37

²² See, S. Lavenex, Op. cit., pp. 775-776.

²³ See, A. Héritier, Op. cit., p. 806.

ber States are hesitant to pool sovereignty at the European level. S. Lavenex demonstrates this by claiming that mutual recognition in the area of justice and security is actually mainly an instrument to reinforce the power of national governments over other branches of power within the states. Moreover, in the area of home, justice and security analyzed in her contribution, Member States have to go further than simply recognize other norms and judicial decisions as equivalent to their own. To put it shortly, Member States have to accept and enforce other systems of law. This obviously requires a higher degree of mutual trust than in the area of economic integration²⁴.

This view is supported by M. Maduro, claiming that “the mutual recognition of judicial decisions is not based simply on the mutual recognition of each applicable norm but on the assumption that the other’s judicial and legislative decisions are legitimate in systemic terms. It is the entire system which must be recognized as a system affording all the appropriate protections, notably in the area of fundamental rights. This involves the recognition of rules, goals and the processes and institutions through which they are adopted and implemented in another system”²⁵.

Not surprisingly, therefore, that the principle of mutual recognition in the area of justice and home affairs was established and developed with multiple grounds of derogations. Besides, the instruments of implementation of the principle of mutual recognition have been incredibly weak.

Under the only loose principle of mutual recognition, for instance in asylum and immigration matters, there are multiple grounds for the refusal of asylum seekers. Moreover, the established principle of mutual recognition in asylum matters – the Dublin system - leaves significant margin of appreciation by Member States, and thus, does not work effectively according to the evaluation report published by the European Commission²⁶.

As S. Lavenex emphasizes in her article, when it comes to the implementation of the principle of mutual recognition in the home and justice area, only a few effective mechanisms to implement the political decisions have been introduced. The first measure to officially apply the principle of mutual recognition in justice and home area is the Framework Decision of 13 June 2002 on the European Arrest Warrant and the surrender procedures between the Member States. This followed by the European Evidence Warrant and framework decisions on freezing of accounts, property or evidence, confiscation and financial penalties. However, since the framework decision is only outlining the main guidelines, its realization is dependent on the national legislators who are responsible for the successful transpose of the European text and the competent

---

²⁴ See, **S. Lavenex**, Op.cit., pp. 774-775.

²⁵ **M. Maduro**, Op. cit., p. 823.

²⁶ Report from the Commission to the European Parliament and the Council on the evaluation of the Dublin system. Brussels, 6.6.2007. COM(2007) 299 final. [http://www.eur-ex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri= COM:2007:0299:FIN:EN:PDF](http://www.eur-ex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0299:FIN:EN:PDF); European Commission, Commission Staff Working Paper Accompanying the Communication on the Evaluation of the Dublin System SEC(2007)742 Brussels 6 June 2007.

judicial authorities for the application of the warrant²⁷.

In addition, as A. Hérítier claims, the implementation of the principle of mutual recognition in the home and justice area appears to be extremely difficult because of different constitutional traditions²⁸.

Therefore, predictably, when it comes to the effectiveness of the implementation and effects of the principle the results of mutual recognition in justice and home affairs are mainly modest.

Conclusion

To sum up the above-mentioned, it can be inferred that in the initial phase of the internal (goods) market strategy, as well as in the early stages of the EU criminal justice cooperation in order to tackle the problem of disparity between Member States' jurisprudence the European legislator determined a solely harmonizing approach. Yet in both contexts, such an approach led to disappointing results. Thus, in order to overcome the difficulties arising from a harmonizing approach and with the aim of contributing to the integration process that was held by ECJ in the Cassis de Dijon judgment, the Member States' duty is to recognize goods that are lawfully produced in another Member State. At the same time, in Gözültok and Brügge judgment it was reiterated that each Member State should recognize the criminal law in effect in another Member State. Clearly, these important judgments saw the introduction of the principle of mutual recognition first in the internal market area and later on in the area of freedom, security and justice.

In addition to the ECJ's activity, the principle of mutual recognition was also taken up by the EU institutions, which realized that in view of the impossibility of agreeing on detailed harmonization, the only alternate for more integration was through mutual recognition.

However, the fact that similar motives lay behind the principle of mutual recognition's introduction in the area of internal (goods) market and home and justice sphere, does not necessarily prove that the principle is equally suitable for each context.

As a result of significant differences in the goals and objectives pursued in each area, and of the specific nature of criminal justice, it's obvious that transferring a key idea from an economic integration project to the area of core statehood – the justice and home field – has been ineffective in practice.

Keywords: *European Union, European Law, Principle of Mutual Recognition, Single Market, Home and Justice Affairs, Mutual Recognition Regulation, Tampere European Council*

ՆՈՐԱ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ – Համատեղ ճանաչման սկզբունքի դերը, ազդեցությունը և զարգացումը եվրոպական իրավունքում – Համատեղ ճանաչման սկզբունքը եվրոպական իրավունքի կարևորագույն նորամու-

---

²⁷ See, S. Lavenex, Op. cit., pp. 772-773.

²⁸ See, A. Hérítier, Op. cit., p. 811.

ծություններից է, որը, նախ ի հայտ գալով ԵՄ-ի ներքին առևտրային իրավական դաշտում, ներկայումս լայնորեն կիրառվում է նաև եվրոպական իրավունքի այլ ոլորտներում:

Ուսումնասիրելով «Կասսիս դե Դիժոն» հանրահայտ դատական որոշումից հետո եվրոպական իրավունքում տվյալ սկզբունքի զարգացման պատմությունը՝ հողվածում ներկայացվում է խնդրո առարկա սկզբունքի ազդեցությունը եվրոպական իրավունքում, տրվում է դրա կիրառման արդյունավետության համեմատական վերլուծություն եվրոպական իրավունքի հետևյալ երկու ոլորտներում՝ ընդհանուր շուկա (ապրանքների ազատ տեղաշարժ) և ներքին գործեր ու արդարադատություն:

Բանալի բառեր – *եվրոպական միություն, եվրոպական իրավունք, համատեղ ճանաչման սկզբունք, ընդհանուր շուկա, ներքին գործերի և արդարադատության ոլորտ, համատեղ ճանաչման կանոնակարգ, Տամպերեի եվրոպական խորհուրդ*

НОРА ГЕВОРКЯН – Роль, влияние и развитие принципа взаимного признания в европейском праве. – Принцип взаимного признания – одно из революционных нововведений правового порядка Европейского Союза. Изначально разработанный во внутреннем рыночном праве ЕС, в настоящее время он широко применяется и в других областях европейского права.

В статье прослеживается развитие этого принципа, проделан сравнительный анализ эффективности его реализации в зависимости от сферы применения, в частности в контексте свободного движения товаров и сотрудничества в области юстиции и внутренних дел.

Ключевые слова: *Европейский Союз, европейское право, принцип взаимного признания, общий рынок, сфера юстиции и внутренних дел, регламент по взаимному признанию, Европейский Совет в Тампере*

ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԶԵՂԻՆԱԿՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

- 1. ԱՐԹՈՒՐ ՎԱԴԱՐՇՅԱՆ** – իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ԵՊՀ պետության և իրավունքի տեսության ու պատմության ամբիոնի վարիչ
АРТУР ВАГАРШЯН – доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой теории и истории государства и права ЕГУ
ARTHUR VAGHARSHYAN – Sc. D. in Legal Sciences, Professor, Head of the Chair of Theory and History of State and Law, YSU
- 2. ԵԼԵՆԱ ԱՆՏՈՆՅԱՆ** – իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, Սոսվկայի Օ. Ե. Կուտաֆինի անվան պետական իրավաբանական համալսարանի կրիմինալոգիայի և քրեական իրավունքի ամբիոնի դոցենտ
ЕЛЕНА АНТОНЯН – кандидат юридических наук, доцент кафедры криминологии и уголовно-исполнительного права Московского государственного юридического университета имени О. Е. Кутафина
ELENA ANTONYAN – PhD, Associate Professor of the Chair of Criminology and Penal Law, Moscow State Law University by O. E. Kutafin
- 3. ՄԻՍԱԿ ՍԱՐԿՈՍՅԱՆ** – իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ոստիկանության կրթահամալիրի ակադեմիայի քրեական իրավունքի և քրեաբանության ամբիոնի պետ, ոստիկանության կապիտան
МИСАК МАРКОСЯН – кандидат юридических наук, капитан полиции, начальник кафедры уголовного права и криминологии Академии образовательного комплекса полиции РА
MISAK MARKOSYAN – PhD, Police Captain, Head of the Chair of Criminal Law and Criminology, Academy of the Educational Complex of the RA Police
- 4. ԱՐՄԻՆԵ ՄԵԼԻՔՍԵԹՅԱՆ** – իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ոստիկանության կրթահամալիրի ակադեմիայի քրեական իրավունքի և քրեաբանության ամբիոնի ավագ դասախոս, ոստիկանության մայոր
АРМИНЕ МЕЛИКСЕТЯН – кандидат юридических наук, майор полиции, старший преподаватель кафедры уголовного права и криминологии Академии образовательного комплекса полиции РА
ARMINE MELIKSETYAN – PhD, Police Major, Senior Lecturer of the Chair of Criminal law and Criminology, Academy of the Educational Complex of the RA Police
- 5. ԱՐԱ ՖԻԴԱՆՅԱՆ** – ՀՀ-ում ինտերպոլի ազգային կենտրոնի պետ
АРА ФИДАНЯН – начальник национального центрального бюро Интерпола в РА
ARA FIDANYAN – Chief of the National Central Bureau of Interpol in the RA
- 6. ԿԱՄՈ ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ** – ԵՊՀ քրեական իրավունքի ամբիոնի հայցորդ
КАМО МОВСИСЯН – соискатель кафедры уголовного права ЕГУ
KAMO MOVSISYAN – PhD Student, Chair of Criminal Law, YSU

7. ՏՍՏՅԱՆԱ ԻԶԲԻԵՆՈՎԱ – իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, Մարիական պետական համալսարանի Ռուսաստանի և արտասահմանյան երկրների մասնավոր իրավունքի ամբիոնի դոցենտ

ТАТЬЯНА ИЗБИЕНОВА – кандидат юридических наук, доцент кафедры частного права России и зарубежных стран Марийского государственного университета

TATYANA IZBIENOVA – PhD, Associate Professor of the Chair of Private Law of Russia and Foreign Countries, Mari State University

8. ՆՈՐԱ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ – քաղաքական գիտությունների թեկնածու, Հայ-ռուսական (սլավոնական) համալսարանի քաղաքականության և իրավունքի ինստիտուտի համաշխարհային քաղաքականության և միջազգային հարաբերությունների ամբիոնի ավագ դասախոս

НОРА ГЕВОРКЯН – кандидат политических наук, старший преподаватель кафедры мировой политики и международных отношений Института политики и права Российско-армянского (Славянского) университета

NORA GEVORGYAN – PhD, Senior Lecturer of the "World Politics and International Relations" Department of Russian-Armenian (Slavonic) University's Institute for Politics and Law

**«ԲԱՆԲԵՐ ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ» ՀԱՆԴԵՍԻ «ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ»
ՇԱՐՔԻ 2014 Թ. ՀԱՄԱՐՆԵՐԻ ՏԱՐԵԿԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ**

Այվազյան Նորիկ – Հայաստանի Հանրապետության ընտրական օրենսգրքի բարելավման որոշ հիմնախնդիրներ	2.15*
Անտոնյան Ելենա – Քրեակատարողական համակարգի արտադրական ներուժը (Ռուսաստանի Դաշնության օրինակով) (ռուս.)	3.14
Առաքելյան Սերգեյ, Ֆիդանյան Արա – Սեփական քաղաքացիների արտահանձնումը մերժելու և երկքաղաքացիների արտահանձնման հիմնախնդիրները.....	2.44
Ասատրյան Աննա – Պենիտենցիար հանցավորությանը նպաստող գործոնները.....	1.67
Բարսեղյան Տարիել – Ձեռքբերման վաղեմություն.....	2.28
Գրիգորյան Լալա – Քրեական պատասխանատվությունը էվթանագիայի համար.....	1.53
Գրիգորյան Լալա – Արտաքսումը որպես ազատագրկման այլընտրանքային պատժատեսակ.....	2.61
Գևորգյան Նորա – Համատեղ ճանաչման սկզբունքի դերը, ազդեցությունը և զարգացումը Եվրոպական իրավունքում (անգլ.)	3.67
Դանիելյան Գևորգ – Հասարակության ներքին հակասությունների սահմանադրաիրավական արտացոլումը	1.3
Դանիելյան Գևորգ – Թուրքիայի 1919-1920 թթ. դատավճիռների իրավական արժեքը Հայոց եղեռնի դատապարտման համատեքստում.	2.3
Իզրիենովա Տատյանա – Աշխատողների պաշտպանությունը խտրականությունից՝ արհեստակցական միություններին նրանց պատկանելության պատճառով (ՌԴ և ՀՀ օրինակով) (ռուս.)	3.59
Հովհաննիսյան Վահե – Դատական ակտերի վերանայման (վերաքննության) ինստիտուտի գործառությունը հին հռոմեական իրավունքում.....	1.13
Ղազարյան Նարեկ – Գույքի բռնագրավման առարկան.....	2.74
Մարկոսյան Միսակ – Անզգուշությամբ համակատարման և համապատճառման հարցի շուրջ.....	1.42

* Թվերից առաջինը նշանակում է «Բանբեր Երևանի համալսարանի» համարը, իսկ երկրորդը՝ հոդվածի էջը:

Մարկոսյան Միսակ – Դրամանենգության համար քրեական պատասխանատվության համեմատախրավական վերլուծությունը	2.53
Մարկոսյան Միսակ – Քրեական օրենսգրքում հանցանքը ծանրացնող հանգամանքների նախատեսման ընդհանուր հարցերի շուրջ.....	3.21
Մարկոսյան Տիգրան – «Մաքուր տեսքով» նոր երևան եկած հանգամանքները քաղաքացիական դատավարությունում.....	1.25
Մելիքսեթյան Արմինե – Մինչդատական վարություն հանցագործությունների վերադրական հիմքերը.....	3.32
Մովսիսյան Կամո – Հանցագործությունից կանոսվին հրաժարվելու ինստիտուտի իրավական բնույթը.....	2.67
Մովսիսյան Կամո – Հանցագործությունից կանոսվին հրաժարվելու սահմանազատումը գործուն զղջալուց	3.49
Սիմոնյան Տիգրան – Երիտասարդ կանանց հանցավորությունը Հայաստանի Հանրապետությունում (ռուս.)	1.62
Վաղարշյան Արթուր – «Իրավունք» հասկացության տեսամեթոդական և գործնական նշանակությունը	3.3
Ֆիդանյան Արա – Երկկողմ հետապնդումը որպես հանցանք կատարած անձի արտահանձնման պայման.....	3.38

ԲՈՎԱՆԴԱՎՈՒԹՅՈՒՆ * СОДЕРЖАНИЕ * CONTENTS

ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆԵՔԻ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

- Արթուր Վաղարշյան** – «Իրավունք» հասկացության տեսամեթոդական և գործնական նշանակությունը..... 3
- Артур Вагаршян** – Теоретико-методологическое и практическое значение понятия "право"
- Arthur Vagharshyan** – Theoretical-methodological and Practical Value of the Concept of «Law»

ՔՐԵԱՎԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆԵՔ УГОЛОВНОЕ ПРАВО CRIMINAL LAW

- Ելենա Անտոնյան** – Քրեակատարողական համակարգի արտադրական ներուժը (Ռուսաստանի Դաշնության օրինակով) (ռուս.) 14
- Елена Антоныан** – Производственный потенциал уголовно-исполнительной системы (на примере Российской Федерации)
- Elena Antonyan** – Production Potential of the Penitentiary System (on the Example of the Russian Federation) (rus.)
- Միսակ Մարկոսյան** – Քրեական օրենսգրքում հանցանքը ծանրացնող հանգամանքների նախատեսման ընդհանուր հարցերի շուրջ..... 21
- Мисак Маркосян** – К общим вопросам предусмотрения отягчающих обстоятельств в Уголовном кодексе
- Misak Markosyan** – General Issues on Foreseeing Aggravating Circumstances in the Criminal Code
- Արմինե Մելիքսեթյան** – Մինչդատական վարույթում հանցագործությունների վերաորակման հիմքերը 32
- Армине Меликсетян** – Основы переквалификации преступлений в досудебном процессе
- Armine Meliksetyan** – The Grounds of Crime Requalification at Pretrial
- Արա Ֆիդանյան** – Երկկողմ հետապնդումը որպես հանցանք կատարած անձի արտահանձնման պայման 38
- Ара Фиданян** – Двойная инкриминация деяния как условие выдачи лиц, совершивших преступление
- Ara Fidanyan** – The Dual Incrimination as a Precondition for the Extradition of Crime Perpetrators

Չամո Մովսիսյան – Հանցագործությունից կամովին հրաժարվելու սահմանազատումը գործուն զղջալուց.....	49
Камо Мовсисян – Разграничение добровольного отказа от преступлении и деятельного раскаяния	
Камо Movsisyan – The Differentiation of Voluntary Renunciation from Active Repentance	

ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ
ТРУДОВОЕ ПРАВО
LABOUR LAW

Տատյանա Իզբիենովա – Արհեստակցական միություններին անդամակցելու պատճառով աշխատողների նկատմամբ խտրականությունից պաշտպանությունը (ՌԴ և ՀՀ օրինակով) (ռուս.).....	59
Татьяна Избиенова – Защита от дискриминации работников по причине их принадлежности к профессиональным союзам (на примерах РФ и РА)	
Tatyana Izbiyeva – The Protection of Workers from Discrimination due to their Membership in Trade Unions (on Examples of the Russian Federation and the Republic of Armenia) (rus.)	

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ
МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО
INTERNATIONAL LAW

Նորա Գևորգյան – Համատեղ ճանաչման սկզբունքի դերը, ազդեցությունը և զարգացումը Եվրոպական իրավունքում (անգլ.).....	67
Нора Геворкян – Роль, влияние и развитие принципа взаимного признания в Европейском праве (англ.)	
Nora Gevorgyan – The Role, Impact and Development of the Principle of Mutual Recognition in EU Law	

Տեղեկություններ հեղինակների մասին.....	76
Сведения об авторах	
Information about the Authors	

«Բանբեր Երևանի համալսարանի» հանդեսի «Իրավագիտություն» շարքի 2014 թ. համարների տարեկան բովանդակությունը	78
Содержание журнала "Вестник Ереванского университета" (серия "Правоведение") за 2014 г.	
The annual contents of the "Jurisprudence" issues of the "Bulletin of Yerevan University" in 2014	

Դասիչ՝ 77716

Խմբագրության հասցեն. Երևան, Ալեք Մանուկյան փող., 1, 106
Адрес редакции: Ереван, ул. Алека Манукяна 1, 106
Address: 1, 106, Alex Manoukian str., Yerevan, Republic of Armenia

Հեռ. 060 710 218, 060 710 219

Էլ. փոստ՝ ephbanber@ysu.am
Կայք՝ ysu.am

Վերստուգող սրբագրիչ՝
Контрольный корректор
Proofreader

Գ. Գրիգորյան
Г. Григорян
G. Grigoryan

Համակարգչային ձևավորում՝
Компьютерная верстка
Computer designer

Մ. Աբգարյան
М. Абгарян
M. Abgaryan

Ստորագրված է տպագրության 10. 11. 2014
Տպաքանակ՝ 100: Չափսը՝ 70x108 1/16: Թուղթ՝ օֆսեթ:
Տպագրական 5.125 մանուկ:

.....
«Լինուշ» ՍՊԸ, Երևան, Պուշկինի փող., 40-76: